

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний науково-дослідний Інститут українознавства
та всесвітньої історії
Кафедра українознавства
Українського державного університету в Москві**

**Ministry of Education and Science, youth and sport of Ukraine
National Research Institute of Ukrainoznavstvo
and world history
Department of Ukrainian Studies
Ukrainian University in Moscow**

Українознавець Connoisseur of Ukraine

Випуск – Issue XIV

Львів – Lviv 2014

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний науково-дослідний Інститут українознавства та всесвітньої історії
Кафедра українознавства Українського державного університету в Москві
Ministry of Education and Science, youth and sport of Ukraine
National Research Institute of Ukrainoznavstvo and world history
Department of Ukrainian Studies Ukrainian University in Moscow

Друкується за рішенням редакційної ради журналу «Українознавець»,
протокол № 1 від 18 січня 2014р. та протокол №2 від 27. 01. 2014р. кафедри українознавства УУМ
The journal is published according to the decision of the Editorial Board of
Connoisseur of Ukraine, minutes №1, January 18, 2013 and minutes №2, January 27, 2014.

В XIV випуску «Українознавця» опубліковані наукові праці вчених-україністів Кафедри українознавства Українського державного університету в Москві, вчених-українознавців з регіонів Росії, які досліджують українську діаспору в Росії.

Українознавець - Connoisseur of Ukraine
Випуск - Issue XIII. - Львів, 2014.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

доктор історичних наук	Баран В.Д. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Васюта С.І. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Грабовецький В.В. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Даниленко В.Н. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Когутяк М.В. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Калакура Я.С. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Кабузан В.М. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Плисюк В.П. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Пасічник М.С. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Савчук Б.П. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Санін Г.О. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Сворак С.Д. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Терпиловський Р.В. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Федака С.Р. (Ужгород, Україна)
доктор історичних наук	Мацкевий Л.Г. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Хорошкевич А.Л. (Москва, Росія)
доктор філологічних наук	Єрмоленко С.Я. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Качкан В.В. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор філологічних наук	Крик Я.С. (Мюнхен, Німеччина)
доктор філологічних наук	Кононенко П.П. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мегела І.П. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мосенкіс Ю.Л. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мушинка М.В. (Пряшів, Словаччина)
доктор філологічних наук	Зимомря М.Г. (Дрогобич, Україна)
доктор філологічних наук	Партико З.В. (Запоріжжя, Україна)

Редколегія: ректор УУМ, доктор історичних наук, професор УУМ, професор УЛС, професор ЛНАУ, провідний науковий співробітник ННДІУ МОН України, академік МАНС, академік АНВШУ, лауреат премії ім. академіка І.П.Крип'якевича В.С. Ідзьо (**Головний редактор**), доктор філософських наук, професор, академік АНВШУ М.П.Недюха(**заступник головного редактора**), кандидат історичних наук, науковий співробітник ННДІУ О.Б.Ярошинський, кандидат історичних наук, доцент Л.К.Токар, кандидат історичних наук, доцент О.І.Сурмач, кандидат історичних наук, доцент Баран І.В., кандидат історичних наук Артюх В.С., доктор філологічних наук, професор, академік П.П.Кононенко, кандидат філологічних наук, професор С.Г.Борзенко, кандидат філологічних наук, завідувач відділу мови ННДІУ, В.Ю.Пономаренко, кандидат філологічних наук, доцент Л.В.Бабаєва, кандидат філологічних наук, доцент З.М.Бичко, кандидат філологічних наук, доцент Л.І. Конюхова(**літературний редактор**), кандидат філологічних наук, доцент Р.В.Кюнцлі, доктор філософії, ад'юнкт-професор ЛНАВМ ім. С.З.Гжицького О.В.Огірко, кандидат філософських наук, доцент Т.П.Кононенко, перекладач з англійської філології, магістр Ю.В.Борецька, доктор технічних наук, професор ЛАД І.В.Огірко(**технічний редактор**).

**Кафедра українознавства
Українського державного університету в Москві,
Редакційна рада та редколегія наукового журналу «Українознавець»
вітають українську громадськість з 200 - літтям Тараса Шевченка(1814 -2012рр.)!**

Згідно з останнім переписом населення Російської Федерації, який був оприлюднений недавно в Засобах масової інформації Російської Федерації(РФ) на теринах Росії залишилося у 2014 році всього 1, 93 мільйона українців. Це вже що схоже на українську діаспору США та Канади. За статистичними дослідженнями М.Мартінової в Москві у 2014 році із принаймі до 1 млн. українців, що проживало на 2000 рік, залишилося 154 тис., 104 українці. Попри окомілювання властиве статистичній службі РФ, цифра 1,93 млн. українців в Росії і в Москві 154 тис, 104 чоловік показова... Вона засвідчує про несприятливі умови проживання українців у Росії та її столиці Москві, відсутність в українців права на національну культуру, освіту, науку участь в бізнесі та політиці.

Власне сьогодні у 2014 році в час святкування українцями РФ 200-ліття з дня народження українського Мойсея - Тараса Григоровича Шевченка, можемо говорити про повне політичне безправ'я українців Росії.

Антиукраїнські акції навколо роботи Української бібліотеки в Москві, заборона національної культурної автономії українців в Росії, заборона і ліквідація Об'єднання українців Росії, цькування терор та дескредитація Українського Історичного Клубу міста Москви, обмеження діяльності та нефінансування Українського державного університету в Москві демонструють лише крихту тих проблем з якими щоденно стикаються українці в Москві та Росії.

За відсутністю будь-якої інформаційної бази(газет, радіо, телебачення) українці в Москві, Росії не спроможні захищати свої права, тому чимало українців за минулі роки виїхали і продовжують виїжджати з Москви та регіонів РФ в Україну... Звичайно російська влада по своєму трактує різке зменшення числа українців в РФ., зокрема процесами асиміляції українців та небажанням організовувати своє громадське, освітнє, наукове, культурно-релігійне середовище...

Однак факти говорять, що влада РФ оголосила українцям справжній терор та тероризм в якому українці у 2014 році опинилися сам на сам з проявами українофобії, великодержавного шовінізму та небажанням задоволення російською владою національних, освітніх, наукових та культуно-релігійних портеб, що й спричинило і буде в подальшому спричиняти українців до переселення в Україну...

**© Віктор Ідзьо, доктор історичних наук, професор, академік
засновник, головний редактор наукового журналу «Українознавець»**

Зміст

Переднє слово головного редактора.....	3
--	---

Наукові праці вчених українознавців

<i>Ідзьо Віктор</i> . Тарас Шевченко у Москві.....	6
<i>Кабузан Володимир</i> . Українське населення Російської імперії та СРСР за кордонами сучасної України. Динаміка чисельності та розміщення українського населення у XVIII-XX століттях.....	15
<i>Мануйленко Анатолій</i> . Наука та освіта в Росії та в Україні у XIV-XIX століття.....	26
<i>Нам Іван</i> . Український національний рух в Сибірі в умовах революції та громадянської війни у 1917 - 1922 роках.....	39
<i>Наумова Наталія</i> . Українські військові формування в Сибірі і російська влада в 1918-1920 роках.....	50
<i>Нирко Олексій</i> . Українське кобзарство Кубані в XVIII-XX століттях.....	54
<i>Окара Андрій</i> . Українофобія в Москві як гностична проблема.....	65
<i>Сімеряга Михайло</i> . Російська держава та сучасна українська діаспора.....	69
<i>Храбан Олег</i> . Відображення нових історичних гіпотез у сучасній російській літературі. Критичний огляд.....	72
<i>Чорномаз Вячеслав</i> . Українські школи в Далекосхідній Республіці в 1920-1922 роках.....	82
<i>Шикір Микола</i> . Історія становлення та розвитку української діаспори в Москві.....	88

Рецензії

<i>Кононенко Петро</i> . Рецензія на підручник доктора історичних наук, академіка Віктора Ідзя «Лекції з Українознавства». Івано-Франківськ «СІМІК», 2013р. - 360с.....	96
<i>Недюха Микола</i> . Рецензія на монографію Мирослава Павлюка «Радіо “Воскресіння” - унікальне явище в історії інформаційного простору України у 1989 – 2009 роках». Івано-Франківськ «СІМІК», 2010. - 324с.....	97
Наші автори.....	98
Пам'ятка авторів.....	99

Content

The first word of the editor-in-chief.	3
---	---

Scientific works of Ukrainian Studies scientists

<i>Idzo Viktor</i> . Taras Shevchenko in Moscow.....	6
<i>Kabuzan Volodymyr</i> .The Ukrainian population of the Russian Empire and the USSR beyond modern Ukraine borders.The size and location dynamics of the Ukrainian population in XVIII-XX centuries.....	15
<i>Manuilenko Anatoliy</i> .Science and Education in Russia and Ukraine in XIV-XIX centuries.....	26
<i>Nam Ivan</i> .The Ukrainian National movement in Siberia under the conditions of the revolution and the civil war in 1927-1922.....	39
<i>Naumova Nataliya</i> .Ukrainian military formations in Siberia and Russian authorities in 1918-1920s.....	50
<i>Nyrko Oleksiy</i> .The Ukrainian kobza playing of Kuban in XVIII-XX centuries.....	54
<i>Okara Andriy</i> .The anti-Ukrainian sentiment in Moscow as a Gnostic issue.....	65
<i>Simeryaha Mykhailo</i> .The Russian state and the modern Ukrainian diaspora.....	69
<i>Khraban Oleh</i> .The reflection of new historical hypotheses in modern Russian literature. The critical review.....	72
<i>Chornomaz Viacheslav</i> . Ukrainian schools in the Far Eastern Republic in 1920-1922.....	82
<i>Shykir Mykola</i> .The formation and development history of the Ukrainian diaspora in Moscow.....	88

Reviews

<i>Kononenko Petro</i> .The review of the textbook “Lectures on Ukrainian Studies” by Doctor of History, Academician Victor Idzo.....	96
<i>Nediukha Mykola</i> .The review of the monograph “Radio “Rebirth” – a unique phenomenon in the information space history of Ukraine in 1989-2009” by Myroslav Pavliuk. Івано-Франківськ «СІМІК», 2010. - 324с.....	97
Our authors.....	98
The Recommendations for the Author.....	99

УДК 930(477)

Віктор Ідзьо

Тарас Шевченко у Москві

Анотація: У статті досліджується перебування та проживання Тараса Шевченка у Москві в 1843-1861 роках.

Основний акцент концентрується на приїздах Т.Шевченка у Москву в 1843 та 1858 роках.

Ключові слова: Т.Шевченко, Москва, приїзд в Москву, С.Аксаков, М.Гоголь, М.Максимович, В.Рєпніна, М.Щепкін.

З історичних джерел нам відомо, що середині XIX століття, що українська громада Москви була досить великою і активною уже в першій половині XIX століття у час перебування в Москві Миколи Гоголя, а особливо в середині XIX століття, коли в Москву приїжджав Тарас Шевченко. «Український притулок» куди в 50-х роках приїжджав Т.Шевченко у той час теж знаходився в центрі Москви у «Старого Пімена».

Як засвідчують джерела, район Арбату, до якого долучається Нікітський бульвар уже в 30-50 роках XIX століття являвся для українців Москви місцем знаменним, оскільки власне в цьому районі перебуваючи в Москві любили прогулювалися і проживати М.Гоголь, Т.Шевченко. Слід наголосити, що власне в Церкві, яка вела до Арбату і яка рівномірно знаходилась від будинку в якому в останні роки проживав Микола Гоголь, оспівувалося тіло Тараса Шевченка, під час перевезення його для перепоховання з Петербурга через Москву в Україну [7,с.4-11; 16,с.185-186; с.32-33].

Як засвідчують джерела українська діаспора в Москві фіксує своє існування з XVII століття, про що засвідчують як адміністративна та релігійна споруда в Хохловському провулку «Українська церква» побудована гетьманом Іваном Мазепою та «Палац гетьмана Івана Мазепи», резиденція українських гетьманів у Москві XVII-XVIII століття.

Активною українська громада була і в XIX столітті, що підтверджується особами українців Миколи Гоголя, Тараса Шевченка, Осипа Бодяньського, Михайла Максимовича та іншими. Якщо врахувати, що на момент проживання М.В.Гоголя в Москві в Волоколамському районі, під Москвою в селі Ярополчому була могила гетьмана Петра Дорошенка, яку як вважають дослідники відвідував у слід за М.Гоголем, О.Бодяньський, М.Максимович та Т.Шевченко то українська історична та культурна спадщина Москви яскраво проглядається через призму нашого дослідження [7,с.4 -11; 10,с.1-12].

На прохання графа О.П.Толстого, який був шанувальником творчості письменника, в грудні 1847 року в Москві поселився в його домі, на завжди, Микола Васильович Гоголь ...[6,с.134 - 167].

У Москві він був тепло зустрінутий видатними його сучасниками та українцями - земляками. Власне з цього часу його перебування в Москві можна розпочинати вивчення діяльності української діаспори в Москві у XIX столітті. В Москві він знайшов велику кількість шанувальників великої української культури, які підтримали його творчі задуми. Тоді ж Микола Васильович Гоголь познайомився з Михайлом Сергійовичем Щепкіним, яке поклало міцну дружбу цих актора та письменника. М.С.Щепкін зачаровувався твором М.В.Гоголя «Ревізор» [6,с.134 - 167].

1.М.Гоголь в Москві. Портрет. (1847-1852рр.)

В цей же великий московський період історії свого життя М.В.Гоголь готував до друку друге, доповнене видання своїх творів, в який бажав включити і доопрацювати свій роман «Гетьман», який за українською патріотичністю був ще більше українсько - державницьким ніж роман «Тарас Бульба», оскільки оспівував державну незалежність гетьманської України і владу українського гетьмана. На жаль сьогодні цей роман в Україні мало відомий, а в повному зібранні творів М.В.Гоголя до 1998 року, виданому в Москві, де він появився вперше, він не видавався ні в Росії ні в Україні. Роман «Гетьман» був вилучений із творчої спадщини М.В.Гоголя і не популяризувався як в царській Росії так і в радянській літературі. Єдиний раз роман «Гетьман» М.В.Гоголя був виданий в 1918 році на кошти гетьмана П. Скоропадського, для популяризації своєї влади, однак весь тираж зразу ж в 1920 році був знищений більшовиками. Поодинокі примірники цього видання є в Берлінській бібліотеці та 1 примірник в Російській державній бібліотеці у Москві. Про роман М.В.Гоголя «Гетьман» бігло згадує Українська Радянська Енциклопедія[8,с.5 - 7].

В цей час в московському помешканні Гоголя бували Щепкін, Аксакови, Тургенєв, Шевирєв. Як наголошували сучасники десь біля середини лютого 1852 року хвороба в М.В.Гоголя сильно посилилась. Такому тяжкому моральному та фізичному становищі в ніч з 11 на 12 лютого письменник спалив рукопис другого тому «Мертвих душ» в каміні своєї кімнати, а 4 березня 1852 року Микола Васильович Гоголь помер. Похорони великого українського письменника вилились в велику демонстрацію. Вся українська колонія Москви прийшла віддати останню шану великому співвітчизнику...[10, с.10 -12]. Без сумніву у з'ясуванні питання проживання і творчої та громадсько - культурної діяльності М.В.Гоголя в Москві, є великі пробіли, зокрема його діяльність як українського діяча в українській колонії Москви. Це питання є цікавим з огляду на сьогоднішній день, в час коли в Москві віднайдено копію другого тому «Мертвих душ».

Все це вимагає вивчення літературної діяльності М.В.Гоголя в контексті вивчення історії розвитку літератури української діаспори в Москві та взаємовідносини М.Гоголя з Т.Шевченком, який теж в цей час в цю епоху, проїздом у 1843,1844, та 1845 роках бував у Москві. Як зазначають дослідники творчості М.Гоголя і Т.Шевченка, особисто Т.Шевченко з М.Гоголем знайомі не були, оскільки М.В.Гоголь поселився в Москві у 1847 році, а Т.Г.Шевченко перебував проїздом у Москві у 1843, 1844, 1845 роках. Пізніше Т.Г.Шевченко бував у Москві після заслання тобто після смерті М.Гоголя у 1852 році. Слід наголосити, що М.В.Гоголь щоправда висловлював з цього приводу «жаль у листах до княжни Варвари Рєпніної від 1 і 7 березня 1850 року, що не знайомий з Т.Г.Шевченком». Водночас Т.Шевченко познайомився з творами М.Гоголя «Вечора на хуторі біля Диканьки», «Сорочинський ярмарок», «Тарас Бульба» в Перербурзі в майстерні Ширяєва. У 1845 році році під час подорожі в Україну під враженням творів М.Гоголя, Т.Шевченко відвідав гоголівські місця Миргород, Соричинці. В 1846 році Т.Шевченко побував у Ніжині, де зустрічався з студентами ніжинського ліцею в якому колись вчився М.Гоголь. Записав початкові рядки свого вірша в альбом М.Гербея «Гоголю». Перебуваючи на засланні Т.Шевченко звертався до друзів з проханням надіслати йому роман М.Гоголя «Мертві душі». Т.Шевченко писав княжні В.Рєпніній в листі від 7 березня 1850 року: «Перед Гоголем должно благоговеть как перед человеком, одаренным самым глубоким умом и самою нежною любовью к людям», підкреслював гуманізм творчості М.Гоголя, Т.Шевченко. Слід наголосити, що Т.Шевченка вразила звістка про смерть М.Гоголя у 1852 році, якого він згадував в листі до О.Бодяньського від 1 травня 1854 року. Т.Шевченко прочитавши «Спробу біографії М.В.Гоголя» й «Записки про життя Миколи Васильовича Гоголя» П.Куліша, зазначав: «що матеріали вміщені в першій книзі, цікаві, але прикрою є неповнота біографії М.Гоголя». Сучасник Г. Данилевський, який знав відношення М.Гоголя до Т.Шевченка наголошував: «що М.Гоголь був зачарований поетичними піснями «Кобзаря» і особливо поемою «Гайдамаки» Т.Шевченка, про що зауважив в журналі «Северная пчела» від 10. V.1861р. В «Историческом Вестнике» за 1886р. Т.26, Г. Данилевський наголошував, цитуючи слова М.Гоголя, що особиста доля Т.Шевченка «варта всякого співчуття і жалю»[5,с.160-161].

З цього ж випуску «Исторического Вестника» за 1886р. Т.26, відоме наступне висловлювання М.Гоголя про Т.Шевченка « Я знаю і люблю Т.Шевченка, як земляка і талановитого художника. Мені пощастило і самому в дечому допомогти у першому влаштуванні його долі». Якою була ця допомога М.Гоголя в «першому облаштуванні долі Т.Шевченка» досі не ясно, однак на нашу думку М.Гоголь особисто просив пана Енелъгарда дати волю Т.Шевченку[5,с.160-161].

Слід наголосити, що Т.Шевченко високо цінував твір М.Гоголя «Тарас Бульба», до якого виконав ілюстрацію - «Зустріч Тараса Бульби з синами». Що ж до творів Т.Шевченка «Гайдамаки» і «Тарасова ніч» то їм характерні деякі риси типологічної близькості до повісті М.Гоголя «Тарас Бульба» в якій оспівано героїку народного подвигу. Приклад гоголевої соціальної сатири сприяв утвердженню в сатиричному напрямку в поезії Т.Шевченка від фольклорно-баладних та історичних тем до безпосередньо відображення болючих проблем українців того часу. У вірші «Гоголю», який Т.Шевченко написав у 1844 році він

висловив усвідомлення своєї ідейно творчої близькості до української тематики творчості М.Гоголя, назвавши М.Гоголя «великим другом і братом».

В «Щоденнику» в якому 5 жовтня 1857 року визнаючи високий рівень гоголевої сатири царського самодержавства, Т.Шевченко звертається до М.Салтикова-Щедріна та інших письменників «послідовників безсмертного М.Гоголя» з клопотанням «захистити мову, культуру українського народу». Це останній відомий факт визнання творчості М.Гоголя як великого письменника Т.Г.Шевченком[5,с.160-161].

Отже, як засвідчують джерела Т.Шевченко був у Москві у 1843, 1844 та 1845 роках «Тарас Шевченко багато разів бував у Москві, коли їхав з Петербурга в Україну і повертався назад до Петербурга[13,с.99-102].

Тарас Шевченко завжди цікавився культурним, мистецьким і науковим життям Москви. Перебуваючи у Москві Т.Шевченко зустрічався і знайомився з прогресивними людьми Москви. Деякі біографи Т.Г.Шевченка вважають, що поет і художник Т.Г.Шевченко уперше побував у Москві у 1843 році. Через Москву Т.Г.Шевченко повертався у Петербург у лютому 1844 року. У Москві 19 лютого 1844 року Тарас Шевченко написав вірш «Чигирине, Чигирине»[15,с.9].

Власне у лютому 1844 року Т.Г.Шевченко в Москві познайомився дякуючи актору М.С.Щепкіну з істориком та мовознавцем О.М.Бодянським та іншими діячами Москви.

Для науковців цікаво, що могло поєднувати М.С.Щепкіна і Т.Г.Шевченка. З історичних джерел відомо, що Михайло Сергійович Щепкін, що народився 17 листопада 1788 року кріпаком, помер вільним 23 серпня 1863 року. Відомо, що вже у 1821 році за участю передових кіл української та російської громадськості, зокрема І.Котляревського та І.Волконського М.С.Щепкіна було викуплено з кріпацтва. Після цього М.С.Щепкін у 1816-1824 роках працював в Україні у театрах Харкова, Полтави, Києва.

З 1824 року і до самої смерті у 1863 році М.С. Щепкін жив в Москві, працюючи постійно у Малому театрі. Як бачимо з сукупності проаналізованих джерел М.С.Щепкіна та Т.Г.Шевченка зв'язувала не тільки щира особиста дружба, яка була скріплена спільним кріпацьким походженням обох. Вони обидва були людьми мистецтва та культури. Очевидно Т.Г.Шевченко познайомився з М.С.Щепкіним у Києві в 1843 році куди М.С.Щепкін приїжджав на гастролі. У Києві Т.Г.Шевченко подарував свій «Кобзар» з читанням віршів з якого М.С.Щепкін виступав на усіх сценах Російської імперії, передусім в Москві. З особливим натхненням, як зазначають дослідники М.С.Щепкін виконував твір Т.Г.Шевченка «Думи мої, думи мої лихо мені з вами». Вченими вважається, що уже в 1843 році після знайомства в Києві Т.Г.Шевченко проїжджаючи через Москву побував один день в гостях у М.Щепкіна, який власне в цей час у 1843 році познайомив його з істориком та філологом О.Бодянським. Т.Шевченко був вражений від перекладеної О.Бодянським історичної праці П.Шафарика «Слов'янський народопис», яку було видано в Москві у 1843 році [4,с.78-79; 17,с.394-395].

2.О.Бодянський, професор Московського університету.

Ряд дослідників вважають, що зустріч в Москві та знайомство Т.Шевченка за посередництвом М.Щепкіна, відбулась у другій половині 1843 року, коли поет їхав через Москву в Україну. Знайомство через М.Щепкіна Т.Шевченка та О.Бодянського позначилося на їх подальших взаєминах та особистій дружбі. Вдруге Т.Шевченко і О.Бодянський зустрічалися в Москві в лютому 1844 року коли поет повертався з України до Петербурга. В цей час О.Бодянський професор Московського університету, відомий український та російський історик, філолог, перекладач, один із засновників славістики в Росії, займав досить ліберальні погляди в питаннях слов'янської та української історії, філології. Ще до особистого знайомства у 1843-1844 роках в Москві, О.Бодянський добре знав ранні твори Т.Г.Шевченка. Після ж продовження знайомства та зустрічей в Москві, вже у 1844 році О.Бодянський активно популяризує творчість Т.Г.Шевченка серед слов'янських народів [4,с.78-79].

Так О.Бодяньський у 1844 та 1845 роках надсилав В.Ганці, П.Шафарикові і Празькому музею твори Т.Шевченка «Тризну», «Гамалію» та «Чигиринський кобзар» і «Гамалію». Разом з іншими книжками надіслав твори Т.Г.Шевченка і хорватському поету. С.Вразу. Джерела та висновки вчених засвідчують, що зустрічалися Т.Шевченко і О.Бодяньський у Москві і в 1845, 1858, 1859 роках. Також Т.Шевченко і О.Бодяньський листувалися між собою. Збереглося 6 листів Т.Шевченка до О.Бодяньського і 2 О.Бодяньського до Т.Шевченка. У своїх листах Т.Шевченко і О.Бодяньський обмінювалися думками про поему «Гамалія» та серію офортів «Живописная Украина» і давали теми для малюнків. Від О.Бодяньського Т.Шевченко отримав відомості про чеських і словацьких будителів, зокрема про П.Шафарика, які використав у своїй поемі «Єритик», яку присвятив П.Шафаріку. Слід наголосити, що О.Бодяньський клопотався, щоб полегшити долю поета в заслання, надсилав йому в заслання книжки. В свою чергу Т.Шевченко надіслав О.Бодяньському 3 листопада 1854 року свій автопортрет, який намалював в ново петровському укріпленні, який нажалі до сьогоднішнього дня не зберігся[4,с.78-79].

27 квітня 1861 року (9 травня за новим стилем) О.Бодяньський, філолог, історик, професор Московського університету, був серед інших москвичів, які приходили на Арбат попрощатися з домовиною Т.Шевченка [4,с.78-79].

3.Вчені Українського Університету міста Москви поклали квіти на могилі О.Бодяньського.

Слід наголосити, що Т.Шевченко і М. Щепкін, як близькі друзі, теж в рамках описаних зустрічей з О.Бодяньським, зустрічались в Москві і в 1844 та 1845 роках. Як вважають дослідники, що знайомству та подальшій співпраці Т.Шевченка і О.Бодяньського слід завдячити М.Щепкіну, якому 13 грудня 1844 року Т.Г.Шевченко написав вірш «Заворожи мені волхве», який присвятив М.С.Щепкіну, який М.Щепкін читав з московської сцени під назвою «Пустка». Слід наголосити, що Т.Г.Шевченко захоплювався грою актора, читав його «Записки артиста», високо шанував М.С.Щепкіна як людину, листувався з ним. Тарас Шевченко був у Москві і в 1845 році. Під час свого перебування він зустрічався з М.Щепкіним та О.Бодяньським [4,с.78-79; 17,с.394-395].

Під час перебування Т.Г.Шевченка у Нижньому Новгороді 69-ти літній М.С.Щепкін приїхав до нього в грудні 1857 року, щоб побачитися. Т.Г.Шевченко заздалегідь домовився з директором театру у Нижньому Новгороді О.Варенцовим про виступи М.Щепкіна в місцевому театрі. Актор виконав ролі Матроса («Матрос» Т.- М. Соважа і Ж.Ж. Делур'є), Вальдольфа («Мірандоліна» К.-Л.Блума), Любима Торцова («Бідність не порок» О.Островського, Городничого («Ревізор» М.Гоголя) та Чупруна («Москаль чарівник» І.Котляревського). 30 грудня 1857 року Т.Г.Шевченко написав у «Щоденнику»: «Я всё ещё не могу прийти в нормальное состояние от волшебного очаровательного видения. У меня всё ещё стоит перед глазами городничий, Матрос, Михайло Чупрун и Любим Торцов. Но ярче и лучезарнее великого артиста стоит великий человек, кротко улыбающийся друг, мой единственный, мой искренний, мой незабвенный Михайло Семёнович Щепкин» [17,с.394-395].

Побачення Т.Г.Шевченка з М.С.Щепкіним у Нижньому Новгороді було для поета однією з найвизначніших подій у духовному житті. Саме в Нижньому Новгороді Т.Г.Шевченко подарував М.С.Щепкіну свій автопортрет і присвятив йому свою поему «Неофіти» [17,с.394-395].

В цей же час, як вважають дослідники Т.Шевченко, можливо в Москві, коли створив портрет М.С.Щепкіна написав і свій, власний автопортрет, який вчені датують 4 січня 1858 року [12, с.32-33. - Табл.ІІІ].

На нашу думку, оскільки автопортрет був виконаний і такої ж техніці, як і портрет М.С.Щепкіна, то можна вважати, що цей автопортрет був виконаний в Москві 16 березня 1858 року, коли Т.Г.Шевченко малював портрет М.С.Щепкіна, коли у нього були всі реманенти для малювання і час. 17 березня він не мав часу малювати, оскільки вже ходив в гості, зокрема до Варвари Рєпніної.

Покрайній мірі ми маємо точно датований першими місями 1858 року автопортрет Т.Г.Шевченка і можемо уявити собі який Т.Г.Шевченко виглядав у Москві, коли гостював у М.С.Щепкіна і залишив багато вражень про Москву і москвичів у своєму «Щоденнику». Слід наголосити, що правильність наших висновків є і напис на портреті 16.ІІІ.1858 року. Напис точно такий самий, як і на портреті М.С.Щепкіна. Слід наголосити, що на Т.Г.Шевченку одяг притаманний для хворих осіб ХІХ століття. Очевидно з метою одужання М.С.Щепкін дав Т.Г.Шевченку одяг в якому він хворіючи і зробив свій автопортрет на московській квартирі М.С.Щепкіна, а згодом зробив другий портрет самого М.С.Щепкіна, можливо навпаки. На автопортреті не чітко проглядається 16, як день, зате чітко видно 1858 рік і римським «ІІІ» третій місяць, тобто березень, час перебування в Москві у М.С.Щепкіна. Вигляд хворого Т.Г.Шевченка після заслання відповідає вищеподаному автопортрету.

4. Автопортрет Т.Г.Шевченка виконаний в Москві 16. ІІІ.1858 року у будинку М.С.Щепкіна.

Враження від зустрічі стимулювало творче піднесення поета. Власне враження від зустрічі Т.Г.Шевченка з М.С.Щепкіним у Нижньому Новгороді спонукало Т.Г.Шевченка не знехтувати запрошенням і приїхати 10 березня 1858 року до Москви [12, с. 32- 33. - Табл.ІІІ].

Слід наголосити, що в «Щоденнику» Т.Шевченко занотував, що в Нижній Новгород М.Щепкін також привіз подарунок від С.Т.Аксакова, книгу «Сімейна хроніка» з авторським написом. У відповідь Т.Г.Шевченко передав рукопис першої частини повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали, а пізніше фото автопортрета» [17, с.394-395].

5. Будинок М.С.Щепкіна в Москві в якому перебував Т.Г.Шевченко. Воротніковський провулок, д.12.

Таким чином з 11 по 26 березня 1858 року Т.Г.Шевченко перебував у гостях у М.С.Щепкіна у Москві будучи дуже хворим. Хворим Т.Г.Шевченком опікувалася вся родина М.С.Щепкіна. У своєму «Щоденнику» 15 березня 1858 року Т.Г.Шевченко наголошував: « Михайло Семёнович ухаживал за мною как за капризным больным ребёнком» [17,с.394-395].

А 16 березня 1858 року в «Щоденнику» Т.Г.Шевченко записав: «нарисовал Щепкина Михайла Семёновича портрет». Малюнок М.С.Щепкіна Т.Г.Шевченком був виконаний на тонованому папері розміром 35,8х28,7. Праворуч у низу білим олівцем є авторська дата і підпис «1858 рік Тарас Шевченко» [17,с.394-395].

6.Т.Шевченко. Портрет М.Щепкіна. Москва 16 березня 1858 р.

Отже найдовше перебував Т.Г.Шевченко у Москві в березні 1858 року, коли після заслання повертався з Нижнього Новгороду до Петербургу і в дорозі занедужав. Поет приїхав у Москву фактично на свій день народження 10 березня 1858 року і затримався у Москві до 26 березня 1858 року. Про своє перебування в Москві Т.Г.Шевченко записав у своєму щоденнику(10-26 березня 1858 року). Оселився Т.Г.Шевченко на квартирі М.С.Щепкіна, вся родина якого гостинно, щиро піклувалася про нього. Звістка про приїзд Т.Г.Шевченка у Москву швидко поширилася серед усієї прогресивної московської інтелігенції. Хворого поета провідували його друзі та знайомі. Творча діяльність Т.Шевченка не припинялася і під час хвороби. Т.Г.Шевченко записав у своєму «Щоденнику»:« що 16 березня 1858 року намалював портрет Михайла Семеновича Щепкіна, а також переписував свої поетичні твори у Більшу книжку» [17,с.394-395].

17 березня Т.Г.Шевченко, хоча був хворим, відвідав княжну Варвару Рєпніну. Слід наголосити, Т.Г.Шевченко і Варвара Рєпніна познайомились у липні 1843 році у маєтку Рєпніних у Яготині. Під час короткої подорожі Т.Г.Шевченка по рідних місцях де він жив з жовтня 1843 по 10 січня 1844 року[14, с.162].

Між Т.Шевченком та В.Рєпніною, яка вже тоді була відомою письменницею, літературознавцем та мистецтвознавцем зав'язались дружні відносини. В 1843 році Т.Г.Шевченко в Яготині написав поему «Тризна» з посвятою:« На память 9-го ноября 1843 года Княжне Варваре Николаевне Рєпниной», намалював і подарував їй атопортрет. Княжна В.Рєпніна покохала Т.Шевченка. В своєму листі до свого наставника Ейнара вона писала про своє почуття, захоплено розповідала про Т.Шевченка, як геніального поета. На клопотання Рєпніних Міністр народної освіти Російської імперії на початку 1847 року призначив Т.Шевченка викладачем малювання в Київський університет. Слід наголосити, що княжна В.Рєпніна високо цінувала талант Т.Г.Шевченка, допомагала поширювати його естампи «Живописной Украины». Княжна В.Рєпніна не покинула Т.Шевченка і в час його ув'язнення та заслання. В заслання поета княжна В.Рєпніна листувалася з ним. Збереглося 8 листів Т.Шевченка до В.Рєпніної і 16 листів В.Рєпніної до Т.Шевченка. Власне Княжна В.Рєпніна зверталася до начальника «Третього відділу», графа О.Орлова з

клопотаннями полегшити долю Т.Г.Шевченка. В 1849 році Т.Шевченко прислав В.Рєпніній ще один її автопортрет. У 1849 році начальник «Третього відділу», граф О.Орлов заборонив князні В.Рєпніній листуватися з Т.Г.Шевченком. У 1858 році Т.Г.Шевченко повертаючись із заслання поет 17 березня в Москві відвідав В.Рєпніну, про що зробив запис у своєму «Щоденнику». Ще раз Т.Шевченко і В.Рєпніна мали, зустріч, очевидно останню в їхньому житті, 24 березня 1858 року. Слід наголосити, що в одній із ранніх незакінчених повістей В.Рєпніної, головним персонажем був Т.Шевченко. На пам'ять про поета та художника, княжна В.Рєпніна також написала статтю про Т.Шевченка «К биографии Шевченко», яку опублікувала в журналі «Русский Архив» за 1887 рік у №2 [14, с.162].

Водночас після відвідин княжни В.Рєпніної, одужавши, Тарас Григорович Шевченко ще три дні ходив по Москві з М.С.Щепкіним, оглядаючи її визначні місця. Відомо, що Т.Г.Шевченко милувався Кремлем, який як наголошував «оригінально прекрасен». Під час прогулянок по Москві значно розширилось коло знайомих Т.Г.Шевченка у Москві. Він зустрівся з багатьма діячами науки, мистецтва, людьми різних суспільно-політичних поглядів[17,с.394-395]. У Михайла Олександровича Максимовича на обіді влаштованому на честь Тараса Григоровича Шевченка поет і художник познайомився з ідеологами «офіційної народності» М.Погодіним і С.Шивєрьовим. В цей же час Т.Шевченко познайомився з І.Аксаковим та С.Аксаковим 22 березня 1858 року в Москві куди був запрошений. І.Аксаков, письменник і публіцист, видавець журналу в Москві «Русская беседа» в №3 за 1859 рік якого було опубліковано вірші Т.Шевченка «Вечір» (Садок вишневий коло хати), і «Сон» (На панщині пшеницю жала) [2,с.30].

7.Портрет С.Т.Аксаков в якого Т.Шевченко 24 березня 1858 року гостював дома в Москві.

Братів Аксакових Шевченко шанував за гуманізм і великий літературний талант. Глибоке враження справили на Т.Г.Шевченка особисте знайомство та зустрічі з С.Т.Аксаковим і його родиною. 22 березня 1858 року в день знайомства та зустрічі з С.Т.Аксаковим Т.Г.Шевченко записав в своєму «Щоденнику», як «про радостнейший из радостных дней». Родина і діти Аксакових теж поважали Т.Г.Шевченка за його високе мистецтво, самовідданість і любов до свого народу, про що вони писали в листах і спогадах[3, с.30].

Поет був і на обіді, що його влаштував М.С.Щепкін з нагоди новосілля свого книжкового магазину. В «Щоденнику» від 24 березня 1858 року Т.Шевченко записав, що на цей обід зібралися представники «московской учено-литературной знаменитости. И что это за очаровательная знаменитость, молодая, живая, увлекающаяся, свободная. Здесь я встретил Бабста, Чичерина, Кетчера, Мина, Кронеберга-сына, Афанасьева, Станкеивча, Корша, Крузе и многих других. Я встрлтился и познакомился с ними как с давно знакомыми родными людьми». 24 березня 1858 року Т.Г.Шевченко побував в Москві і на музичному вечорі в купця і мецената М.Варенцова де виконували твори Моцарта, Бетховена та інших європейських композиторів. На цьому вечорі музики Т.Шевченко зустрівся з деякими московськими художниками та музикантами. Перебуваючи в цей час в Москві Т.Шевченко відвідував також своїх давніх знайомих княжну Варвару Рєпніну, А.Мокрицького, О.Бодяньського, Станкевичів, бачився з Є.Якушкіним, П.Бартенєвим, І.Самаріним, С.Шумським, І.Забеліним, Г.П.Галаганом та іншими. 25 березня 1858 року Г.Шевченко був запрошений в Москві в гості до М.О.Максимовича, який дав у його часті обід. Слід наголосити, що Михайло Олександрович Максимович(15.IX.1804-4.XII.1873) був великим українським вченим природознавцем, істориком, фольклористом і мовознавцем, членом-кореспондентом Петербурзької Академії Наук з 1871 року. Він видав у Москві у 1827 році збірник «Малороссийские песни», у Москві у 1834 році, «Украинские народные песни» і «Сборник украинских песен» в Києві у 1849 році. М.О.Максимович виступав проти норманської теорії походження слов'ян. Написав кілька праць «З

походження гайдамацького руху». Т.Г.Шевченко познайомився з М.О.Максимовичем у 1843 році в Києві, подарував йому поему «Тризна» з власноручним написом. У листі в Москву до М.С.Щепкіна в 1857 році Т.Г.Шевченко писав: «Поцілуй старого Максимовича за мене та спитай чому він не шле мені своє «Слово о полку Ігоревім?»... Таким чином Т.Шевченко і М.Максимович зустрілися в Москві на другий день після приїзду Т.Г.Шевченка з Нижнього Новгорода. 25 березня 1858 року М.О.Максимович дав на честь Т.Г.Шевченка обід. У «Щоденнику» Т.Г.Шевченка є кілька записів про зустріч з М.Максимовичем. Слід наголосити, що Т.Шевченко також активно листувався з М.Максимовичем, яке перейняте взаємоповагою та теплом почуттів. Збереглося 9 листів Т.Г.Шевченка і 9 листів М.О.Максимовича. М.Максимович сприяв тому, щоб в журналі «Русская беседа», в редактуванні якого він брав участь у третьому номері за 1859 рік були опубліковані поезії Т.Г.Шевченка «Садок вишневий коло хати», «Сон» (На панщині пшеницю жала). В червні 1859 року Т.Г.Шевченко побував в гостях в М.Максимовича, в Прохорівці, де намалював портрет М.Максимовича і його дружини [11,с.376].

8. Портрет М.Максимовича намальований Т.Г.Шевченком в Москві у 1859 році.

Слід наголосити, що М.Максимович брав участь у похороні Т.Г.Шевченка в Каневі, написав вірш на смерть поета. У спогадах М.Максимович писав, що Т.Г.Шевченко як поет «був чудесним співаком і разом з тим новим творцем народних українських пісень» [11,с.376].

25 березня 1858 року Т.Г.Шевченко побував також у слав'янофіла О.Кошеляова у квартирі якого познайомився з поетом і теоретиком слов'янофільства О.Хом'яковим. Т.Шевченко з великою цікавістю розмовляв з декабристом С.Волконським. 26 березня 1858 року в день від'їзду з Москви Т.Г.Шевченко записав в своєму «Щоденнику»: «В Москві бодем всего мене радувало то, что я встретил в просвещенных москвичах самое тёплое радушие лично ко мне и непритворное сочувствие к моей поэзии. Особенно в семействе С.Т.Аксакова». Як засвідчують інші архівні документи в цей же час ще у Нижньому Новгороді за Т.Г.Шевченком було встановлено суворий поліцейський нагляд. Цей же поліцейський нагляд ні на мить не ослабився і під час перебування Т.Г.Шевченка в Москві...Однак не дивлячись на це у березні 1858 року Т.Шевченко зумів зустрітися з рядом наукових, літературних діячів в Москві. Слід наголосити, що у Москві Т.Г.Шевченко перебував і у травні 1859 року, коли їхав із Петербурга в Україну. Тоді Т.Г.Шевченко пробув у Москві тільки один день і зустрічався тільки з М.С.Щепкіним та О. Бодянським. Декілька днів перебував Т.Г.Шевченко у Москві й у вересні 1859 року коли повертався з України в Петербург. Слід наголосити, що згадки про Москву у Т.Г.Шевченка є у багатьох прозових та поетичних творах та листах[15. с.9-10].

Відїджаючи 26 березня з Москви до Петербургу Т.Г.Шевченко у своєму «Щоденнику» записав: «В Москві бодем всего радувало мене то, что я встртил в просвещённых москвичах самое тёплое радушие лично ко мне и непретворное сочувствие к моей поэзии» [15,с.14].

Отже можна достовірно наголосити, що найбільше Т.Г.Шевченко був у Москві в березні 1858 року у статусі гостя свого знаменитого друга М.С. Щепкіна, який тоді проживав у «Старого Пімена». Власне, у той час в «Старого Пімена» збиралася вся українська інтелігенція міста Москви. Дім «Старого Пімена був немов би гостинною для усієї Московської України» [1,с.12-13].

Слід наголосити, що Т.Г.Шевченко перебував у М.С.Щепкіна в Москві і в 1859 році їдучи в Україну і повертаючись назад і в 1860 році [15,с. 394-395].

В подальшому із джерел та досліджень вчених знаємо, що українська громада Москви проводжала Т.Г.Шевченка в останню путь на Україну, коли друзі перевозили через Москву навесні 1861 року домовину з тілом Т.Г.Шевченка з Петербурга в Україну. 27 квітня 1861 року її привезли в Москву і встановили в церкві Тихона-чудотворця біля Арбатських воріт. Слід наголосити, що з проблеми перебування труни з тілом Т.Г.Шевченка в Москві український науковий та громадський діяч міста Москви, кандидат економічних наук Микола Шикір зробив дослідження «Про перебування труни з тілом Т.Г.Шевченка в Москві» опираючись на архівні документи та спогади очевидців» [16,с.185-186; с.32-33].

У висновок дослідження слід наголосити, що у 1874 році у Москві вийшла з друку перша біографія поета, яку написав В.Маслов.

У 1911 році у Москві відбулися вечори в зв'язку з 50-ти річчям з дня смерті Т.Г.Шевченка. В Московському університеті на засіданні присвяченому пам'яті поета виступили вчені Ф.Корш та О.П.Новицький. В училищі живопису, скульптури і зодчества було влаштовано виставку пам'яті Т.Г.Шевченка. Слід наголосити, що відзначати Дні народження Т.Г.Шевченка в Москві українською громадою має давні традиції. За свідченням джерел та науковою працею професор А.Кримського відомо «Шевченківські дні у Москві» відомо, що перше відзначення Т.Г.Шевченка в Москві відбулось у 1861 році біля труни Т.Г.Шевченка в церкві Тихона-чудотворця, офіційно відзначати дні народження Т.Г.Шевченка в Москві розпочала українська громада не раніше 1891 року [9,с.137-144].

Бібліографічний список

- 1.Автопортрети Т.Г.Шевченка. Шевченківський словник. - К.,1976. - Т.І.
- 2.Аксаков Іван Сергійович. Шевченківський словник. - К.,1976. - Т.І.
- 3.Аксаков Сергій Тимофійович. Шевченківський словник. - К.,1976. - Т.І.
Гудзий Н.Письма Т.Г.Шевченка к С.Т.Аксакову. - М.,«Искусство»,1927. - №2-3.
Машинский С. С.Т.Аксаков и Т.Г.Шевченко.«Совтская Украина». - К.,1960. - №6.
- 4.Бодянский Осип Максимович. Шевченківський словник. - К.,1976. - Т.І.
- С.Й.Левінська. Тарас Шевченко, Осип Бодянский. «Вісник Київського університету. - Серія філологія та журналістика. - К.,1962. - №5.;
- Полотай А.М. Шевченко і Бодянский. - К.,«Радянське літературознавство»,1963. - №8.
- 5.Гоголь Микола Васильович. Шевченківський словник. - К.,1976. - Т.І.
«Северная пчела» від 10. V.1861р.
« Исторический Вестник» за 1886р. Т.26,
Рильський М. Гоголь і Шевченко. - К.,«Вітчизна»,1952 - №3;
- Кирилюк Є.П. Гоголь і Шевченко. В кн.: Гоголь і українська література XIX століття. - К.,1954;
- Юфанов Д.М. Гоголь і Шевченко. Вісник АН УРСР». - К.,1959. - №3.
- 6.Забелин И. История Москвы. - М.1909. - Т.ІІ.
- 7.Ідзьо В.С. Українці в Російській державі. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М.,1997. - Т.І. - №1.
- 8.Ідзьо В.С. Українське питання в Росії в минулому і сучасному науковому просторі Російської академії наук (XIX - XX століття). Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2000. - Т.ІV.
- 9.Ідзьо В.С. Украинская диаспора в России - этапы развития. Науковий Вісник Українського Університету. - М., 2001. - Т.І.
- 10.Ідзьо В.С. М.В. Гоголь у Москві. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2004. - Т.Х.
- 11.Максимович Михайло Олександрович. Шевченківський словник. - К.,1976. - Т.І.
- М.Пушкар. Шевченко у Максимовича. В Кн.: Т.Г.Шевченко в воспоминаниях современников. - Москва, 1962.
- 12.Мистецька спадщина Т.Г.Шевченка. Автопортрет Т.Г.Шевченка за 1858 рік. Шевченківський словник. - К.,1976. - Т.І.
- 13.Москва. Шевченківський словник. - К.,1976. - Т.ІІ.
История Москвы. - М.,1954. -Т.3-4;
- Ткаченко М.М.. Шевченко у Москві. К кн.: Пам'яті Т.Г.Шевченка. - М.,1944р.;
- Земенков Б.С. Памятные места Москвы. - М.,1959.
- Фёдоров И. Певец Днипра на берегах Москвы.«В мире книг». - М.,1964. -№3;
- Зозуля М. Тарас Шевченко у Москві. - В кн.: «Наука і культура». «Україна». - К.,1974.
- 14.Репніна Варвара Миколаївна. Шевченківський словник. - К.,1977. - Т.ІІ.

«Русский Архив», 1887. - №2.

Шершензон М. Т.Г.Шевченко и княжна В.Н.Репнина. Русское прошлое. - М.,1916. - Т.П. - Кн.2.

Возняк М. Шевченко й княжна Репніна. - Львів,1925.

15.Шевченківський словник. - К.,1976. - Т.І.

16.Шекір М.С. Про перебування труни з тілом Т.Г.Шевченка в Москві. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М.1999. - Т.ІІІ.

Шекір М.С. Про перебування труни з тілом Т.Г.Шевченка в Москві. Науковий Вісник Українського Університету м.Москви. -Москва. 2009. -Т. XIV.

17.Щепкін Михайло Сергійович. Шевченківський словник. - К.,1977.

Волошин І.О. Т.Шевченко і М.Щепкін. - К.,1963.

Стеценко Л. Шевченко і Щепкін у їх весминах 50-х років. В кн.: Збірник праць шістнадцятої наукової шевченківської конференції. - К.,1969.

Стаття надійшла до друку 13.12 .2013.

Виктор Идзьо

Тарас Шевченко в Москве

Аннотация: В статье изучается пребывание и проживание Тараса Шевченко в Москве в 1843-1861 годах. Основной акцент концентрируется на приездах Т.Шевченка в Москву в 1843 и 1858 годах.

Ключевые слова: Т.Шевченко, Москва, приезд в Москву, С.Аксаков, М.Гоголь, М.Максимович, В.Репнина, М.Щепкин.

Viktor Idzo

Taras Shevchenko in Moscow

Annotation: Taras Shevchenko's stay and life in Moscow during the years 1843-1861 are researched in the article. The main emphasis is put on T. Shevchenko's arrivals in Moscow in 1843 and 1858.

Key-words: T. Shevchenko, Moscow, arrival in Moscow, S. Aksakov, M. Hohol', M. Maksymovych, V. Repnina, M.Shchepkin.

УДК 930(477)

Владимир Кабузан

Украинское население Российской Империи и СССР за границами современной Украины. Динамика численности и размещения (XVIII-XX в.в.).

Аннотация: В статье изучается украинское население Российской Империи и СССР за границами современной Украины.

Основной акцент концентрируется на динамике численности и размещения украинского населения в XVIII-XX веках.

Ключевые слова: Украинское население, Российская империя, СССР, Украина, украинцы.

Целью данной работы является установление динамики численности и размещения украинского населения в СССР за рубежами современной Украины в XVIII-XX вв. Для успешного решения этой задачи анализируется роль и соотношение трех факторов, под воздействием которых происходило движение украинского населения: естественного и механического прироста и этнических процессов.

В сущности, можно было бы рассмотреть процесс изменения численности и ареалов украинцев в России и СССР за пределами основной украинской этнической территории, а не вне Украины. Однако границы этой территории за XVIII-XX вв. претерпели большие изменения, они сильно сократились на западе и расширились на востоке, в границах Российской империи и СССР. Однако в XX в. они и здесь начали сокращаться за счет ассимиляции значительного числа украинцев на окраинах украинского этнического массива.

В этой связи неизбежно встает вопрос о том, что следует понимать под украинской этнической территорией. Компактно населенный преобладающим украинским населением непрерывный ареал XVIII-XX вв. или земли с преобладающим украинским населением на какие-то определенные периоды в XVIII-XX вв. К тому же, даже в границах современной Украины оказались значительные территории, где

преобладают русские, молдаване или венгры. И, с другой стороны, за границами Украины оказались большие территории, где еще в 20-е годы XX в. абсолютно доминировали Украинцы и которые по разным причинам оказались в составе других государственных образований: России, Белоруссии, Польши, Казахстана и т. д.

Именно поэтому мы взяли за основу Украину в ее нынешних политических границах и рассматриваем отдельно процессы изменений численности и ареалов украинцев за этими границами, в основном в России, Белоруссии и Казахстане. За рамками настоящего исследования остаются маргинальные (этноареальные и этнодисперсные) группы украинцев в европейских странах за пределами границ бывшего СССР, а также в странах Америки, куда с 80-х годов XIX в. происходило массовое переселение украинцев.

В ходе распада СССР этнические и политические границы народов этого государственного образования так и не были приведены в какое-либо соответствие. Коснулось это и украинцев. И поскольку теперь решить эту проблему вряд ли удастся, да ее никто и не собирается как-то разрешать, остается единственно возможным во всех случаях анализировать этнодемографические процессы в рамках современных государственных образований, хотя и такое упрощенное решение этой сложной проблемы вызывает массу неудобств.

Несмотря на то, что по данной теме сохранился обширный комплекс источников, процессы изменения численности и ареалов украинцев за рубежами нынешней Украины изучены в целом недостаточно. Историография располагает небольшим числом работ, где затрагивается эта проблема - в основном за хронологически небольшие отрезки времени (в основном за конец XIX — начало XX в.)[1]. Лишь в статьях С.И.Брука, В.М.Кабузана, В.И.Наулко и Н.В.Черной в общем виде рассмотрена динамика численности и расселения украинцев в России в XVIII- XX вв.[2].

Между тем сохранились весьма богатые источники, позволяющие выполнить эту работу. Значительная их часть до сих пор не введена в научный оборот. Те же документальные материалы, которые привлекались исследователями, далеко не всегда подвергались соответствующему источниковедческому анализу.

Можно выделить следующие основные группы источников по данной теме: материалы ревизского (I-X ревизии за 1719-1858 гг.), церковного (за 1722-1917 гг.) и административно-полицейского (за 40-е годы XIX в.-1917 г.) учета населения России, а также переписей населения России и СССР (1897, 1917, 1920, 1926, 1937, 1939, 1959, 1979 и 1989 гг.). Большую группу составляют также статистические источники об этническом составе населения Австро-Венгрии и государств, образовавшихся на ее развалинах, где содержатся сведения об украинцах[3].

Выбор нижней хронологической границы исследования обусловлен тем, что только с XVIII в. в России (и в Австрии) появляется ревизская система учета населения, на базе которой возможно изучение динамики численности и ареалов украинцев. Российские ревизии XVIII в. (I-V за 1719-1795 гг.) особо выделяли украинцев[4].

В документах они именовались жителями "малороссийской нации", "малороссийской породы, малороссиянами", "черкасами"[5]. Для украинцев в то время существовала специальная система подворного обложения, тогда как на остальной территории России Петром I была в 20-е годы введена подушная система налогообложения. Лишь с IV (1782 г.) общероссийской ревизии населения, однако в материалах IV и следующей V (1795 г.) ревизии они все еще продолжали выделяться по этническому признаку.

Лишь в первой половине XIX в. ревизский учет перестал давать достаточно полные сведения об этническом составе населения России, включая и украинцев. Это было связано с тем, что теперь система регистрации по национальному признаку была заменена системой учета сословно-классового состава жителей.

В середине XIX в. по инициативе академика П.И.Кеппена приходскими священниками по всей России были собраны сведения об этническом составе населения. Они заменяют весьма неполные данные ревизского учета XIX в.[6].

Во второй половине XIX - начале XX в. национальная принадлежность жителей России определялась текущим административным учетом в ходе проведения локальных исчислений и всеобщими переписями 1897 и 1917 гг.[7]. Все они, как и в других государствах Европы, опирались на показатели языка опрашиваемых и их конфессии. Ценнейшим источником для исследования динамики этнической структуры населения СССР, фиксирующим и национальное самосознание и родной язык населения, являются советские переписи населения[8].

Взятые за большой отрезок времени и в совокупности, все эти источники позволяют определить динамику численности и расселения украинцев на территории СССР. В табл. 1 показаны изменения абсолютной и относительной (по отношению ко всему украинскому населению СССР) численности украинцев в бывших республиках (в границах 80-х годов XX в.). Еще в начале XVIII в. за границами

современной Украины проживало только 8.6% общего числа всех украинцев (в современных границах СССР). К середине XIX в. доля украинцев там увеличилась до 15%, в 1897 г. - до 17%, в 1917 г. - до 21%, а в 1926 г. - до 23% общего числа всех украинцев. Иначе говоря, в конце 20-х годов нашего столетия в СССР за границами Украины жил каждый четвертый этнический украинец. Такая ситуация была обусловлена целым рядом факторов. Главное здесь - то, что в границах Российской империи к XX в. украинская этническая территория значительно превосходила размеры созданной 25 декабря 1917 г. Украины (с учетом добавлений 1939-1945 гг.). Значительная часть единого украинского территориального этнического массива оказалась в результате национально-государственного строительства за пределами Украины, в основном, в составе России. Хотя, с другой стороны, отдельные неукраинские этнические территории по прихоти коммунистических бонз оказались в составе Украины.

В 1719 г. в рубежах современной России проживало почти 5% всех украинцев (в границах бывшего СССР), в 1897 г. - 16%, а в 1926 г. - более 19% всех украинцев (около 7 млн.).

Как показывает табл. 2, украинцы в 1719 г. составляли 2% всего населения России, в 1897 - 5,4% и в 1926 г. - 7,4%.

Основная часть украинского населения России проживала в южных и юго-западных окраинах Центрально-Черноземного региона, на Северном Кавказе и в российской Новороссии, а также на Дальнем Востоке. В Центрально-Черноземном регионе Украины размещались в Воронежской, Курской и Белгородской областях, примыкающих к Украине (Харьковской и Сумской областям). Именно сюда, одновременно с заселением Слободской Украины, в XVII-начале XVIII в. прибыло много украинцев из Правобережной Украины. Здесь в 80-х годах XVII в. возник Острожский полк Слободской Украины.

В 1779 г. при создании Воронежского наместничества он оказался в его составе, а затем так и остался во вновь образованной Воронежской области России. Продолжением этой территории являются и части нынешних Курской и Белгородской областей.

Кроме Центрально-Черноземного региона украинцы принимали весьма активное участие в заселении многих других, нередко и весьма отдаленных регионов Российской империи. Со второй половины XVIII в. они начали активно осваивать Нижнее Поволжье, Южное Приуралье, а с 80-х годов - Северный Кавказ. Далеко не везде в местах водворения украинский этнос стал преобладающим. Однако повсюду в местах массового расселения украинцев образовались достаточно крупные ареалы компактного и дискретного их размещения.

Однако с конца 20-х - начала 30-х годов XX в. и до наших дней этнодемографическая ситуация украинского населения за границами Украины резко изменяется.

Удельный вес украинцев здесь с 1926 по 1939 г. снижается с 23,2 до 13,3% от общего числа всех украинцев СССР, а в России - с 19,1 до 9,4%. Уменьшается и абсолютная их численность: во всем Союзе с 35,9 до 34,1 млн. чел., а без Украины - с 8,3 до 4,5 млн. чел. В России в 1926 г. проживало почти 7 млн. украинцев, а в 1939 г. только 3,2 млн. Лишь на Украине число украинцев увеличилось с 27,6 до 29,6 млн. чел. Это было связано, в первую очередь, с интенсивно развернувшимися в это время процессами ассимиляции украинцев, оказавшихся за границами Украины: на востоке - русскими, а на западе - поляками.

Аналогичные процессы наблюдались и на территории Украины, но не приобрели там таких размеров. В 50-80-е годы происходит новое значительное перемещение украинцев с территории Украины на восток: главным образом, в Сибирь, Казахстан, на Дальний Восток. велико было участие украинцев в заселении целинных и залежных земель окраинных районов страны, в развитии их экономики. И это приводит к новому, хотя и относительно небольшому, увеличению абсолютной и относительной численности украинцев за пределами Украины: в 1959 г. их доля там составляла 13,6%, в 1979 г. - 13,8% и в 1989 г. - 15,3%, а в России, соответственно: 9,0 - 8,6 - 9,9 %.

Это повышение оказалось бы значительно большим, если бы не воздействие в противоположном направлении происходивших в это время этнических процессов (ассимиляция украинцев), а также процессов воспроизводства (пониженным, по сравнению со средним по стране, естественным приростом среди украинского населения). Л.Н.Чижикова в своей монографии "Русско-украинское пограничье" указывает факторы, способствовавшие обрусению украинского населения Воронежской, Белгородской и Курской областей. Есть все основания считать, что эти причины были аналогичными и для других регионов СССР за пределами Украины, где проживало украинское население, хотя, безусловно, в каждом из них этническая ситуация отличалась своей спецификой.

Как указывает Л.Н.Чижикова, "огромную роль играли факторы совместного длительного проживания и общность исторических судеб и социально-экономического развития. Индустриализация, коллективизация сельского хозяйства, рост образования и культурного уровня сельских жителей, усиление урбанизации и

связанной с ней подвижностью населения, увеличение дисперсности в расселении – эти и многие другие факторы способствовали созданию экономического и культурного единства всего населения, утверждению новых форм межэтнических отношений... Процесс этот облегчался давней родственной языковой культурной близостью русских и украинцев, а также близостью их вероисповедания"[9].

Далее Л.Н.Чижикова подчеркивает, что "большое значение имел фактор расселения. Важную роль в формировании современного национального самосознания жителей украинского происхождения сыграло то, что Белгородская, Воронежская, Курская области, где всегда преобладало русское население, входят в состав Российской Федерации. При определении национальности нередко решающим становится место рождения и район длительного проживания. Поэтому процессы этнического смешения населения значительно сильнее выражены в районах дисперсного расселения украинцев среди русских, а также в тех селах, в которых более двух столетий вместе жили русские и украинцы"[10].

И все же, хотя процессы сближения двух народов – русских и украинцев были, бесспорно, двухсторонними и украинское население оказывало несомненное влияние на быт, культуру, включая язык, соседнего русского населения, все же следует отметить, что речь, в первую очередь, идет о процессах ассимиляции украинцев русскими (культурно-бытовой, языковой и этнической), а не о процессах этнического смешения русских и украинцев.

Интересно отметить, что ассимиляция украинцев русскими отмечалась и в других союзных республиках, помимо России, где фактор вхождения в состав России отсутствовал. Наиболее ярким примером служит Казахстан. Важно назвать также Киргизию, Молдавию, республики Прибалтики. Лишь в Белоруссии происходила ассимиляция местного коренного украинского населения белорусами на украинских этнических землях, включенных в состав этой республики.

Как известно, в дореволюционной России осуществлялась политика русификации украинцев. Она заключалась в ограничении употребления украинского языка и развития украинской национальной культуры. Тем не менее, русско-украинские бытовые контакты в местах гетерогенного расселения этих народов были, как правило, дружественными. И самое главное здесь то, что вся русификаторская политика царских властей во второй половине XIX - начале XX в. привела лишь к тому, что некоторая часть украинского населения (в основном, в городах Украины) усвоила русский язык в качестве родного, не потеряв при этом своего национального самосознания. Недаром численность украинцев по происхождению достигала в 1858 г. - 75% от общего числа жителей Украины, в 1897 г. – по языку она снизилась до 70,7%, а в 1926 г. - по национальному самосознанию вновь поднялась до 74,4% (по языку – 71,3%).

Резкое снижение доли украинцев, живущих за пределами Украины между переписями 1926 и 1939 гг. вызывалось рядом обстоятельств. В первую очередь, на эти изменения повлияло общее направление национальной политики, проводимой в то время.

Перепись 1926 г. учитывала "народность" опрашиваемых. В ее программе указывалось, что при ответе на этот вопрос "не следует заменять народность религией, подданством или признаком какой-либо республики", что перепись имела целью "определить племенной (этнографический) состав населения"[11].

Фактически же счетчики переписи могли довольно часто определять народность населения по его этническому происхождению, то есть генетическим способом. Это неизбежно приводило к завышению численности украинцев за счет лиц украинского происхождения, находившихся в этнически переходном состоянии и затрудняющихся определить свою национальную принадлежность. Именно поэтому по переписи 1926 г. было зарегистрировано такое огромное количество украинцев с русским родным языком.

Перепись же 1939 г., на характер проведения которой, безусловно, оказало заметное влияние национальная политика, проводившаяся в то время в СССР, также не вполне точно зарегистрировала украинцев за пределами Украины, несколько занизив их число. В эти годы особенно усиливается языковая ассимиляция украинцев русскими и немалая часть русскоязычных украинцев, находившихся в этнически переходном состоянии, но еще не сменивших свою национальную принадлежность, была отнесена к русским по национальности (точно так же как в 1926 г. к украинцам).

Но самым главным здесь, пожалуй, следует считать то, что все последующие советские переписи также зафиксировали их как русских. Возврата к своей исконной этнической принадлежности у лиц украинского происхождения так и не произошло. Это свидетельствует о том, что процессы ассимиляции украинцев, отмечавшиеся в конце 20-30-х годов получили необратимый характер. Это явление, вообще было присуще 20-30-м гг. XX века. Именно тогда в Восточной Пруссии и Силезии почти исчезает в короткое время польское население (за счет онемечивания) и сокращается число литовцев. А в украинской Восточной Галиции полным ходом идет полонизация украинцев. То, на что в XVIII-XIX вв. не хватало столетий, осуществляется за десятилетия, и, главное, имеет устойчивый, неизменный характер. Не отмечено какого-либо заметного движения за возврат к языку и этносу своих предков.

Безусловно, добровольное (в своей массе) приобщение украинцев, живущих за пределами своей республики к русскому языку, было обусловлено исторической необходимостью. Рост производительных сил, развитие культуры и т.д. были затруднены без развития языка межнационального общения, каковым являлся русский язык. Однако в отношении украинцев за границами Украины имела место и искусственно подталкиваемая, ускоряемая мерами властей смена украинского языка русским.

Следует иметь в виду, что, в принципе, признание того или иного языка опрашиваемого родным не всегда свидетельствует о том, что человек в своем повседневном речевом общении перешел на этот язык. В быту им мог сохраняться и другой язык. Например, украинцы, назвавшие своим родным языком русский, далеко не всегда полностью отказывались от употребления украинского языка и, тем более, от своей национальности.

Важнейшее значение для ускорения языковой и этнической ассимиляции украинцев имел факт массового закрытия в 30-е годы украинских школ в районах массового расселения украинцев за границами Украины, даже в соседних с ней областях (Воронежской, Курской, Белгородской и т. д.).

Вместо украинских школ были открыты русские, украинский язык перестали преподавать и как специальный предмет: переход украинцев на русский язык в России облегчался тем, что он был здесь единственным языком радиовещания, делопроизводства и т.д. Если в районах смешанного проживания украинцев и русских за пределами Украины издавна функционировало так называемое бытовое двуязычие, обусловленное генетической близостью этих двух языков и облегчающее затем переход украинцев на русский язык, то там, где украинцы жили достаточно изолированно от других этносов крупными этноареальными группами процесс смены ими языка на русский был более затруднен для них и осуществлялся, главным образом, посредством школы, средств печати и радиовещания.

Быстрому развитию языковой и этнической ассимиляции украинцев в послевоенный период способствовали усилившиеся процессы урбанизации. Как известно, в городах (особенно крупных) этническое смешение населения происходит гораздо быстрее, чем в мелких, а тем более в сельской местности.

Рассмотрим теперь подробнее, как изменились абсолютная и относительная численность украинцев, расселяющихся за границами Украины в XVIII-XX вв. видим, что вне Украины в пределах границ бывшего СССР наибольшее число украинцев проживало в России. До 30-х гг. XX в. постоянно росли их численность и доля от всего населения (3,4% в 1795 г., 5,4% – в 1897 и 7,4% в 1926 г.). В 30-е годы, в связи с интенсивными ассимиляционными процессами и относительно невысоким естественным приростом украинцев[12] в населении этой республики уменьшилась и уже почти не изменялась: 3% в 1939 и 1989 гг. Среди украинского населения России, сохранившего свое этническое самосознание, большое распространение получил русский язык в качестве родного. Еще в 1926 г. доля украиноязычного населения составляла здесь 5,5%, а в 1989 г. – лишь 1,35%. Как уже отмечалось, основная масса украинцев России расселялась в Центрально-Черноземном регионе, на Северном Кавказе и Дальнем Востоке.

Остановимся на этих регионах. В Центрально-Земледельческом регионе украинцы уже к началу XVIII в. составляли значительную часть жителей будущих Воронежской, Курской и Белгородской областей. Там находилось много украинских поселений, расположенных компактными и дисперсными группами. Южные части этих областей являлись, как уже отмечалось, периферией основного украинского этнического массива. В 1719 г. в Центрально-Земледельческом регионе украинцы составляли около 13% всего населения, а в Курской Воронежской губерниях (в границах XIX в.) на их долю приходилось более 30% жителей. Тут на землях Острогожского полка доля украинцев достигала 90%, в Хотмыжском уезде – 70%, 60%, в Путивльском – 67%, в Миропольском – 55% и т.д. Здесь постепенно происходит формирование русско-украинского билингвизма... Украинские поселенцы между собой обычно говорили по-украински, а на улице, в общении с чужими людьми – по-русски[13].

К концу 50-х годов XIX в. удельный вес украинцев в регионе повысился почти до 175%, а в Воронежской губернии – до 38%. Это было украинское по этническому происхождению население. К концу XIX в. доля украинцев в регионе упала до 15%, причем особенно заметно - в Курской губернии (с 26,5% в 1795, до 22,3% в 1897 г.). Однако данные переписи 1897 г. регистрировали только язык населения. Они верно зафиксировали, что среди украинцев региона (особенно в Курской губернии) все больше и больше распространяется в качестве родного русский язык. Однако это не помешало украинскому населению региона почти полностью сохранить свое этническое самосознание. Как показала перепись 1926 г., доля этнических украинцев в регионе, как и на рубеже XIX в., составляла все те же 16,7 %. Резкое сокращение удельного веса и численности украинского населения в регионе отмечается между переписями 1926 и 1939 гг. (с 16,7 до 4,0% или с 1,8 до 0,6 млн. чел.). Процесс этот в равной мере протекал во всех

частях региона. В Курской области в 1939 г. доля украинцев достигала всего 1,5%, в Белгородской – 11,8% и в Воронежской – 12,4% общего числа жителей.

Последующие переписи показали, что эти процессы не прекратились. В 1959 г. украинцы составляли в регионе 2,6%, в 1979 – 2,3%, в 1989 – 2,5 % общего народонаселения. В 1989 г. здесь было учтено всего около 340 тыс. украинцев. А украиноязычных жителей в регионе вообще почти не осталось (в 1959 г. – 0,8%, 1979 г. – 0,6%, 1989 г. – 0,7%, а численно менее 100 тыс. чел.). В послевоенные годы в регионе "значительно усилились процессы взаимодействия и взаимообогащения русского и украинского говоров, а также развития бытового двуязычия"[14], которое постепенно перешло в вытеснение украинского языка русским у лиц украинского этнического происхождения.

В этой связи Л.Н.Чижикова указывала, что в Центрально-Земледельческом регионе "в последнее время местные говоры как с южнорусской основой, так и с украинской подвергаются заметному влиянию русского литературного языка. Поэтому многие жители сел, заселяющихся украинцами, хуже понимают украинский литературный язык, чем русский, предпочитают читать книги и газеты на русском языке и родным для себя считают русский язык"[15]. По проведенным ею полевым наблюдениям, во "многих украинских селах, в том числе и тех, где жители называют себя русскими и своим родным языком определяют русский. сохраняются, однако, говоры с украинской основой при весьма заметном влиянии местных южнорусских говоров и русского литературного языка"[16].

В целом, можно заключить, что в Центрально-Земледельческом районе в наши дни украинцев (и особенно украиноязычных жителей) осталось очень немного. Проживают они, в основном, в Белгородской (5,5% всего населения) и Воронежской (5,0%) областях на землях, примыкающих к Украине.

Аналогичная ситуация сложилась и на Северном Кавказе, в российской Новороссии (Ростовская область). Здесь фактически до конца XVIII в. украинцев было немного. Расселяться в заметном количестве они начали в регионе только в 60-е годы XVIII в. (на Дону и в Ставрополье). В конце XVIII в. (1792-1793 гг.) на Кубани были поселены бывшие Запорожские казаки, получившие статус Черноморских казаков. Выделенная им территория получила название Земли Войска Черноморского (Екатеринодарский, Таманский и Ейский округа). Затем в XIX-начале XX в. на Кавказ переселилось немало украинцев, в основном, выходцев из Левобережной Украины. Интенсивные миграционные процессы и повышенные с середины XIX в. показатели воспроизводства у украинцев (по сравнению со средним значением по региону) привели к быстрому росту здесь их численности и удельного веса. В 1795 г. украинцы составляли в регионе лишь 9,3% всего населения, в 1897 г. – 28,8 %, в 1926 г. – 33,9 % (по языку – 19,2 %).

Основная часть украинцев расселялась на землях нынешних Ростовской области и Краснодарского края. В Краснодарском крае в конце XVIII в. украинцы составляли 6% всего населения. Здесь на землях Черноморского войска почти все население было украинским, однако далее в горах Западного Кавказа привысился до 47,3%. В 60-е годы около 500 тыс. горцев Западного Кавказа ушло в Турцию и регион начал интенсивно заселяться русскими и украинцами. Первые стали преобладать на землях, оставленных горцами, а вторые – на территории бывшей Земли Войска Черноморского. К 1926 г. удельный вес украинцев в крае несколько понизился (41,1%), но оставался исключительно высоким, и значительная часть края являлась украинской этнической территорией с рубежа XIX в.

В Ставропольском крае доля украинцев (в основном выходцев из Слободской Украины) в 1795 г. достигала 4,3%, а в 1897 г. поднялась до 36,6%. В 1926 г. она понизилась до 27,3%, но оставалась достаточно высокой. В остальных частях региона украинцев было немного. В 1795 г. на землях нынешней Чечено-Ингушетии – 1,1%, а в 1897 г. – 4,5% и сверх того в Дагестане – 0,6%. К 1926 г. украинцы поселились на землях многих национальных республик (в Северной Осетии их оказалось 4,1%, в Калмыкии – 10,3%, в Кабардино-Балкарии – 8,4%, в Чечено-Ингушетии – 0,9%, в Дагестане – 0,5%).

В Ростовской области удельный вес украинцев в общем числе жителей в 1795 г. составлял 31,3%, в 1897 г. по показателю языка он равнялся 28,1%, а в 1926 г. – по национальности – 53,0%. иными словами в этой части Новороссии в начале XX в. украинцы являлись преобладающим этносом.

На территории Галиции, Буковины и Закарпатья, долгое время входивших в состав Польши, Австро-Венгерской империи и Румынии, вследствие полонизации, словакизации и румынизации украинского населения, его доля понизилась весьма сильно на протяжении XIX – 30-х годов XX в.[17].

В XX в. этническая ассимиляция поляков и литовцев в Пруссии также протекала весьма интенсивно и в весьма сжатый хронологический период (с 1910 г. по 1939 г.).

Бесспорно, что процессы этнической (и языковой) ассимиляции украинцев на Северном Кавказе и в российской Новороссии уже в конце XIX-первой трети XX в. протекали весьма интенсивно. Об этом ярко свидетельствует изменение доли украинско-язычного населения в регионе в это время. В 1897 г. оно составляло здесь 28,8% общего народонаселения, в 1926 г. – 19,2%, а с 30-х годов – лишь немногим

превышало 1%. Знание русского языка, особенно его употребление в качестве родного, стало предпосылкой к этнической ассимиляции украинцев в 30-е годы. Однако бесспорно, что в те годы этот процесс был ускорен в результате целенаправленной национальной политики.

Вместе с тем тот факт, что записанные русскими лица украинского происхождения позднее – в 50-80-е годы и особенно в начале 90-х годов (когда Украина сразу и решительно отказалась от сохранения унии с Россией), так и не вернулись к своей исконной национальности, свидетельствует о том, что процессы ассимиляции украинцев русскими стали здесь необратимыми. Ведь в 1959 г. только 3,1% жителей региона отнесли себя к украинцам, а в 1939 г. – 2,9%. По показателю же родного языка эта величина равнялась всего 1,3%. Другими словами, процесс этнической ассимиляции украинцев русскими здесь можно считать практически завершенным. Порайонные данные говорят об изменениях в удельном весе украинского населения в районах Краснодарского края в 1926-1959 гг., где численность украинцев тогда была максимальной. Мы видим, что доля украинцев в населении всех районов края снизилась повсеместно и даже почти в равной мере. И этот процесс затронул почти одинаково не только украинское по этнической принадлежности, но и украинскоязычное население. Даже в районах, где доля украинцев превышала 80%, наблюдалось ее повальное падение до незначительных величин. Иначе говоря, даже там, где почти все жители были украинцами в 20-е годы XX в., в 30-е годы почти все население стало русским. Представляется вполне естественным, когда родители относятся к лицам одной национальности, а их дети меняют свою этническую принадлежность, а внуки уже вообще не испытывают никаких сомнений по этому вопросу. Но чтобы взрослые люди сознательно относили себя к лицам одного этноса, а через очень небольшой отрезок времени сознательно изменили это свое убеждение? Для этого необходимы уже вполне определенные "внешние силы", которые заставили их пойти на это. Это показывает, что, например, в Брюховецком районе в 1926 г. доля украинцев достигала почти 83% (украиноязычные – 74%), а в 1959 г. – только 3%, в Каневском, соответственно, 85% (85% по языку) и 3%, в Павловском 83% (74%) и 5%, в Староминском 85% (83%) и 2%, в Темрюкском 84% (40%) и 3% и т.д. В этом плане данные табл.5 являются поистине уникальными. Они показывают, какое влияние могут оказывать внешние факторы на естественный ход этнических процессов и насколько устойчивыми могут оказаться конечные результаты таких процессов. Аналогичная ситуация сложилась на Дальнем Востоке. Как известно, этот край был окончательно возвращен России только в 1858 – 1860 гг. Сколько-нибудь значительная украинская миграция в этот удаленный регион (в основном из Левобережной Украины и из Киевской губернии Правобережной Украины) развернулась только с 80-х годов XIX в. Как показывает табл.6, перепись 1897 г. зарегистрировала на Дальнем Востоке около 57 тыс. украинцев (15,3% всех жителей). В Приморском и Хабаровском краях доля украинцев тогда составляла 19%, в Амурской области – 17,5%, в Сахалинской – 5,4%. На севере – в Камчатской и Магаданской областях их не было вовсе. Новая мощная волна украинской миграции в начале XX в. (около 100 тыс. чел.) привела к тому, что в 1917 г. доля украинцев на Дальнем Востоке достигла почти 40% народонаселения.

В Приморском и Хабаровском краях этот показатель равнялся 48,2%, а в Амурской – 43,2%. На остальной территории региона их почти не было. Однако к 1939 г. численность украинцев на дальнем Востоке значительно уменьшается (с 421 до 362 тыс. чел.), а доля падает с 39,9 до 14,1%.

В Амурской области произошло сокращение удельного веса украинского населения с 43,2 до 19%, а в Приморском и Хабаровском краях с 48,2 до 19%. Повышение же отмечалось только на севере: в Сахалинской области с 2,2 до 7,1%. Появляются украинцы и в Магаданской области (13,4% общего числа жителей) и в Камчатской (5,1%). Здесь расселялись ссыльные украинцы, что и повысило их удельный вес в этой части региона. Последующие переписи зафиксировали дальнейшее понижение доли украинцев в населении Дальнего Востока: в 1959 г. она равнялась 9,9%, в 1979 г. – 7,5%, в 1989 г. – 7,9%. Удельный вес украинскоязычного населения составлял в 1959 г. – 4,2%, а в 1989 г. – 3,1%.

Таким образом, и в этом регионе украинцев осталось мало, а украинскоязычное население почти исчезло. Интересно, что в 1989 г. самая большая украинская община оставалась в северной Магаданской области (86 тыс. чел. или 15,4% всего населения). Аналогичная ситуация отмечалась и в других частях России. Именно поэтому даже абсолютная численность украинцев в России сократилась с 7 млн. в 1926 г. до 4,4 млн. в 1989 г. и если бы не было столь интенсивного ассимиляционного процесса, то численность украинцев в настоящее время превысила бы в России 11 млн.

На втором месте среди республик СССР (не считая Украины) по численности украинцев находится Казахстан. Украинская миграция сюда по существу развернулась только с 70-80-х годов XIX в. и приняла поистине гигантские масштабы в первой четверти XX в. В 1871-1896 гг. положительный баланс миграций в Казахстане равнялся 328,7 тыс. чел., а в 1897-1916 гг. – 1301,4 тыс. чел.[18], причем среди переселенцев было много украинцев, в основном – выходцев из Левобережной Украины. В 1897 г. украинцы составляли

только 1,7% всего населения Казахстана, в 1917 г. – 12,9%, в 1926 г. – 13,8% (почти 900 тыс. чел.). Довольно значительным оказалось и украинскоязычное население республики – около 700 тыс. чел. или 10,6% общего народонаселения (см. табл.7). Полевые исследования, проведенные в Семипалатинской губернии Казахстана в 1927 г. показали, что хотя украинцы жили там главным образом смешанно с русскими и другими народами – немцами, болгарами, казахами (гомогенно украинские села встречались довольно редко и по соседству с ними обычно находились населенные пункты, где преобладающими оказывался другой этнос), они "сохранили свои типичные бытовые черты и оказали довольно сильное влияние, главным образом, на белорусов и мордву, а отчасти на великорусов и казахов"[19].

Исследователи выявляли отчетливые культурные связи украинских переселенцев Семипалатинской губернии с Южной Украиной в области земледелия, скотоводства, народной техники[20]. Это свидетельствует о том, что и в такой губернии Казахстана, как Семипалатинская, где украинцы расселялись довольно дисперсно и составляли около 10% населения этой губернии, в 1927 г. еще не проявился достаточно ясно процесс их отхода от своей национальной самобытности.

И здесь в 30-е годы отмечается сокращение как относительной, так и абсолютной численности украинцев, однако не столь сильное, как в других частях СССР. В 1939 г. доля украинцев в Казахстане понизилась до 10,8% (656 тыс. чел., в 1959 г. – до 8,2%, в 1979г. – до 6,1% и в 1989 г. – до 5,4%). гораздо быстрее в республике падала доля украинскоязычного населения (в 1926 г. – 10,6%, 1959 г. – 4,9%, 1989 – 2,0%).

Размещение украинцев здесь в годы советской власти не претерпело особых изменений. В Кустанайской области, образованной из части бывшей Тургайской области, где доля украинцев была к 20-м годам самой высокой в Казахстане, их доля в 1926 г. составляла 41,3% (украинскоязычных жителей было 34,7%). В 1979 г. удельный вес украинцев здесь равнялся 17,2% всего населения (по языку 6,3%), а в 1989 г. (с Тургайской обл.) – 14,6% (по языку – 4,8%). Нелишне указать, что в Кустанайском уезде Тургайской области в 1917 г. украинцы составляли 33,5% общей численности населения – максимальный показатель по Казахстану.

Высоким был удельный вес украинцев в Кокчетавской области, созданной из части бывшей Акмолинской области. Здесь в 1926 г. доля украинцев равнялась 28,5% (по языку – 21,2%), а в 1989 г. – 8,4% (по языку – 2,7%). В Актюбинской области, образованной из части бывшей Тургайской, в 1917 г. украинцы достигали 23,7%, в 1926 г. – 30,7% (украинскоязычных – 24,2%), а в 1989 г. – 10,2% (по языку – 3,2%).

В Акмолинской (Целиноградской) области доля украинцев в рассматриваемый период изменилась следующим образом: в 1917 г. – 28,7%, в 1926 г. – 25,4% (по языку – 22,1%, в 1989 г. – 9,4% (по языку – 3,5%). В Северо-Казахстанской области, которая возникла на основе территории Петропавловского уезда Акмолинской области, удельный вес украинцев в 1917 г. составлял 28,8%, в 1926 г. – 23,8% (по языку 20,2%) и в 1989 г. – 6,4% (по языку 2,2%).

В остальных областях Казахстана процент украинского населения был меньшим, а в Чимкентской, Уральской, Тургайской, Кызыл-Ординской, Карагандинской и Алма-Атинской областях их было очень мало.

Из сказанного видно, что в Казахстане и в настоящее время сохраняется довольно значительное украинское население, доля которого превышает 5% всего населения республики. Правда, лишь относительно небольшая часть лиц, назвавших себя украинцами, сохраняет в качестве родного украинский язык (несколько более 300 тыс. чел.). И поныне в четырех областях Казахстана украинцы являются значительным этническим меньшинством: в Кустанайской (14,6%), в Актюбинской (10,2%), в Павлодарской (9,2%) и в Целиноградской (9,4%).

И все же с 20-х годов XX в. удельный вес украинцев здесь снизился почти в три раза, а абсолютная численность почти не увеличилась. Для сохранения украинцами своей этнической самобытности в Казахстане сложились более благоприятные условия, чем в России. Немалую роль в этом, безусловно, сыграл тот факт, что украинская миграция сюда происходила значительно позже, чем во многие регионы России, лишь в конце XIX – начале XX в., а отчасти в 30-х и 50-х гг. XX в. (во время освоения целинных и залежных земель). Это обусловило сохранение более крепких, чем в других регионах СССР, связей украинцев со своей исторической родиной. Важно было и то, что украинцы размещались в Казахстане на севере этой республики, компактно, занимая нередко сплошную территорию, где они являлись абсолютно преобладающим этносом.

Весьма своеобразно положение украинцев на территории современной Белоруссии. Тут в современной Брестской области (ранее часть Гродненской губернии) издавна рассеялось многочисленное украинское население. Эти земли являлись северо-западной периферией единого украинского этнического массива.

На данное обстоятельство еще в начале 60-х годов XIX в. обратил внимание составитель описания Гродненской губернии, офицер Генерального штаба П.Бобровский. Он отмечал, что "в северной части

Гродненской губернии, то есть в уездах Слонимском, Волковышском и частях Белостокского, Сокольского и Гродненского живут черноруссы, говорящие с небольшими изменениями белорусским наречием. В южной – в уездах Пружанском, Кобринском и Бельском обитают потомки древлян и бужан, говорящие малороссийским языком"[21].

Аналогичные сведения содержатся и в собранных в 1858 г. по инициативе академика П.И.Кеппена приходскими священниками церковно-приходских списках. Всероссийская перепись 1897 г. также зарегистрировала преобладание здесь украинского этнического компонента за исключением Пружанского уезда, где население к концу XIX в. стало в основном белорусским[22].

Сохранились материалы переписи 1897 г. по отдельным населенным пунктам, что вполне позволяет исследовать изменения в расселении украинцев здесь в XX в. по самым мелким административным единицам[23]. Даже польские переписи 1921 и 1931 гг. показали наличие в этих местах украинского населения, хотя часть жителей, у которых еще не сформировалось отчетливое этническое самосознание и затруднявшихся определить свою этническую принадлежность была зарегистрирована этими переписями как "тутейшие", то есть "здешние". Советские переписи 1959 и 1989 гг. показали почти полное исчезновение в этих местах украинского населения, хотя никаких заметных миграционных процессов в эти годы здесь не происходило. Видимо, тут отмечалась ассимиляция местного украинского населения, возможно, и не вполне добровольная, но не вызывающая сколько-нибудь активного протеста. В целом на территории Белоруссии до конца 30-х годов XX в. происходило сокращение удельного веса, а в первой трети XX в. и абсолютной численности лиц, считающих себя украинцами (1719 г. – 7% всех жителей, 1795 г. – 6,1%, 1897г. – 5,7%, 1931 г. – 0,9%).

В конце XIX в. в границах нынешней Белоруссии проживало около 400 тыс. украинцев, а к 30-м годам XX в. – только 75 тыс. чел. В 30-80-е годы произошло некоторое увеличение численности и доли украинцев (1939 г. – 1,8%, 1959 г. – 1,6%, 1979 г. – 2,4%, 1989 г. – 2,9% всего населения республики), в основном за счет притока украинских мигрантов из Украины. В 1989 г. число украинцев здесь достигло почти 300 тыс. человек. Украинское население Белоруссии, сохраняя свое этническое самосознание, перешло на русский и белорусский языки. В 1959 г. украинский язык назвало своим родным только 65 тыс. украинцев (0,8%), а в 1989г. – 132 тыс. (1,3% всех жителей Белоруссии и 45,3% всех украинцев).

Результаты обследования, проведенного в 70-е годы среди городского населения Белоруссии, свидетельствуют о том, что украинцы относятся к числу этнических групп, наиболее подверженных языковой ассимиляции. Среди опрошенных украинцев назвали родным русский – 52,4%, украинский – 41,1% и белорусский – 7,4%. Проживая в инонациональной среде, украинцы слабо используют свой язык как средство общения на работе и даже дома. В то же время они гораздо более прочно сохраняют язык своей национальности как этнический символ, называя его родным. Именно поэтому среди опрошенных украинцев говорили на нем на работе 3,8%, а дома – 8,6%, хотя показали его родным 41,1%[24].

По нашему мнению, сокращение численности украинцев в Белоруссии, в том числе почти полное их исчезновение на территории нынешней Брестской области – явление того же порядка, что и в других регионах СССР, где расселялось значительное украинское население, с той лишь разницей, что там происходила ассимиляция украинцев русскими, а здесь в основном, белорусами. Теперь многие жители украинского происхождения, расселяющиеся в этих местах, считают себя белорусами.

Нельзя не отметить, что в XVIII-XIX вв. в этих местах происходила медленная естественная ассимиляция белорусами коренного украинского населения (особенно в Пружанском, Бельском и ряде других уездов Гродненской губернии). Однако ее естественный ход был искусственно ускорен в советское время. Табл.8 показывает, что в 1897 г. украинцы составляли почти 55% общего народонаселения Брестской области (около 300 тыс. чел.). Белорусы здесь тогда достигали 20,4% всех жителей (111 тыс. чел.) и проживали в основном в Пружанском уезде (75,5%). В Кобринском уезде абсолютно доминировали украинцы (почти 80% населения). Абсолютное большинство они имели и в Брестском уезде (64,4%).

А в 1959 г. в Брестской области на долю украинцев приходилось всего 2% общего народонаселения. Самой высокой их доля была в Дивинском (8,6%), Дивинском (7,2%), Кобринском (3,5%) и Барановичском (3,2%) районах. В области почти исчезли евреи (их доля уменьшилась с 16,3 до 0,5%) и одновременно наблюдается огромный рост доли белорусов (с 20,4 до 86,1%). Табл.8 показывает, что белорусы стали абсолютно преобладать во всех районах области. Из 25 районов в 15 они превышали 90% общего числа жителей. И лишь в Брестском районе белорусов было только 60%.

В Молдавии издавна проживало значительное коренное украинское население (в Хотинском, Бельцком, Ясском и других уездах). В XIX в., особенно в 20-30-е годы, отмечается приток сюда новых групп украинцев[25].

Доля украинцев в общей численности жителей региона повышается здесь до 20-х годов XX в. (1795 г. – 10%, 1897 г. – 13%, 1917 г. – 15%, 1926 г. – 14%). В ходе проведения в 1930 г. переписи населения Румынии, куда с 1919 по 1940 г. входила Молдавия, значительная часть украинцев была записана русскими. Поэтому якобы имевшее место снижение доли украинцев в Молдавии в 1930 г. до 7% следует признать необоснованным (см. табл. 2). К 1979 г. удельный вес украинцев в Молдавии повысился до 14% (560 тыс. чел.) и фактически не изменился к 1989 г. (600 тыс. чел. или 13,8%)^{3,8%}). В районах, ранее входивших в состав Молдавской автономной республики в границах Украины (в рубежах до 1940 г.) украинцы составляли абсолютное большинство жителей. Это – в основном потомки переселенцев середины XVII- XIX вв. Уже в 50-х годах XVIII в. на этих землях (тогда принадлежавших Крымскому ханству – так называемая Ханская Украина) поселилось много украинцев, молдаван, русских – старообрядцев. В 90-е годы XVIII в. после включения междуречья Днестра и Буга в состав России темпы заселения этой территории резко возросли.

В других республиках СССР украинцев насчитывалось немного. Это были, как правило, переселенцы более позднего, чем в рассмотренных выше регионах, периода (в основном, начала XX в.).

В республиках Средней Азии довольно значительное число украинцев было зарегистрировано в Киргизии. Доля их здесь неуклонно увеличивалась до 40-х годов XX в. (в 1897 г. – 2,8% общей численности населения на территории, вошедшей впоследствии в состав республики, в 1917 г. – 8,6%, в 1931 – 6,5%, в 1939 г. – 9,4%). К 1979 г. произошло сокращение как абсолютной (до 109 тыс. чел.), так и относительной (до 3,2%) численности украинцев. В 1989 г. они составляли в республике лишь 2,5% всех жителей (108 тыс. чел.), а родным украинский назвало лишь около 40 тыс. чел. это было связано с усилившимся (с 70-х годов) оттоком отсюда не только русского, но и украинского населения. Примерно так же развивались этнодемографические процессы среди украинцев и в других республиках Средней Азии. До конца 30-х годов отмечалось быстрое увеличение численности (при относительно невысоких абсолютных показателях) и доли украинцев. Затем же повсеместно возобладала противоположная тенденция – уменьшение обоих этих показателей. Так, в Узбекистане доля украинцев в населении в 1917 г. равнялась 0,1%, в 1926 г. – 0,5%, в 1939г. – 1,2%, в 1979 г. – 0,7% и в 1989 г. – 0,8%. В Таджикистане, соответственно, показатели были следующими: 0,3%; 0,1%; 1,2%; 0,9% и 0,8%; в Туркмении – 0,6%; 0,7%; 1,7%; 0,9% и 1,0%. Однако и здесь повсеместно процесс сокращения абсолютной и относительной численности украинцев не был таким интенсивным и быстрым, как в России и Белоруссии. В республиках Закавказья ситуация оказалась аналогичной. Украинцев здесь было немного. их удельный вес увеличивался до 40-х годов. а затем стал снижаться (при увеличении абсолютной численности).

Иная картина прослеживалась в Прибалтике. До 40-х годов XX в. украинцев здесь было мало. Затем их число и удельный вес стали быстро увеличиваться, причем процесс этот не замедлялся до самого распада СССР в 1991 г. Это было связано с украинской миграцией в Прибалтийские республики, начавшейся в середине 40-х годов. В 1959 г. украинцы достигли в Литве 0,6% всего числа жителей, в 1979 г. – 0,9%, в 1989 г. – 1,2%; в Латвии, соответственно: 1,4%; 2,7% и 3,5%; в Эстонии – 1,3%; 2,5% и 3,1%. Из всего сказанного следует, что в XVIII-XIX вв. удельный вес украинцев на территории, составившей в XX в. СССР, почти не менялся, немного превышая 20% всех жителей. Фактически он во второй половине XIX- начале XX в. даже увеличился, так как переписи 1897 и 1917 гг. регистрировали лишь язык учитываемого населения. Это и продемонстрировала перепись 1926 г., по результатам которой доля украинцев в СССР повысилась до 21,5% (почти 36 млн. чел.), а в 30-80-е годы XX в. удельный вес украинцев в СССР (и даже их численность в отдельные периоды) начал быстро понижаться в основном за счет украинцев, проживающих за границами своей республики (1939 г.-17,8%, 1979 г.-16,2%, 1989 г.- 15,5%). Этот процесс затронул и Украину, где расселялась подавляющая часть украинцев СССР (1926 г.- 74,4% всех ее жителей, 1939 г.-71,4%, 1989 г.-72,7%), хотя в 80-е годы удельный вес украинцев здесь повысился.

Источники

- 1.Риттих А.Ф. Племенной состав контингентов русской армии и мужского населения Европейской России. Спб., 1875; Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. Статистико- картографічне дослідження. - Київ, 1965.
- 2.Брук С.И., Кабузан В.М. Численность и расселение украинского этноса в XVIII-начале XX в. – Советская этнография, 1981, № 5; Наулко В.І., Чорна Н.В. Динаміка чисельності і розміщення українців в Світі (XVIII–XX ст.). Народна творчість та етнографія. - К., 1990, №5.
- 3.Об источниках по Австро-Венгрии см.; Кабузан Н.В. Демографическая статистика в Галиции в конце XVIII – первой половине XIX в. – Советские архивы. - М.,1983. - №4; ее же. О важнейших статистических и

картографических источниках для изучения этнического состава населения западноукраинского региона в XIX – 30-х годах XX в. – В кн.: Проблемы исторической географии России. Вып.IV. Источниковедение исторической географии. М., 1983; ее же. Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII – 30-х годах XX в. Советская этнография. - М., 1985. - №3.

4.Российский государственный архив древних актов (далее – РГДА), ф.248, оп.17, д.1106, л.240; оп.7, д.479, лл.357-360; оп.19, д.1242.1808, 1810, 1812-1814; II ревизия: РГДА, ф.273, оп.15, д.78, лл.1-23; ф.905, оп.1, д.32,57,58; ф.350, оп.2, д.44, лл.234-235; ф.259, оп.1, д.3630, лл.5-45; оп.58, д.5958, лл.254-298; ф.248, оп.58, д.2667, лл.83-107; оп.39, д.2885, лл.4-495; оп.40, д.3317, лл.411-413; оп.91, д.3276, лл.767; оп.29, д.1874; оп.40, д.3317, лл.411-413; оп.91, д.3276, лл.767; оп.29, д.1874; оп.52, д.3423; III ревизия: РГДА, ф.259, оп.1, д.3273, лл.187-188; ф.248, оп.58, д.3630, лл.904-905; Гос. Архив, р.XVI, д.797, ч.2, лл.508,509 д.742, ч.I, лл.360-362; IV-V ревизии: РГДА, ф.248, оп.58, д.4338,4342; Российский гос. исторический архив в С.-Петербурге (далее – РГИА), ф.571, оп.9, д.1-8, 1859-1863, 1881-1886; VI-VIII ревизии: РГИА, ф.571, оп.9, д.14-49; IX-X ревизии – там же, д.50-53; оп.6, д.1069,1080.

5.РГДА, Гос. Архив, р.XVI, оп.1, д.588, ч.5, лл.65-120; ф.905, оп.1, д.58, лл.12,14,18 и т.д.

6.Архив Академии наук России (С.- Петерб. отделение), ф.30, оп.2, д.2-84.

7.Брук С.И., Кабузан В.М. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в. – 1917 г.). История СССР. - М., 1980. - №3.

8.Статистический ежегодник. 1918-1920 гг. М., 1921, с.8-22; Шибаев В.П. Этнический состав населения Европейской части Союза ССР. М.,1930; Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т.IX, РСФСР. М.,1928; Т. V. Крымская АССР. Северо-Кавказский край. Дагестанская АССР. М.,1928; Т.VIII. Казахская АССР, Киргизская АССР. М.,1928; Т.XVII. Народность, родной язык. М.,1929; Госкомитет СССР. Фонд "Перепись 1939 г.", д.41-42; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Т.1-15 (по республикам). М.,1963; Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Т.IV.Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев. областей и национальных округов. М.,1973; Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 года. Т.IV.Национальный состав населения. Ч.I-IV. - М.,1983.

9.Чижилова Л.Н. История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX - XX века). - М., 1983.

10. Чижилова Л.Н. История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX - XX века). - М.,1983. - С.51.

11.Воробьев Н.Я. Всесоюзная перепись населения 1926 г. - М., 1957. - С.27-28.

12.Население СССР. 1987. - М., 1988. - С.150-153. - С.160-163.

13.Чижилова Л.Н. История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX - XX века). - М., 1983. - С. 47. – С.53.

14.Чижилова Л.Н. История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX - XX века). М.1983. - С.53.

15. Чижилова Л.Н. История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX - XX века). М.1983. - С.53.

16.Чижилова Л.Н. История и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX - XX века). М.1983. - С.54.

17.Кабузан Н.В. Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII - 30-х годах XX в. – Советская этнография. 1985, №3; ее же. Украинцы в центре и на периферии их этнической территории: к проблеме колонизации (1850-е – 1930-е гг.). – В кн.:Этнокультурная динамика в центре и на периферии этнического ареала. - М.,1986.

18.РГИА, ф.1290, оп.4, д.755, лл.1-452; Турчанинов Н. Итоги переселенческого движения с 1896 по 1909 гг. Спб., 1910, с.2-45; его же. Итоги переселенческого движения за время с 1910 по 1914 гг. Спб., с.48-51; Переселенческое движение на окраины в прямом и обратном направлении в 1896-1916 гг. – Статистический ежегодник России. 1916 (год 13). Вып.1. Пг., 1918, с.94-103; Ставровский Я.Ф., Алексеев В.В. Переселение в Сибирь. - Спб., 1906.

19.Украинцы-переселенцы Семипалатинской губернии. - Л., 1930. - С.10.

20.Украинцы-переселенцы Семипалатинской губернии. - Л., 1930. - С.13.

21.Бобровский П. Гродненская губерния. – Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. - СПб., 1863. - Т.5. - С.622-623.

22.Архив Академии наук России (С.-Петербургское отд.), ф.30, оп.2, д.17; РГИА, ф.1290, оп.4, д.90.

23.РГИА, ф.1290, оп.11, д.515-550.

24.Этнические процессы и образ жизни (на материалах исследования населения городов БССР). - Минск, 1980. - С.212-213.

25.Кабузан В.М.Народонаселение Бессарабии и Левобережных районов Приднестовья (конец XVIII - первая половина XIX в.). - Кишинев, 1974.

Стаття надійшла до друку 23.11 .2013.

**Українське населення Російської імперії та СРСР за кордонами сучасної України.
Динаміка чисельності та розміщення українського населення у XVIII-XX століттях**

Анотація: В статті досліджується українське населення Російської імперії та СРСР за кордонами сучасної України.

Основний акцент концентрується на динаміці чисельності та розміщенні українського населення у XVIII-XX століттях.

Ключові слова: Українське населення, Російська імперія, СРСР, Україна, українці.

**The Ukrainian population of the Russian Empire and the USSR beyond modern Ukraine borders.
The size and location dynamics of the Ukrainian population in XVIII-XX centuries**

Annotation: The Ukrainian population of the Russian Empire and the USSR beyond modern Ukraine borders is researched in the article.

The main emphasis is put on the size and location dynamics of the Ukrainian population in XVIII-XX centuries.

Key-words: Ukrainian population, the Russian Empire, the USSR, Ukraine, Ukrainians.

УДК 930(477)

Наука і освіта в Росії та в Україні у XIV-XIX століттях

Анотація: У статті робиться порівняльний аналіз розвитку науки і освіти в Росії та в Україні у XIV-XIX століттях.

Основний акцент концентрується на дослідженні науки та освіти в Росії та в Україні у XIV-XIX століттях.

Ключові слова: Україна, Росія, наука, освіта, XIV-XIX століттях.

Про науку і освіту в Росії писало багато авторів. І все ж навряд чи знайдеться проблематика з історії цієї країни, яка б викликала такі суперечні думки, особливо коли мова йде про науку і освіту в Московській державі в XV-XVII століттях. Загалом думки різних авторів на цю тему можна поділити на оптимістичні та песмістичні. При чому, якщо в дореволюційну добу висувались як одні, так і другі погляди, то в радянський період чільне місце посіла оптимістична точка зору щодо освіти в Росії, яка рішуче виключала навіть підозру про відставання Московської держави у цій царині від західноєвропейських країн і яка відкидала саму думку про будь-який зовнішній вплив на розвиток освіти в Росії. Звичайно, оптимізм річ непогана навіть у науці, але тільки в тому випадку, коли він не суперечить науковій об'єктивності. Коли ж він не підтверджується історичними фактами, то створюється враження, що маєш справу з звичайною примітивною пропагандою. На жаль, багато робіт про науку і освіту в Росії, особливо в XV-XVII століттях, мають в собі саме елементи пропаганди, що веде до невірної відображення минулого. А тому по можливості неупереджений погляд на розвиток освіти в Росії в XIV-XIX століттях й вплив цього процесу на освіту інших слов'янських народів (і особливо українського народу) конче необхідний, бо розглядати це явище очима російських авторів, а тим більше авторів шовіністичного спрямування, навряд чи потрібно. Але посилаючись на їх думки дискутувати з приводу їх висловлювань доведеться дуже часто.

Рідко хто з істориків, вивчаючи будь-яке явище не намагається хоча б побіжно розглянути його від самого зародження. Насамперед це продиктовано бажанням краще його пізнати. Не становить винятку й проблематика рівня науки і освіти населення, а також стану освіти в Московській державі в XIV-XVII століттях, бо саме в цей період (до правління Петра I) можна вважати початковим етапом розвитку освіти в Росії.

Отже, почнемо з розгляду стану науки і освіти в Московській державі в XIV-XVII століттях з тим, щоб зрозуміти як формувалась система освіти, яку роль вона грала в країні в той час, а також на якому рівні знаходилась в порівнянні з сусідніми слов'янськими країнами. З цього приводу доцільно буде насамперед звернутись до тексту промови професора Петербурзького університету О.І.Соболевського, яку він виголосив 8 лютого 1892 року на урочистому засіданні в університеті й, яка була присвячена проблемі

освіченості населення Московської держави. Хотілося б підкреслити, що професор Соболевський, незважаючи на загальний оптимістичний тон промови, намагався об'єктивно підійти до розглянутої проблеми, а тому він цитує не тільки думки тих авторів, що підтверджують його власні твердження, але й думки опонентів. Своє відношення до справи він висловив з самого початку, а його слова варті того, щоб їх повторити повністю: «Ми звикли думати, що серед росіян в той час було дуже небагато освічених, що духовенство було частково малоосвічене, частково не освічене, що в вищому світському стані освіта була мало поширена, що нижчий клас являв собою неосвічену масу. Ми звикли при цьому посилались на грамоту новгородського архієпископа Генадія (кінець XV ст.), на рішення Стоглавого собору (1551 р.), на твори Посошкова й особливо на розповіді іноземців». Ну а далі О.І.Соболевський висловлює свою точку зору, яка виразно не співпадає з думками сучасників описуваних подій. Він твердить, що «Більш близьке знайомство з московським письменством XV і особливо XVI-XVII століть змушує нас в значній мірі змінити свою думку й визнати, що скарги Генадія, отців Стоглавого собору й Посошкова треба сприймати з великими обмеженнями» [1, с.3-4].

До такої оптимістичної точки зору професор О.І.Соболевський прийшов, вивчаючи документи XV-XVII століть. При чому підставою твердження про освіту людей він чомусь вважав вміння поставити свій підпис під будь-яким документом. Ну а вже підрахувавши скільки людей поставили свій підпис й скільки не поставили, він зробив висновок про стан освіти в Московській державі. Звідси і походило його оптимістичне твердження про те, що, наприклад, «біле духовенство в Московській державі в XVI та XVII ст. було все освічене», а «чорне духовенство являло собою деякий відсоток неосвічених, який, внаслідок мізерності даних, ми не в змозі скільки-небудь визначити» [1, с.5-7].

В цілому виходило, що старша монастирська братія в більшості була освіченою. Щоправда, О.І. Соболевський заради об'єктивності, привів протилежну думку Новгородського митрополита Афонія (середина XVII ст.), який про монастирі своєї єпархії говорив не дуже схвально, а саме: «Во всех монастырях добрые старцы перевелись, а которые есть и те бражничают, а грамоте не умент» [1, с.7]. Це висловлювання митрополита О.І. Соболевський залишив без коментаря. На його думку гаразд було й з освітою інших станів, навіть селян, серед яких відсоток освічених в XVII ст. «навіть чи був нижчий від 15-ти» [1, с.12]. Підводячи підсумок своїм міркуванням про рівень освіти в Московській державі, О.І.Соболевський відзначив: «Та кількість освічених, яка була в Московській державі в XV-XVII ст., здавалась людям в той час достатньою, й ми зовсім не чуємо ні від уряду, ні від приватних осіб скарг на їх нестачу» [1, с.1]. Це твердження викликає сумнів. Якщо все було гаразд, тоді для чого Петро 1 в 1698 році наказав патріарху: «Священники ставятся, грамоте мало умеют... и для того в обучение хотя бы послать 10 человек в Киев в школы» [2, с. 61].

До того ж в допетровський період нарікань могло не бути й внаслідок іншої причини. А чи не мав рацію академік А. Пипін, який життя в Московщині в цей час змалював досить похмурими фарбами, підкреслюючи, що там панував «церковный фанатизм, вражда к науке, упрямый застой, нравственное одичание и ожесточение..» [1, с.380]. Тим більше, що фактів, які підтверджують цю думку аж надто багато. Саме до цього періоду відносяться Опричина, так зване «смутное время» та інші події, які зовсім не сприяли духовному розвитку й розквіту російської культури.

По різному можна сприймати твердження О.І.Соболевського про те, що в Московській державі дуже шанували не просто вміння читати й писати, а глибокі знання. Для прикладу він називає ряд високоосвічених представників духовенства та світських людей, які «користувались великою пошаною й славою у сучасників». Це цар Іван Грізний, його старший син Іван, князь Курбський, боярин Тучков, князь Ю. Токмаков (XVI ст.), князь Шаховської, князь Котирев-Ростовський, Муромський староста Дружина Осорін (початок XVII ст.) [3, с.15]. Але чому тоді населенню Московщини була притаманна підозра й негативне ставлення до західної культури та науки? Чому саме в Московщині виникло прислів'я: «Кто по латыни научился, тот с правого пути совратился» [2, с.34]. В усій Європі це була мова науки і культури. Й хіба ні про що не говорить той факт, що перший московський друкар Іван Федоров фактично втік з родиною з Московщини до Польсько-Литовської держави й саме там продовжив свій духовний подвиг. Там він і закінчив свій життєвий шлях - у Львові. Не повернувся на батьківщину син боярина Ордина-Нащокіна, якого цар Олексій послав в лютому в 1660 році до Лівонії. Це був освічений юнак, якого вчили поляки. Для царя Олексія ця втеча була страшним злочином, а тому він наказав передати вбитому горем батькові, щоб той за будь-яку ціну повернув сина додому або й навіть наказав вбити його – «и давать пять, шесть и десять тысяч рублей; а если его таким образом промышлять нельзя... и Афанасью (Нащокину) надобно, то сына его извести бы там» [4, с.93-97]. За кордон втік й князь Андрій Курбський. Максим Грек, людина високої західної культури приїхавши до Москви дуже швидко опинився в тюрмі, де й просидів більше 20 років. Брати Іоанікій та Софроній Ліхуди, ченці, що мали вчені ступені докторів Падуанського університету, прибули з Константинополя, щоб викладати в щойно відкритій Слов'яно-Греко-Латинській Академії

(1686 р.), але замість вдячності вони зазнали переслідувань. Їх зіслали до костромського Іпат'ївського монастиря. Чи ж не в тому була їх провина, що вони латинською та грецькою мовами викладали граматику, риторику, пітику, логіку, фізику (тобто філософію природи) й навіть написали по деяким з цих наук підручники? Визволив невдах з халепи в 1706 році лише Петро І [5,с.81], який зрозумів, що без освічених людей його далекосяжні заміри виконати не вдасться. А за часів царя Бориса Годунова трапилась масова втеча: з відісланих за кордон 30-ти юнаків додому після навчання повернувся тільки один [6,с.363]. І всі ці люди виділялись із загальної сірої маси оточуючих їх людей саме високою освітою. Але замість пошани, їх спіткали переслідування. Отже, десиденти в Росії з'явилися не за часів Радянської влади, як дехто гадає, а, мабуть, разом з появою Російської держави. В конфлікт з владою вони зайшли саме тому, що були освічені й розуміли більше ніж належало звичайному підданому. А отже такі люди були небезпечні.

Повертаючись до проблеми освіти в Московській державі, хотілося б звернути увагу на ту обставину, що деякі автори, які так чи інакше торкались цієї проблеми, часто-густо керувались не прагненням до об'єктивності, а острахом перед можливістю зашкодити престижу Росії. В Росії дуже рано пустило коріння переконання в тому, що ця країна є "третім Римом" (а четвертому, звичайно ж, не бувати) й має місію нести іншим народам свою "високу культуру". Ідея месіанства повністю виключала навіть саму думку про те, що якийсь з сусідніх народів міг бути більш освіченим. Саме тому серед російських авторів, що писали про розвиток освіти в Росії завжди переважали оптимісти. Але для того, щоб довести, що в Московській державі з освітою все було гаразд, треба було мати аргументи, які б свідчили, що, незважаючи на відсутність в країні повноцінних шкіл, освічених людей було багато. Таким аргументом стали дані про видання книжок в Московській державі. Дані ці, хоч і не повні, про видання книжок Друкарським подвір'ям в Москві, збереглися. Здоровий глузд підказує, що книжки видавались для того, щоб їх продавати. А якщо їх купували - то освічених людей було багато. Так от, після втечі з Москви Івана Федорова створена ним державна друкарня хоч і продовжувала працювати, але книжок видавалось мало. Всього в Москві до кінця XVI ст. було видано більш ніж 20 назв книжок накладом, який не перевищував тисячу примірників кожна [7,с. 39]. Але вже в середині XV ст. за чотири роки (1647-1651 рр.) буквар видавали тричі (всього 9600 примірників), учбовий часослів - вісім раз за сім років (1645-1652 рр.), учбовий псалтир - дев'ять раз за шість років (1645-1651 рр.) [1,с.20-21]. На думку Є.М.Мединського загальна кількість букварів, виданих тільки московською друкарнею (якщо припустити, що в 1659-1666 рр., за які немає даних, видавали не менше букварів), перевищує 300000 [5,с.70- 88]. Крім того багато учбової, світської й духовної літератури надходило з України та Білорусії. Саме ці, звичайно ж достовірні дані, давали оптимістам поживу для твердження, що в Московській державі був досить високий відсоток освічених людей. При цьому більшість з них не знали або «забували» згадати про деякі деталі, які дещо псують цю оптимістичну картину. Справа в тому, що до 1640р., торгівля друкованими книжками в Москві велась головним чином на Торзі в тих же крамницях, де можна було купити й рукописні книжки. В 1640 році цар наказав влаштувати книгарню на Друкарському подвір'ї, а незабаром "Государеву книжную казну"- своєрідний оптовий книжковий склад. Тут продавали книжки так звані "идельцы", а завідував "книжною казною" "целовальник", який присягаючи, цілував хрест, що він буде "государево добро блюсти" [7,с.42].

Продаж книжок, особливо оптовий, часто-густо носив примусовий характер. Після того як на Друкарському подвір'ї видавалась будь-яка книжка, певна кількість примірників дарувалась цареві, членам царської родини, патріарху, а головна частина накладу відсилалась до церков та монастирів Москви й інших міст. До речі, нікого не цікавило чи є попит на ці книжки й чи бажають ті, що їм надсилають, їх одержувати. Гроші за надіслані книжки слід було негайно відіслати до Друкарського подвір'я. Крім того, теж примусово, книжки продавались купцям Москви. А так як книжки передавались для реалізації всім купцям без винятку, то їх можна було бачити в крамницях де продавали хутра, свитки, мед, рибу та інший крам [7,с.42].

Отже, впевненості в тому, що вони були використані за призначенням, а в їх сторінки не загортали, скажімо, оселедців, не було. Взагалі, існував звичай, за яким щонайменше 6-8 примірників зобов'язані були взяти купці кожної московської вулиці [7,с.42].

Яка частина книжок справді продавалась - невідомо. Звичайно такі примусові роздачі книжок можна вважати своєрідним податком, бо роздавались книжки за готівку, а впевненості в тому, що вони будуть продані, не було ніякої. Насторожує ще одна цифра, яку можна вважати вимовною. Так от, в XVII ст. було надруковано 483 назви книжок, з яких тільки 7 було світського змісту [7,с.40].

Навряд чи таке співвідношення було можливе в якійсь іншій європейській державі. Навіть на теренах сусідньої Речі Посполитої - в Білорусії та Україні переважали книжки світського змісту. Духовні книжки звичайно були необхідні в Московській державі, але не в такій же кількості. Для більшості людей того часу, рівень освіти яких був занадто низьким, ця література (якщо її все-таки читали) часто-густо могла слугувати не засобом духовного зростання, а тільки збуджувати дикий релігійний фанатизм й ненанивість

до тих, хто думає і й вірить інакше. Й ці спалахи ненависті не тільки до латинян - тобто до католиків та протестантів, але й до своїх одновірців ми спостерігаємо на протязі XVI-XVII століть. А от любові до ближніх не спостерігалось ні у Івана Грізного, ні у багатьох його підданих. Отже, треба згодитись з думкою Новгородського архієпископа Генадія про те, що рівень освіти в Московській державі був надзвичайно низький навіть у духовенства, бо ж в країні не було навіть елементарних шкіл, а отже, неосвічені люди навіть при наявності книжок не могли вдатися до самоосвіти. Що стосується вчителів - майстрів, як їх тоді називали - то вони здебільшого самі тільки й вміли що читати та писати, а, отже, були недостатньо освічені для того, щоб бути вчителями. Як пише російський історик та політичний діяч, П.М.Мілюков – “мастера-педагоги Древней Руси - умели натаскивать кандидатов в священство прямо с голоса, минуя хитрую науку грамоты”[8, с. 208].

А тому нема нічого дивного в тому, що на Стоглавому соборі, де неодноразово повторювалася скарга, що кандидати в диякони й священники “грамоте мало умент”. Зібрані там представники всіх станів московського суспільства прийняли рішення влаштувати в господах кращих міських священників училища, в яких би вивчались “грамота, книжное письмо, церковное пение, и наложное чтение”. Учнями повинні були бути, насамперед діти духовенства, хоч не заборонялось й “всем православным христианам” віддавати своїх дітей в науку[8,с.209].

Не відомо, як виконувалось рішення Стоглавого собору, але як вважав той же П.М.Мілюков, становище з організацією освіти не змінилось, бо навіть на початку XVII ст. якийсь Маржерет мав змогу говорити, що “невежество русского народа есть мать его благочестия: он не знает ни школ, ни университетов, одни священники наставляют юношество чтению и письму, но впрочем, и этим занимаются не многие”[8,с.209].

Учбові заклади, які виникли в Московській державі у XVII ст. були здебільшого невеликими, існували не довго і помітного впливу на суспільство не чинили. Все це було добре відомо П.М.Мілюкову, що й змусило його зробити висновок - “В допетровской Руси не существовало, как мы теперь знаем, правильной школы”[8,с.223].

Таке визнання міг зробити “буржуазний” історик Мілюков, але для радянських істориків це було вже над силу. Про деякі історичні явища і події вони вважали за краще для себе не згадувати. А якщо і згадували, то з позиції партійності, що не завжди співпадало з об'єктивністю. Можна було ще піти на нібито невинну хитрість, як це зробив відомий радянський історик Є.М.Мединський, вважаючи, мабуть, свій спосіб підходу до теми дуже дотепним. В своїй статті “Школа и педагогическая мысль в Русском государстве, на Украине и в Белоруссии в XVII веке” він, між іншим, намагається довести, що розвиток освіти в російській державі, Україні та Білорусії можна розглядати як одне ціле. Його не турбував той факт, що Україна і Білорусь були у складі Речі Посполитої й соціально-економічним та політичним ладом дуже відрізнялись від Московської держави. Але найбільше Україна відрізнялась від Московської держави саме станом освіти. Бо ж чи доречно порівнювати стан освіти в XVII ст. в Московській державі й Україні, особливо в першій половині століття. В цей час в Україні зформувалась досить розвинута мережа середніх учбових закладів й навіть був створений вищий учбовий заклад-Києво-Могилянська академія. Натомість в Московській державі до другої половини XVII ст. взагалі не було регулярних учбових закладів, а рівень освіти населення був набагато нижчий ніж в Україні. В той час Україна, на відміну від Московщини, була типово європейською країною й рівень освіти її населення не відрізнявся від рівня освіти населення найбільш розвинутих країн Європи. Й якщо в Московській державі на пальцях можна було перерахувати більш- менш освічених людей, то в Україні тільки вищу освіту мали сотні людей. Отже, не коректно стан освіти в Московській державі, Україні та Білорусії розглядати як щось єдине, бо системи освіти цих країн мають кожна свою історію й їх треба розглядати окремо.

Спочатку розглянемо як розвивалась освіта в Московській державі в XIV - першій половині XVII ст. Саме цей час можна розглядати як перший етап розвитку російської освіти. Звернімося знову до творів О. І. Соболевського, Є. М.Мединського та П.М.Мілюкова. Так, О.І.Соболевський був змушений визнати, що в XV - XVII ст. до появи в Московській державі великої кількості освічених вихідців з України, “Москва (малась на увазі Московська держава) не мала ні урядових, ні громадських шкіл». Але на думку цього автора, було багато дрібних приватних “училищ”, навіть в деяких селах. В цих “училищах” вивчали грамоту на протязі двох літ. Учні повинні були навчитись читати, писати й церковному співу. Але це в найкращому випадку. Справа в тому, що більшість цих “училищ” нічого спільного з нормальними школами не мали, бо являли собою невеликі громадки учнів на чолі з малоосвіченим вчителем, який в найкращому випадку міг навчити читати і писати. Як вважав Соболевський з другої половини XVI ст., завдяки М. Греку та його учням, в деяких “училищах” почали користуватися “книгой философской”, або загальною граматиною (нібито) Іоана Дамаскіна, а з середини XVII ст. до вжитку ввійшла слов'янська граMATика українського автора Мелетія Смотрицького, яку передрукували в Москві в 1648 році[1,с.20-22].

Отже, робить висновок Соболевський, “інших шкіл, як були б вищими, Московська Русь до другої половини XVII ст. не знала”. Більш того, на думку Соболевського, навіть священиків вчили не краще ніж звичайних людей. Бо це ж архієпископ Геннадій скаржився на незнання вчителями “сили в божественном писании”, на відсутність у учнів знайомства з “церковным порядком”[1,с.23].

На підтвердження своєї думки про те, що в Московській державі до другої половини XVII ст. не було учбових закладів, Соболевський вказує на царську грамоту 1616 року, в якій говорилося, що “по-русски философских учений много лет не было”. Крім того, він наводить слова певного письменника з початку XVII ст., який стверджував, що до Петра 1 російський народ “кромѣ единого чтения книг неких” не відав “ни единого словеснаго учения”[1,с.24].

До цього нічого не може додати й Є. М. Мединський. Так що ті люди, що бажали підвищити свій освітній рівень, мусили вдаватися до самоосвіти. Й ще на одну особливість вказував О.І.Соболевський. Він писав, що “в Московской Руси XV-XVII веков образованность для всех сословий во всех отношениях была одна и та же. И княжеский сын, и поповский, и крестьянский учились в одни и те же годы одному и тому же по одним и тем же книгам, часто у одних и тех же учителей, и достигали в школьном образовании приблизительно одного и того же - умения читать и писать”[1,с.25].

Що це не вигадка, а щира правда, говорить той факт, що, наприклад, навіть Петро 1 не мав доброї базової освіти. Незважаючи на те, що він був безсумнівно непересічною особою, за рівнем освіти його, звичайно, не можна порівнювати, наприклад, з гетьманами України Богданом Хмельницьким або Іваном Мазепою, які, між іншим, володіли декількома іноземними мовами, в тому числі й латинською. Нічого дивного в цьому не було, бо вже з другої половини XVI ст. в Україні діяло декілька шкіл, кількість яких значно зросла в XVII ст. Так що можливість одержати хорошу освіту мали діти представників різних станів в тому числі й селян. Український автор Хижняк З. І. в своїй книзі “Киево-Могилянская академія” говорить між іншим, що “здви́ги, які відбувались в духовному житті Українського народу були складовою частиною загального підйому, який переживала Європа в XV-XVI ст., й який відомий як Відродження”. Вона вказує, що “культурний підйом в Україні, коріння якого беруть початок в духовному житті Київської Русі, був наслідком подальшого соціально-економічного розвитку, пробудження національної самосвідомості, поширення ідей гуманізму доби Відродження”[9,с.15].

Що стосується поширення цих ідей, то великі заслуги в цьому належать українцям, які вчилися не тільки в Краківському і Празькому університетах, але й в університетах Західної Європи. В списках студентів цих учбових закладів українців звичайно записували як “рутенус, роксоланус, або руссікус” тощо (Рутенія й Роксоланія - це назви України поширені в той час в Західній Європі). Особливо велику роль в підготовці інтелектуалів для Речі Посполитої, в тому числі й для України, грав Краківський (Ягелонський) університет, заснований в 1364 році. До його відкриття, в 1350 р. в Польщі було лише 50 осіб з вищою освітою, але вже в першій половині XV ст. через Краківський університет пройшло 7 тис. студентів[10,с.41].

В період з 1470 до 1520 року кількість студентів становило 14326 осіб; щорічно на навчання приймали від 200 до 400 осіб, а деколи набір досягав 500 осіб. Це були дуже високі показники, якщо врахувати, що в Польщі в той час мешкало 3-4 млн. осіб, а в Кракові біля 20 тис.[10,с.47].

Тільки в XV-XVI ст. в цьому університеті одержали освіту 800 українців. До речі, при Краківському та Празькому університетах на початку XIV ст. існували гуртожитки для українських та білоруських студентів (“рутенів”, та “литвинів”). Але українці навчались також в паризькій Сорбонні, університетах Німеччини - Гейдельберзькому, Віттенберзькому, Лейпцігському та інших, Італії - Болонському й Падуанському. В знаменитому Падуанському університеті в XVII ст. навчалося 2000 українців[9,с.15].

Зрозуміло, що дехто з них, після закінчення навчання в будь - якому європейському університеті, часто - густо навіть потім викладав в ньому. Так, Юрій Дрогобич був доктором філософії та медицини в університеті Болоньї й викладав математику в 1478-1482 роках, а в 1481 році був навіть обраний ректором цього університету. Якийсь Лукаш з Новограду був магістром й викладачем Краківського університету. В цьому ж університеті викладав римську літературу Павло Русин з Кросна тощо[9,с.16].

Саме таких українців мав на увазі російський вчений І. М. Голєніщев-Кутузов коли писав, що в XVI ст. «з кафедр Кракова та Болоньї, Падуї та Відня вихідці з українських степів коментували античних авторів. Гуманісти українського походження, які вважали себе русинами, розвивали свою діяльність в самій Польщі й на Заході»[11,с. 6-7].

Переважаючи ж більшість українців після закінчення навчання в закордонних університетах поверталася на батьківщину. Так, наприклад, за кордоном навчались такі визначні діячі української культури як Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Петро Могила, Сильвестр Косов, Ісайя Трофимович, Гнат Старушич, Тарас Земка, Інокентій Гізель, Феофан Прокопович та багато інших [12,с. 35].

Маючи достатню кількість високоосвічених людей, Україна могла створити розвинену й сучасну мережу учбових закладів. Цьому сприяло ряд обставин в суспільно-політичному та релігійному житті Речі

Посполитої. Справа в тому, що поява в Польщі в 1565 році ордена єзуїтів дала початок наступу католицизму на православ'я в Білорусії та Україні. Заручившись підтримкою Польсько-Литовської держави єзуїти зразу ж почали організовувати свої колонії та школи в багатьох містах Литви, Білорусії та України: у Вільно (1570), Ярославі (1571), Полоцьку (1579), Замості, Орші, Любліні, Несвіжу, Львові, Кам'янці, Луцьку, Перемишлі, Вінниці, Фастові та Острозі. Їх школи, маючи добру матеріальну базу, давали своїм вихованцям солідну підготовку. А тому не тільки польська та литовська, але й українська шляхта, з охотою віддавали своїх дітей до єзуїтських шкіл[13,с.76].

Звичайно ж головним завданням цих шкіл було виховувати у своїх учнів почуття ненависті та презирства до некатоліків. Характерно, що до єзуїтських шкіл приймали не тільки католиків але й православних. І хоч ці школи давали хорошу освіту й не всі вихованці-православні відступались від віри батьків, але загроза окатоличення та колонізації українського та білоруського населення стимулювала процес утворення братських шкіл. Про братства, які існували в Україні та Білорусії, вже багато написано й, мабуть, немає потреби детально зупинятись на цій проблематиці. Але про найважливіші досягнення в справі формування національної системи освіти в Україні та участь у цьому братств, таки слід згадати. Як справедливо вказує З.І.Хижняк, "розвиток шкільної освіти в Україні засновувався на накопиченому ще за часів Київської Русі" [9,с.28]. Збереглися дані про те, що школи існували у другій половині XIII ст. на Волині, в XIV ст. в Києві, в XV ст. у Львові, в XVI ст. в Крем'янці, Нехворощі на Житомирщині, в Ужгороді та інших містах та містечках. В другій половині XVI ст. в Києві існувала навіть школа підвищеного типу, яку заснували генуезці - мешканці зруйнованої турками Феодосії. Були школи навіть на Запоріжжі, де козаків навчали монахи київських монастирів[9,с. 28]. В багатьох містах України існували монастирські школи. Так, наприклад, в XVI ст. такі школи існували в Києві, Львові, Острозі, Володимирі-Волинському, Холмі, та інших містах. Вони готували церковнослужителів та переписувачів книжок[9,с.28-29].

Однак такі школи вже не задовільняли зростаючі потреби суспільства в освічених людях. Необхідні були якісно нові школи. Новий етап в розвитку шкільної освіти почався разом з діяльністю Острозької школи, а потім і братських шкіл, які виникли в кінці XVI - на поч. XVII ст. в багатьох містах України. Оскільки Острозька школа за своїм рівнем освіти наближалась до середніх з елементами вищої, то спочатку слід хоча б коротко зупинитися на діяльності інших братських шкіл. Отже, в кінці XVI - на поч. XVII ст. братські школи виникли в Перемишлі, Городку, Комарному, Більську, Луцьку, Кременці, Кам'янці-Подільському, Києві та інших містах. Всього в цей період на українських теренах діяло біля 30 братських шкіл[14,с.28-29].

Братські школи були справді загальною народною справою. Вони створювались на кошти членів братств й тому в них могли вчитись діти міщан, духовенства, козацтва, шляхти; бідні та сироти вчилися безкоштовно. При цьому братства намагались обмежити вплив духовенства, запрошуючи на посади вчителів освічених світських людей. Наприклад, заснована в 1585-1586 роках Львівська братська школа повинна була відповідно статуту спиратися на стародавні "греко-слов'янські" традиції, свідомством чого було вивчення в ній грецької та слов'янської мов, разом з тим впровадження до учбової програми "наук иноязыческих" - латинської та польської мов, діалектики, риторики, поетики. До учбової програми цієї школи входило вивчення так званих "семи вільних наук", до яких належали предмети "тривіума" - граматики, риторики, діалектики та "квадривіума" - арифметики, геометрії, астрономії, музики. До речі, такий курс навчання був характерний для середніх учбових закладів всієї Речі Посполитої[14,с. 29].

На початку XVII ст. ведучою стає Київська братська школа, заснована за деякими свідченнями в 1589 році. Разом з Львівською та Київською вирізнялась також Луцька братська школа, яку називали "греко-латинско-славенской"[14,с. 31, с.34].

Як свідчить Є. М. Дзюба, зміст предметів, які вивчались в братських школах, навчальний та виховний процес були пронизані в значній мірі гуманістичними ідеями. Вони проявлялись у зацікавленні античною літературою, філософією, і в педагогічних засадах, на яких базувались братські школи. Головним змістом педагогічної думки братських шкіл було усвідомлення людської особистості, суспільного значення освіти та виховання, що й знайшло відображення в статутах Львівської та Луцької братських шкіл[14,с. 35].

Підручники, які були необхідні для навчання, видавались як за рахунок братств так і окремими авторами. Наприклад, "Буквар язика словенського" 1612 року і дешеві "часовнички шкільні" були видані львівським братством, а першу грецьку граматику - "Адельфотес", складену єпископом Арсенієм, греком за походженням, й написану за допомогою своїх учнів, видав сам автор. Щоправда, були й інші джерела, з яких надходили кошти на видання учбової літератури й утримання вчителів (дидаскалів). Так, у 1622 році гетьман Петро Конашевич - Сагайдачний утворив окрему фундацію на утримання вчителів грецької мови[15,с.123].

Як свідчить М. Грушевський, навчання багатьох незаможних учнів затягувалось на довгі роки, бо вони змушені були часто переривати своє навчання щоб підхарчуватись біля батьків після напівголодного

перебування в школі або, щоб заробити трохи грошей для подальшого навчання. Дехто з учнів так і не закінчував навчання[16,с.176]. І все-таки на думку І.Крип'якевича, братські школи хоч і не всі “показалися життєздатні й довговічні, все - таки підняли високо рівень нашого культурного життя: з них вийшла перша українська інтелігенція”[15,с.123]. Згодом середні школи почали називати колегіями.

Кількісне зростання початкового та середнього шкільництва неодмінно повинно було перетворитись в нову якість, тобто мали бути створені умови для появи вищих учбових закладів. Першу спробу створити вищий учбовий заклад зробив князь Константин Острозький. До праці в Острозькій школі князь запросив не тільки вітчизняних науковців, але й науковців з Греції та Риму. Наприклад, в школі працювали греки Лукаріс, Никифор, Мосхопул, Палеолог, краківський математик і астроном Іван Лятос. Серед викладачів-українців вирізнялись Герасим Смотрицький, Дам'ян Наливайко, а також якийсь Василь та “Клірик Острозький” та інші. Викладачі школи не тільки навчали, але й писали церковно-полемічні трактати, перекладали необхідну літературу тощо [15,с.124]. На думку І. П. Крип'якевича “На назву академії школа мала право, оскільки вона виходила поза програму ”свобідних“ наук і брала під увагу вищі студії, особливо богослов'є”[17,с. 138]. Але той же І. П. Крип'якевич приходить до висновку, що “Сама Острозька школа хоч і прибирала горді назви “триязичного ліцею”, “колегії” й “Академії”, в дійсності не перейшла поза обсяг тодішньої середньої школи й була звичайною гімназією»[15,с.124].

Досвід Острозької школи та інших братських шкіл став підмурівком для створення першого вищого учбового закладу в Україні. А початком цього визначного звернення було створення в 1632 році Київської колегії шляхом з'єднання Київської братської та Лаврської шкіл. А все почалося з того, що у 1615 році при церкві Богоявлення виникла братська школа “наук елліно-словенського і латино-польського письма”. Для розвитку братської школи багато зробила заможна киянка Галшка-Гулевичівна-Лозчина, яка подарувала київському братству землю і будинок для школи. Серед тих, що робили щедрі внески на розвиток братської школи, був і гетьман Сагайдачний. Київська братська школа своєю діяльністю та структурою не даремно нагадувала Львівську школу. Справа в тому, що першими ректорами були галичани Борецький та Сакович. Діяльність Київської братської школи не викликала спочатку застереження з боку православного духовенства. Але коли в 1627 році архімандритом (керівником) Києво-Печерського монастиря, а в 1632 р. - митрополитом Київським і Галицьким став Петро Симеонович Могила, становище братської школи різко змінилося. Петро Могила, який початкову освіту отримав у Львівській братській школі, а потім навчався в кількох університетах Західної Європи, мав свою концепцію розвитку освіти в Україні. Зпочатку він заснував при Києво-Печерській лаврі школу під назвою Колегія, яка могла перетворитися в конкурента Київської братської школи. Впливові громадяни Києва не дозволили розгорітись конфліктові й доправили ці два осередки шкільництва до компромісу. За домовленістю між Богоявленським братством та Петром Могилою, останній зрікся своєї колегії й після злиття її з Київською братською школою став керівником новоствореної Київської колегії, яку саме з цього приводу стали згодом називати Києво-Могилянською академією. Митрополит Петро Могила своєю метою вважав перетворення Київської колегії в осередок ідейної боротьби проти католицизму та уніатства, а також намагався всіляко обмежити участь світських кіл у поширенні освіти і книгодрукування, щоб монополізувати їх в своїх руках, але об'єктивно цей учбовий заклад відіграв визначну роль як освітній й науковий центр всього східного слов'янства. В 1633 - 1634 роках Петро Могила реформував Києво-Могилянську колегію, взявши за зразок єзуїтські колегії, які в той час мали славу найкращих учбових закладів[17,с.152].

Перш за все Петро Могила мовою навчання зробив латинську. Варто звернути увагу на те, як він пояснює причину цього нововведення: “Латинська мова нам на те потрібна, щоб бідну Русь не називали глупою Руссю. Обманець говорить: вчиться по-грецьки, не по латині. Це добра рада, але корисна в Греції, не у Польщі, де латинська мова має найбільший успіх. Поїде бідака русин на трибунал, на сейм, на сеймик, у городський або земський суд, - без латини платить вини (судові кари). Без неї нема ні судді ні возного, ні ума ні посла, - тільки дивиться то на цього то на того вилупивши очі, як каня. Не треба нас підганяти до науки греки, стараємося за неї при латині так, що, дасть Бог, грека буде свята, латина для життя”[15,с.124-125].

Навчання в Києво-Могилянській колегії здійснювалось в семи класах: 1) інфіма, 2) граматика, 3) синтаксима, 4) піїтика, 5) риторика, 6 і 7) філософія. У першому, другому і третьому класі студенти вивчали латинську мову, в четвертому і п'ятому продовжували вдосконалювати свої знання латинської мови й вчилися укладати цією мовою промови та вірші. В шостому і сьомому класах студенти вивчали логіку, фізику, метафізику, етику, математику та географію. Найвищі класи (6-7) філософії мали вже університетський характер. Спочатку богословське навчання відбувалось принагідно і тільки у дев'яностих роках 17ст. богословське навчання стало обов'язковим й, таким чином, академія набула рис типового європейського університету[15,с.125]. Це дозволило користуватись підручниками й взагалі учбовими

матеріалами, які видавались в країнах Європи. Вже з самого початку діяльності київської колегії, вона сприймалася сучасниками як вищий учбовий заклад[14,с.70-71].

В стінах цього учбового закладу зросли відомі письменники й поети Іоанікій Галятівський, Лазар Баранович, Семеон Полоцький. До речі, саме Київська колегія стала центром формування нового художнього стилю - барокко, й саме його викладачі - філософи вийшли далеко за рамки середньовічної схоластичної філософії[14,с.72-73]. Київська колегія відіграла важливу роль в поширенні освіти. Вона не тільки готувала педагогічні кадри (й не тільки для України, а й для Білорусії, Московської держави, Молдавії, Валахії), але й організувала школи, які працювали за її учбовою програмою. Права вищого учбового закладу Київська колегія могла одержати тільки від московського уряду в 1694 році, бо доки Лівобережна Україна була у складі Речі Посполитої польський уряд зволікав їх надавати (щоправда, Гадяцький договір 1658 року, який підписав гетьман Іван Виговський з поляками, передбачав надання Київській колегії статус академії, але договір незабаром був ліквідований). Московська держава не мала вищих учбових закладів, а Київська академія здобула великий авторитет не тільки в Україні, але й в сусідніх країнах, що, звичайно, було дуже вигідно Москві. Маючи густу мережу учбових закладів, Україна набагато перевищувала Московську державу кількістю освічених людей. Більш того, саме українці або представники інших народів, що вчилися в учбових закладах України, створили систему освіти в московській державі. В Росії ніколи не любили згадувати про цей факт, а більшість навіть добре освічених росіян про це навіть ніколи не чули й можуть сприйняти це твердження як наклеп або особисту образу. І все-таки, це історичний факт. Приват-доцент Київського університету Іван Огієнко не перебільшував, коли висловив думку про те, що саме українці протягом XVII ст. "підготували родючий ґрунт до реформ Петра 1, і вони ж такі були його найближчими помічниками, коли прийшлося ці реформи проводити до життя"[12, с.91].

Ще у 1640 році протектор Київської колегії митрополит Петро Могила запропонував цареві Михайлу Федоровичу заснувати в Москві школу. Ця пропозиція не знайшла підтримки. Трохи згодом боярин Ф. Ртищев за згодою царя запросив до Андріївського монастиря тридцять київських вчених-ченців, які повинні були перекласти слов'янські й грецькі книжки привезені з України. В 1649 році до Москви прибула ще одна група вчених з Києва знову ж таки запрошених царським урядом. Серед прибулих вчених слід назвати Єпіфанія Славинецького, Арсенія Сатановського, Дамаскина Птицького та інших. В Чудовому монастирі Є. Славинецький заснував першу у Москві греко-латинську школу й був її ректором. До речі, таких інтелектуалів, як Є. Славинецький, Московська держава в той час не мала, не кажучи вже про Симеона Полоцького, або Мелетія Смотрицького. Наприклад, Є. Славинецький, який вчився в Київській колегії й потім продовжив навчання за кордоном, написав 150 оригінальних й перекладницьких творів теологічного й світського змісту, в тому числі з географії, історії, педагогіки, медицини, та мовознавства. Яскравою особистістю був Симеон Полоцький - освітній діяч, вчений, поет. Це він був засновником російської силабічної поезії й красномовства, це його твори користувалися великою популярністю в Москві серед освічених людей, це він приймав участь в заснуванні придворного театру й написав для нього популярну комедію «Притча о блудном сыне», це він заснував в московському Спаському монастирі школу, а в 1680 році приймав участь у написанні проекту Слов'яно-греко-латинської академії [9, с. 197-198].

Перелічити всіх українців, які прийшли в Московську державу вчити, перекладати, малювати, будувати тощо, й внесли свій внесок в розвиток російської освіти й культури взагалі, було б просто не можливо, бо їх було дуже багато. Експансія української культури була настільки потужна, а її перевага над російською культурою настільки очевидна, що не буде перебільшенням твердження, що саме українці були першими вчителями в Московській державі, що це вони брали найактивнішу участь у творенні російської новітньої культури. Навчання московської молоді відбувалося і в Україні і у створених українцями учбових закладах в Московській державі. В Києво-Могилянській академії вчилися не тільки вільні простолюдини, але й представники московської знаті, такі наприклад, як син київського воєводи Ромодановського - Андрій; син київського воєводи Шереметьєва - Борис, в подальшому фельдмаршал й граф; син шотландського генерала Патрика Гордона, який перебував на російській службі, - Григорій та інші[9,с. 200].

Серед московитів, що в першій половині XVIII ст. вчилися в Києво-Могилянській академії були такі відомі в подальшому діячі науки і культури, як К.І.Щепін, А.Денісов, М.В.Ломоносов[9,с. 203].

В самій Московській державі найбільшим діянням українців було створення Слов'яно-греко-латинської академії. Вона була створена на базі Законоспаської школи (заснованої С.Полоцьким.) братами Ліхудами ще в 1685 році. До речі, Законоспаська школа, яку організував Симеон Полоцький після свого приїзду у 1664 році до Москви в Спаському монастирі за Іконним рядом (звідси і назва школи) готувала фахівців для дипломатичної служби. Слухачі цієї школи вивчали латинську та грецьку мови. Спочатку цією школою керував Симеон Полоцький, а згодом його вихованець Сильвестр Медведєв.

Після того, як у 1681 році Московським урядом було засновано ще й Греко-латинське училище при московській друкарні (яке знову ж таки було розташоване у Законоспаському монастирі), виникла думка

про створення академії на зразок Києво-Могилянської. Думку про створення у Москві Академії, в якій би студенти вивчали слов'янську, грецьку, латинську мови, “сім вільних мудростей” (тобто граматику, риторичку, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію та музику), а також інші науки, нав'язав цареві Федору Олексійовичу вихователь його дітей Симеон Полоцький. Грамота про заснування в Москві Академії (“Привілея”) була написана ще у 1682 році, а сама Академія була відкрита в приміщеннях Заїконоспаської школи тільки в 1686 році. Причиною такого зволікання була та обставина, що малоосвічене московське духовенство вороже відносилося до всього нового, вбачаючи в “латинських хитростях” загрозу для себе. Зрозуміло, що написані Симеоном Полоцьким “Привілеї” дуже довго обговорювались вищим московським духовенством на чолі з консервативним патріархом Іоакимом. Патріарх Іоаким, “людина жорстока і майже без всякої освіти”, до того ж ненавидів українців [12, с. 139]. За своє життя він спочатку був солдатом, трохи жив в Україні і саме там в Межигорській монастирі постригся в ченці, а вже потім його взяв до себе у Іверський монастир Никон. Перебуваючи в оточенні Никона Іоаким, за свідченням, сучасника “грамоте начал учиться, а до того не знал он писания, разве азбуки, ни церкви, ни чина церковного, понеже человек служивый, и жил в глухой деревне, и зайцы ловил, а у церкви в редкий вилик день бывал” [12, с. 139].

І все-таки головною діючою особою у боротьбі навколо організації Московської академії був не патріарх Іоаким, який, не маючи регулярної освіти, спроможний був тільки приєднатись до чіткої думки. Справа в тому, що питання про організацію вищої богословської школи в Москві не було предметом дискусії, бо більшість з тих, що мали вплив на перебіг боротьби навколо цього учбового закладу, в цілому були згодні, що він конче потрібен Московській державі. А от у питанні, яким повинен бути цей учбовий заклад, згоди не було й боротьба набрала надзвичайно гострої форми. При чому ідейними керівниками у цій боротьбі були українці, а сама ця боротьба була продовженням тої дискусії, що почалась колись у Києві, і в якій переміг Петро Могила. У Києві й у Москві суперечки точились навколо питання - яким повинен бути учбовий заклад - латинським, чи грецьким. Єпіфаній Славинецький, який був вихований Київською академією до реформи, у Москві фактично очолив тих, що виступали за грецький тип учбового закладу. Саме цей напрям відповідав більшості московського вищого духовенства на чолі з патріархом Іоакимом. Й навіть патріарх константинопольський підтримував їх. Їх супротивники на чолі з Симеоном Полоцьким боролися за латинський тип майбутньої академії. Надзвичайно активно захищав цю ідею учень Симеона Полоцького - Сильвестр Медведєв, людина в той час досить впливова при царському дворі [8, с. 217].

Він не тільки “молил царя Феодора...построить в Москве академию”, але й рекомендував царю декілька київських вчених для викладання у майбутній академії. А ще до відкриття академії він добився від царя дозволу відновлення діяльності школи Симеона Полоцького у Заїконоспаському монастирі, де у 1682 році він розпочав викладання “грамоты, словенского учения и латини”. Але й прихильники грецької школи не барились і добились відкриття грецького училища при друкарні, в якому у 1684-1686 роках навчалось “греческого языка книжному писанию” 200 учнів [8, с. 217].

Таким чином, вже існувало два типи школи - грецький і латинський, а тому треба було остаточно вирішити, якою буде академія. В свою чергу Московський уряд між двома напрямками розвитку шкільництва вибрало середній шлях. Він згодився врешті прийняти більш широку програму навчання, але без участі викладачів - українців з Києво-Могилянської академії, про що навіть було записано у статуті академії. Це свідчило про перемогу патріарха Іоакима й прихильників грецького типу вищої школи. А що це так, свідчив той факт, що право вибрати викладачів для майбутньої академії Московський уряд надав Константинопольському патріарху (грамота про це була відіслана до Константинополя у 1681 році).

В 1685 році брати Іоаннікій та Софроній Ліхуди, яких рекомендував константинопольський патріарх, приїхали до Москви й почали навчати “греко-латинському книжному писанию” найбільш підготовлених учнів друкарського училища. У 1687 році школа Ліхудів одержала у Спаському монастирі нові муровані приміщення, а досі існуючі латинське та грецьке училища перестали існувати, бо їх учні стали студентами новоствореної слов'яно-греко-латинської Академії. В період свого заснування Академія мала 76 студентів, які мали навчатися у трьох класах. Соціальна структура студентів була дуже різноманітна. Серед них були й діти священників, діти князів, “всякого чина москвичи”, ченці тощо [8, с. 218].

Брати Ліхуди, які здобули освіту у Венеції та Падуї, дуже швидко стали небезпечними супротивниками С. Медведєва (С. Полоцький на той час уже помер) і, звичайно, ж союзниками московського патріарха. Тепер дискусія між ворогуючими таборами поточилась у такій формі, що компромісу вже не могло бути і суперечка могла закінчитись лише після рішучої поразки одного з них. Але справа ускладнювалась тим, що ворогуючі табори були дуже занепокоєні проникненням до Москви (разом з закордонними книжками та іноземцями) релігійного вільнодумства. Одним з іноземців, що викликали роздражнення, був польський кальвініст Ян Белободський, який пропонував себе вчителем, й якого сам С. Медведєв звинувачував у ересі. Цей скептик в справах віри й прихильник “нової образованности”, а також йому поподібні, викликали почуття загрози, як у прихильників грецького, так і латинського типу школи. Саме тому до проекту статуту

Академії С. Полоцького, московське вище духовенство внесло цілий ряд пунктів, згідно з якими Академії разом з навчальним надавались функції “сыска и суда по делам, угрожающим православ’ю”[5,с.80].

Академія одержала монопольне право навчати іноземним мовам й вільним наукам. Більш того, наймати домашнього вчителя грецької, латинської, польської мов можна було тільки з дозволу Академії. Порушникові цієї постанови загрожувала конфіскація майна. Тим, хто не пройшов школи “свободных учений” заборонялось мати вдома польські, латинські, німецькі та інші лютеранські й кальвіністські твори, вести релігійні дискусії і взагалі висловлювати свої міркування з приводу віри (порушників знову ж таки чекала кара). Не залишились без уваги й «иностранные учёные свободных наук», за якими встановлювався нагляд. До того ж потрапляли вони на царську службу тільки з дозволу керівництва Академії. Інквізиторські функції Академії на цьому не закінчувались, бо вона ще наглядала за “иноверцами”, що перейшли в православ’я. Якщо хтось з них виявлявся нестійким у православній вірі, то карою могло бути зіслання на Кавказ або до Сибіру. Гірше було тим, хто, ніби-то прийнявши православ’я, залишався в старій вірі - таких чекало спалення. Спалювали також тих, що вдома мали “волшебные, чародейные, гадательные и всякие от церкви возбраняемые книги”, прилюдно негативно відгукувались про православну віру, або й переходили в іншу віру[8, с. 219].

До речі, самі викладачі Академії теж мусили присягати на вірність православній вірі і за будь-яке відхилення від неї їм загрожувало спалення. Не дивно, що московському духовенству не сподобалась діяльність братів Ліхудів, вони ж бо не могли обмежитись лише граматиною й змушені були викладати фізику та філософію, і на вищих курсах лекції читати латинською мовою. А невдоволення московського вищого духовенства (яке поділяв і константинопольський патріарх) загрожувало дуже великими неприємностями братам хоч вони й належали нібито до числа “своїх”. І зіслання було не найгіршою карою для них, бо могло бути й гірше. Що ж стосується консервативного московського духовенства, то поборюючи все нове, що впроваджувалось в освітній справі, вони нічого свого запропонувати не могли, а тому їх початкова перемога над “латинянами” нічого їм не дала, бо від латинської мови відмовитись було неможливо (більшість підручників і взагалі учбової літератури яка надходила з заходу була латинська). Заборона брати українців на посади викладачів теж була нездійсненна, бо місцевих кадрів не було, а Московська держава відчувала гострий дефіцит освічених людей. Саме тому у статуті Академії гарантувалось право приймати на навчання людей “всякого чина, сана и возраста”, “безо всякого зазору свободному”, але, звичайно ж, православних[5,с.80-81].

А щоб заохотити слухачів Академії до навчання випускникам обіцяли високі чини та посади. Але, щоб у Московській державі з’явилась достатня кількість освічених людей для державного апарату, війська, церковної ієрархії, потрібні були десятиріччя. І це ще тільки за умови, що буде створена мережа учбових закладів - від початкових до вищих. Але створити таку мережу в Московській державі було надзвичайно важко, хоча б вже тому, що московське суспільство здебільшого упереджено сприймало освіту, вважаючи її якщо й не шкідливою (дехто думав і так), то мало придатною в житті річчю. А тому викладачі Слов’яно-греко-латинської академії не тільки у XVII, але й у XVIII століттях майже виключно були українцями. Верхівка церковної ієрархії теж почала формуватися з українців. Література, перекладницька праця, перші спроби організації театру, створення літературної мови - все було майже виключно у руках українців[12,с. 87-94]. Причому українці довгий час відігравали не тільки роль посередників між західною культурою та Московською державою, але й були творцями нових культурних вартостей, що ввійшли у підвалини української та російської культур. Здавалося б, відіграючи таку визначну роль у розвитку російської культури, українці повинні були мати значний вплив на внутрішню та зовнішню політику Московської держави. Насправді ж московський уряд, використовуючи знання українських фахівців, всі важливі рішення приймав на свій розсуд. Та й вдячності від Росії, за освітню і культурну роботу Україна і українці ніколи не діждались. В Московській державі завжди вважали, що матеріальні та духовні засоби України мають служити інтересам Москви. Більшість російських та українських авторів, що писали про розвиток освіти в Московській державі та в Україні, з різних причин вважали за краще не торкатись питання про те, як вплинула на цей розвиток введення Лівобережної України під протекторат Московської держави (так зване возз’єднання України і Росії). А питання це надзвичайно важливе, хоча б з того приводу, що розвиток освіти відбувається не автономно від суспільства та держави і визначні політичні події рано чи пізно знаходять віддзеркалення в цьому процесі. Як вже вказувалось вище, на початку XVII ст. на Українських землях вже існувала досить розвинена мережа учбових закладів, формування якої закінчилось створенням Києво-Могилянської академії. Ця освітня мережа відповідала духовним потребам українського народу й відігравала дуже важливу роль в справі його консолідації, боротьби з католицизмом й ополяченням. Визвольна війна українського народу 1648-1654 років показала, що освітня мережа України готувала не тільки освічену але й патріотичну молодь, яка боролась під прапорами гетьмана Богдана Хмельницького за незалежність України і не її провина, що Україна внаслідок війни була роздерта на клапті, які опинились в

кордонах різних держав, а український народ дуже швидко потрапив ще в більшу неволю ніж раніше. Що ж стосується подальшого розвитку української національної освіти, то поступове загарбання Росією більшості українських земель мало для нього трагічні наслідки. Й справа не тільки в тому, що під час Визвольної війни й подальших подій загинуло багато вихованців українських учбових закладів й були зруйновані та розграбовані учбові заклади. Царський уряд з самого початку відносився до України, як до своєї колонії, і не обмежувався тільки грабунком матеріальних засобів, але надзвичайно активно експлуатував також її інтелектуальний потенціал. Способів такої експлуатації було багато, але у XVII-XVIII ст. найбільш популярними були: переманювання та примусове переселення українських викладачів, науковців, студентів тощо до Московської держави, примусова русифікація української освітньої системи (особливо за часів Катерини 2). Все це мало трагічні наслідки для подальшої долі українського народу. Україна фактично втрачала найкращий людський потенціал-інтелектуальну еліту, без якої кожна нація приречена на культурну деградацію. Система освіти, як підсистема культури, виконує в кожному суспільстві дуже важливу роль: готує своїх вихованців для сприймання культурного доробку своєї нації та всього людства, виконання певних фахових та соціальних функцій (а система вищої освіти ще й створює нові культурні цінності). Крім того система освіти, і насамперед вищої освіти, слугує як механізм зміни соціальної, а при деяких умовах етнічної структури суспільства. І від того, хто контролює систему освіти, а отже навязує кінцеву мету виховання, дуже багато залежить. Це, можливо не дуже чітко, але все-таки розуміла панівна верхівка Московської держави, а тому особливо у XVIII ст. (починаючи з царювання Петра 1 і до Катерини 2) повністю перейняла у свої руки систему освіти України і вони почала служити інтересам царату, а не українського народу. Причому російський царат намагався встановити якомога повний контроль над шкільництвом. На думку російського історика В.Й.Ключевського, у другій пол. XVIII ст. царат спробував відірвати школу від родини і навіть намагався зробити їх суперницями[18,с.8].

В Україні це тільки сприяло політиці русифікації яку проводили російські царі. Для українського та російського шкільництва XVIII ст. можна вважати другим періодом їх розвитку. Але ж якими різними шляхами вони пішли. Якщо для російської системи освіти це був період кількісного і якісного зростання, то для української - це був період деградації. Причому трагічною подією для українського шкільництва став наказ Катерини 11 від 7 вересня 1782 про організацію "Комиссии для заведения в России народных училищ"[19,с.663-666].

Справа в тому, що програма створена для шкіл Росії була перенесена і на школи України. А це була остаточна смерть української національної освіти. До речі, у XVIII ст. на українських землях, які належали Росії, існувала дуже густа мережа учбових закладів. Кожне село тоді мало школу. Наприклад, у 1740-1748 роках, в семи полках Гетьманщини було 866 шкіл на 1094 села. В Чернігівському полку було 143 школи на 142 села. На території Чернігівського, Городенського та Сосницького повітів у 1768 році було 134 школи, а на одну школу припадало 746 осіб населення[12,с.169].

А вже у XIX ст., який можна розглядати як третій період розвитку російської освіти, в 1875 році у цих повітах було вже лише 52 школи, а на одну школу припадало 6730 осіб населення. Якщо на Лівобережній Україні у 1740 році було 866 шкіл, то вже через 60 років (на поч.19 ст.) шкіл вже не існувало зовсім[12, с.170].

Під кінець XVIII ст. українська система освіти фактично перетворилась у частину російської. Київський митрополит С. Миславський перетворив Київську академію у російський учбовий заклад, який готував кадри для Російської православної церкви. Російська мова (як мова викладання), запроваджена була не тільки у середніх учбових закладах, але і в початкових. В подальшому новоутворені учбові заклади, звичайно вже були російськими. Так, наприклад, у 1726 році з Белгорода у Харків перевели середню духовну школу (колегіум), яка перетворилась у справжній центр освіти на Слобідській Україні. Опікунами цього освітнього осередку був єпископ Єпіфаній Тихорський та командуючий військом в Україні князь М. М. Голіцин. Діяльність Харківського колегіуму фінансувалась за рахунок монастирських доходів, а також пожертвувань. Він містився у будинку, що був куплений у Шидловського, а приписаний до Харківського Покровського монастиря. Князь Голіцин подарував колегіуму село і 4 хутори. Як і в інших духовних школах України, учні Колегіума вивчали піїтику, риторику, філософію, богослов'я, слов'янську, грецьку, латинську, а згодом ще й французьку мови. І хоч це було навіть не державна школа, викладання все одно велось російською мовою[20, с. 193]. З діяльністю Харківського колегіуму зв'язані імена таких визначних діячів як Сковорода, Шванський, Прокопович, а серед вихованців цього учбового закладу були російський письменник Гнідич, відомий російський історик Каченовський, професор Базілевич, біограф Сковороди Ковалінський[20,с.193-194].

За часів Гетьманщини кількість учбових закладів навіть зростала. Але після того, як Росія остаточно позбавила Українські землі автономії, кількість шкіл, особливо в сільській місцевості почала зменшуватись. До речі, коли Лівобережна Україна потрапила до складу Московської держави Річ Посполита заборонила

українцям з Лівобережжя вчитись в польських учбових закладах. Але українці, як і у XVI-XVII ст., їздили вчитись до європейських університетів. Так, наприклад, Феофан Прокопович навчався в знаменитій у той час Римській академії. А у Київській академії і у XVIII ст. збереглась традиція посилати своїх студентів продовжувати навчання за кордоном.

У XVIII ст. Україна віддала Росії та іншим країнам дуже багато науковців. Так, наприклад, професором Московського університету був Огієвський, який з 1783 року став доктором Геттингенського університету; Квятковський з 1774 року - доктором Кенігсберзького університету; Тихорський 1765 року - доктором Лейденського університету. У Московському університеті з українців, що займали посади професорів можна назвати Аршеневського, Папкевича, Антонського-Прокоповича, Сохацького, Базилевича, Андрієвського та інших. Були українці і в академії наук (українці академіки: Козицький, Мотонис, і багато інших).

У XIX ст. кількість українців у російських та іноземних університетах не тільки не зменшилась, а навіть збільшилась. Серед них можна назвати наступних професорів: В. Антонович, Д. Багалій, Балудянський (перший ректор Петербургського університету), О. Бодянський, Ф. Вовк, І. Горбачевський (ректор Празького університету), М. Грушевський, Гулак - Артемовський (ректор Харківського університету), Я. Головацький, Н. Дашкевич, М. Драгоманов, А. Єфименко, П. Житецький, Зобков (професор Загребського університету), Е. Калужняцький, А. Колесса, М. Костомаров, А. Кримський, В. Кукольник, І. Лучицький, М. Максимович (ректор Київського університету), Д. Мордовець, А. Метлинський, О. Огоновський, М. Петров, Д. Пильчиков, А. Потебня, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, М. Сумцов, І. Франко, П. Чубинський та багато інших.

В останньому десятилітті XX та першому десятилітті XXI ст. професором, проректором з науково-організаційних питань Московського державного педагогічного університету є засновник Українського Інституту при Московському державному педагогічному університеті, історик-академік Міжнародної Академії Наук Євразії, що в Москві, В. Ідзьо. Професор, академік В. Ідзьо також є першим доктором історичних наук, першим незалежним український істориком-вченим, який в своїй монографії "Українська діаспора в Росії" відновив історичну концепцію українства в Росії після ганебного падіння СРСР.

Академік-історик В. Ідзьо є спів-засновником у 1992 році, та ректором з 2000 року Українського державного університету в Москві, засновник та перший голова з 1995 року громадської організації, Українського Історичного Клубу міста Москви, Членом Ради Об'єднання українців Росії, засновником низки наукових, громадських газет та журналів, в тому числі Наукового Вісника Українського Університету в Москві, яких видано в 2014 році XIX томів [12, с. 123-124].

На жаль більшість українських вчених, окрім академіка-історика В. Ідзьо, збагачували культуру інших народів, а не українського. В минулих епохах в умовах бездержавності український народ нічого іншого і очікувати і не міг. Царат, як у XVIII-XIX так і у XX ст., послідовно проводив політику русифікації України. Катерина II, наприклад, своїм завданням вважала вирвати з Українського народу "развратное мнение, по коєму поставляют себя народом от здешняго совсем отличным..." [12, с. 163].

Валуєвський указ 1863 року про заборону української мови, Емський царський указ 1876 року про заборону друкування книжок українською мовою - яскраве свідчення цієї політики. З'явився навіть наказ про заборону завозити українські книжки з-за кордону.

Не кращим на початку XIX ст. становище у Західній Україні, що знаходилась у складі Австрійської імперії. У Галичині існували невеликі початкові шкільки - "дяківни", у яких дяки вчили читати дітей з церковних книг. Шкільні реформи імператора Йосифа II мало що дали українському населенню. Щоправда у містах виникли "головні" та "тривіальні" школи, але навчання в них велось німецькою або польською мовами.

У 1817 році у Перемишлі було утворено щось на зразок учительської семінарії, щоб готувати вчителів - дяків. А засноване у 1816 році Товариство священників розпочало видавництво шкільних підручників, надрукованих зрозумілою народу мовою. Завдяки всім цим заходам у Галичині невдовзі вдалося відкрити кількості церковних шкіл [15, с. 177].

Характерно, що у XIX ст. умови для розвитку української освіти були більш сприятливими у Австро-Угорській імперії ніж у Російській. Якщо у російській імперії українську мову переслідували, то на українських землях, що тоді належали Австро-Угорщині існували школи де викладали українською мовою (хоч тут справу псували москвофіли, що намагались впровадити так зване "язичіє", тобто мішанину української, російської та церковно-слав'янської мов. Згідно з законом від 22 червня 1867 року постановлялось, що "Право встановлювати мову викладання в народних школах мають ті, що утримують школу". Далі у цьому законі говорилося, що в кожній народній школі, в якій частина учнів говорить польською мовою, а інша частина "руською" (тобто українською), та мова, яка є мовою викладання, буде обов'язковим предметом навчання у школі. Що стосується середніх учбових закладів, то вони не були

винятком і могли користуватись, як українською так і польською мовами. Німецьку ж мову обов'язково вивчали в народних школах починаючи з 3 класу, а у середніх школах в усіх класах[21,с. 2674-2675].

У кінці XVIII - перш. пол. XIX ст. усі університети(у 1784 р. - Львівський, у 1805 р. - Харківський, у 1834 р. - Київський), що виникли на українських землях, не були українськими учбовими закладами. А українському університетові так і не судилося з'явитися. В цей час українське шкільництво особливо в Російській імперії було в жалюгідному стані. Різні «воскресные» школи, курси, і навіть діяльність громадських культурно-просвітніх товариств, кардинально не могли вирішити проблеми національної освіти. І якщо у середині XVII ст. П. Алепський подорожуючи Україною був приємно вражений тим, що переважаюча більшість українських чоловіків і навіть жінок вміють читати і писати, то під кінець XIX ст. він був би прикро вражений темнотою й затурканістю українського населення Російської імперії. Тільки незалежна Українська держава могла повернути минулу славу українській освіті.

Входження спочатку Лівобережної, а згодом і більшої частини України до складу Московської держави, мало трагічні наслідки для розвитку української освіти. Це особливо яскраво унявнилося у XIX ст., коли не тільки вже не існувало української освітньої мережі, а російська система освіти була знаряддям денационалізації та русифікації українського населення, але й російських учбових закладів було дуже мало, так що український народ в умовах національного гніту в Російській імперії був приречений на культурне відставання. Відсутність національної держави, знаходження в кордонах Російської та Австро-Угорської імперій (де також здійснювалась асиміляторська політика) дуже негативно позначилось на розвитку української освіти і культури.

Бібліографічний список

1. А.И.Соболевский.Образованность Московской Руси 14-17 в. - Спб.,1894.
2. П.Морозов.Феофан Прокопович как писатель. - Спб.,1880.
3. А.Пыпин.История русской литературы. - Изд.2. - Спб.,1902. - Т.Ш.
4. С.Соловьёв.История России. - Спб.,1861. - Т.11.
5. Е.Н.Медынский.Школа и педагогическая мысль в Русском государстве, на Украине и в Белоруссии в 17 в.-«Советская педагогика». - М.,1953. - №9.
6. Д.И.Иловайский.История России.- М.,1890. - Т.Ш.
7. Л.А.Виноградова, А.А.Говоров, С.Б.Люблинский, Э.А.Силантьев.История книжной торговли. - Изд.2. - М., 1982.
8. П.Н.Милюков.Очерки по истории русской культуры. - М.,1994. - Т.2. - Ч.2.
9. З.И.Хижняк.Киево-Могилянская академия. - К.,1988.
10. В. Suchodolski. Komisja Edukacji Narodowej. - Warszawa,1973.
11. И.Н. Голинищев-Кутузов . Гуманизм у восточных славян:Украина и Белоруссия.- М.,1963.
12. І.Огієнко.Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. - К., 1918.
13. Віктор Ідзьо.Українська діаспора в Росії. - Львів "Бак", 2002р. Український BEST. - Книжка року 2002.- К.,2002.- С.138. (Книга Віктора Ідзя "Українська діаспора в Росії". - Вид."Бак". - Львів, 2002р. - зайняла в рейтингу книг 2002 р. 7 місце, набравши 143бали).
14. Віктор Ідзьо.Міжнародні наукові конференції "Українська діаспора в Росії", "Українсько - російські взаємовідносини" в Москві у 1997 - 2007 роках. - Львів "Сполом", 2008. - 80с.
15. І.Іванис. Церковні братства для українського народу.В книзі:В обороні віри. Видання Православного Братства св.Володимира в Торонті. – Торонто, 1955. - Ч.1.
16. Е.Н.Дзюба.Просвещение на Украине:Вторая половина 16-первая половина 18 века. - Киев, 1987.
17. І.Крип'якевич.Побут .В кн.Історія української культури. - К.,1994.
18. М.Грушевський.Історія української літератури. - К.,1995. - Т.6.
19. І.Крип'якевич.Історія України. - Львів,1990.
20. В.О.Ключевский.Сочинения в 9-ти томах. - М., 1990. - Т.9.
21. Полное собрание законов Российской империи. - Т. 21. - № 15507.
22. Д.І.Історія Слобідської України. - Харків,1993.
23. Ustawa z 22 czerwca 1867, dz. Ust. Kraj. Nr13.Zbior Ustaw i rozporzadzen administracyjnych w Krolewstwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Ksiestwem Krakowskiem obowiazujacych. - Lwow,1885. - Т.4.

Стаття надійшла до друку 16.10 .2013.

Наука и образование в России и в Украине в XIV-XIX веках

Аннотация: В статье делается сравнительный анализ развития науки и образования в России и в Украине в XIV-XIX веках.

Основной акцент концентрируется на исследовании развития науки и образования в России и в Украине в XIV-XIX веках.

Ключевые слова: Украина, Россия, наука, образование, XIV-XIX века.

Anatoliy Manuilenko

Science and Education in Russia and Ukraine in XIV-XIX centuries

Annotation: The contrastive analysis of science and education development in Russia and Ukraine in XIV-XIX centuries is carried out.

The main emphasis is put on science and education research in Russia and Ukraine in XIV-XIX centuries.

Key-words: Ukraine, Russia, science, education, XIV-XIX centuries.

УДК 930(477)

Иван Нам

Украинское национальное движение в Сибири в условиях революции и Гражданской войны в 1917 – 1922 годах

Аннотация: В статье исследуется Украинское национальное движение в Сибири в условиях революции и Гражданской войны в 1917 – 1922 годах.

Основной акцент исследования сконцентрирован на периоде революции и Гражданской войны в Сибири в 1917-1922 годах.

Ключевые слова: Украинцы Сибири, Украинская интеллигенция, Украинская Центральная Рада, Украинская Вильная Громада, Просвита, Украина, Россия.

Падение самодержавия в России создало предпосылки для проведения в жизнь идей национального равноправия и самоопределения, вызвало мощный взрыв общественной и политической активности народов России, разбудило ожидания и иллюзии быстрого осуществления их национальных чаяний и насущных нужд. Казалось, что настало время для осуществления самых смелых проектов и программ в национальном вопросе. Необходимо было только четко сформулировать национальные притязания, организовать, объединить усилия. При этом речь шла не о стремлении к дезинтеграции многонационального государства, а о реформировании российской государственности на федералистской (этнотерриториальной) и культурно-автономистской (экстерриториальной) основе. Одним из наиболее ярких проявлений общественной активности национальных меньшинств было стремление к самоорганизации и созданию национального самоуправления на основе экстерриториальной культурно-национальной (национально-персональной) автономии. Стремление к самоорганизации с целью сохранения этнической идентичности и этнокультурной самобытности было присуще и многочисленной украинской диаспоре, сложившейся в начале XX в. за пределами губерний с преобладающим украинским населением, в том числе в Сибири и на Дальнем Востоке. Заселение украинцами Сибири и Дальнего Востока происходило в основном в пореформенные годы и в 1917 г. их уже было здесь 9,4 % (в том числе на Дальнем Востоке - 21,7%) населения[42,с.137-142].

В ряде губерний и областей их доля оказалась особенно высокой: в Приморской области - 48,2%, в Амурской - 43,2, в Акмолинской - 29,5, Томской - 7,7% всего населения[43,с.24-25].

Украинская интеллигенция стремилась создавать здесь национальные культурно-просветительные организации с целью приобщения к украинской культуре и языку. Их основными формами были громады, клубы, "Просвиты". Попытка создания украинского кружка под названием "Просвита" в июле 1908 г. имело место, например, в Томске. Кружок создавался, как сообщал начальник Томского губернского жандармского управления губернатору, "для ознакомления членов этого кружка с историей развития и современного положения Малороссии". При кружке предполагалось устроить библиотеку, как легальной, так и нелегальной литературы. В числе "легальных основателей" кружка в донесении были названы профессор Томского университета по кафедре русского права Иоанникий Алексеевич Малиновский, известный своими либеральными взглядами, инженер

Томского округа путей сообщения Сидоренко, инженер Жмых и доктор Балтовский [1. Ф. 2. Оп. 1, Д. 216. Л. 24]. Однако в условиях правительственной реакции эта инициатива не могла получить поддержки властей. Как раз в это время, летом 1908 г., Сенат отказал в регистрации украинской “Просвиты” Полтавским губернским присутствием. Отказ мотивировался тем, что поставленная этим обществом цель - помощь культурно-просветительному развитию местного украинского населения, - заключает в себе сепаратистические настроения и может привести к нежелательным последствиям [2, с. 343].

В Иркутске до революции существовал украинский литературно-музыкальный драматический кружок “Громада”. Его целью было содействие “серьезной разработке украинской музыки и украинского драматического искусства”, “ознакомление широкой публики с украинской литературой, музыкой и украинским сценическим искусством, собрание и записывание украинских старинных и современных песен и мелодий” [3. Ф. 600. Оп. 1. Д. 97. Л. 1]. В 1916 г. образовался “украинский гурток” в Красноярске, вынужденный “скрываться под сенью общества трезвости” в качестве одной из его подкомиссий [4. 2 апр.]. В Харбине в 1907 г. возник “Украинский клуб”, во Владивостоке в 1907-1908 гг. – “Студенческое общество украинцев”, в Никольск-Уссурийске в 1910 г. организуется общество “Просвита”. Но разрешение на открытую деятельность на Дальнем Востоке было получено только в Благовещенске, где в 1911 г. был утвержден устав “Украинского клуба”. Легальные возможности для культурно-просветительной деятельности были созданы только после Февральской революции [5, с. 17-18; 6, с. 22-24].

В предреволюционные годы оформляются и политические требования в украинском национальном движении. Преобладающим лозунгом, разделявшимся большинством украинских партий, было переустройство России на федеративно-демократических началах с предоставлением Украине национально-территориальной автономии. Эти требования стали отстаиваться украинскими организациями и после Февральской революции. В марте 1917 г. в Киеве была создана Украинская Центральная Рада - представительный орган украинской демократии, просуществовавший до конца апреля 1918 г. В первые недели революции в деятельности Центральной рады и других украинских организаций преобладала тенденция решения украинского вопроса в рамках провозглашенных правительством общегосударственных и личных прав и свобод. В дальнейшем под давлением снизу требования Рады радикализируются и ужесточаются. В апреле-мае 1917 г. как в украинских губерниях, так и за их пределами прошли десятки разного уровня украинских съездов, участники которых настойчиво требовали от Центральной рады решения проблемы автономии. 5-8 мая в Киеве состоялся I Всеукраинский войсковой съезд. Признав Центральную раду единственным органом, “компетентным решать проблемы Украины”, его делегаты приняли ряд весьма радикальных по содержанию и жестких по тону резолюций, в которых звучали призывы к “немедленному провозглашению особым актом принципа национально-территориальной автономии” Украины, к “немедленному назначению при Временном правительстве министра по делам Украины”; к созданию национальной армии, выдвигалось требование представительства Украины на мирной конференции [7. Ф. 1800. Оп. 1. Д. 38. Л. 30-36].

Съезд признал также необходимым, чтобы «в тех областях федеративной российской республики, в которых украинский народ составляет меньшинство населения», ему “были обеспечены права меньшинства на тех условиях, на каких на Украине обеспечиваются права меньшинства неукраинцев” [8, с. 696]. Бурный ход съезда показал, что украинское движение может легко выйти из-под контроля, если Рада не вступит в непосредственный диалог с правительством. Почувствовав поддержку и даже давление широких масс (войсковой съезд представлял около 1 млн. солдат-украинцев), Рада приступила к решительным действиям. В Петроград была отправлена делегация во главе с В.К. Бинниченко и С.А. Ефремовым, предъявившая Временному правительству и Петросовету свои требования в 9 пунктах [9, с. 50-51], пока еще тоже весьма умеренные. Соглашаясь на передачу решения вопроса об автономии Украины Учредительным собранием России, украинцы просили, чтобы Временное правительство в том или ином акте выразило свое “принципиально благожелательное отношение” к лозунгу автономии Украины. Подтверждались требования участия в мирной конференции “представителей украинского народа; учреждения при Временном правительстве должности комиссара по делам Украины”, а на Украине – “особого комиссара с областным при нем советом”; “выделения украинцев в отдельные войсковые части как в тыл”, так и на фронте; украинизации не только начальной, но также средней и высшей школы; замещения ответственных должностей в гражданской и духовной администрации людьми, пользующимися доверием украинского населения, владеющих его языком и знакомых с его бытом; финансирования деятельности Центральной Рады из государственных средств и разрешения выехать на родину зарубежным украинцам, неправомерно высланным из мест своего постоянного жительства.

Но все эти требования, за исключением введения украинского языка в начальной школе, как языка преподавания, были отклонены. И.Г. Церетели, меньшевик, министр почт и телеграфов в I коалиционном правительстве России, заместитель председателя Президиума ВЦИК советов, позднее писал в своих

воспоминаниях, что ни Исполнительный комитет, ни Временное правительство не нашли времени, чтобы выслушать делегацию Центральной рады [10, с. 94-95].

Не удивительно, что ее реакция на такую позицию правительства была резко отрицательной и весьма болезненной. 10 июня Рада собрала делегатов съезда на Софийской площади Киева перед памятником Богдану Хмельницкому и огласила составленный ею Первый Универсал, “долженствовавший, - как писал П.Н. Милюков, явиться первым шагом к самочинному установлению автономии” [11, с. 131].

Этот документ, носивший название “К украинскому народу на Украине и вне Украины сущему” провозгласил суверенность украинского народа “на своей земле”: “...пусть Украина будет свободна. Не отделяясь от всей России, не порывая с державой Российской, пусть народ украинский на своей земле имеет право сам распоряжаться своей жизнью”. Практическое воплощение суверенитета возлагалось на избранное всенародным, равным, прямым и тайным голосованием Всенародное украинское собрание (сейм), во Всероссийском же парламенте должны издаваться те законы, “которые установят строй во всей Российской державе” [10. С. 98].

Все эти события получили самый горячий отклик среди массы украинского населения, рассеянного по просторам рухнувшей Российской империи. “Украинским вопросом стала жить и волноваться не только коренная Украина, - отклики и отзвуки этого движения в первые же его дни пронесли и по всей Азиатской России - от Ташкента и Омска до Хабаровска и Владивостока” [12. 1917. 30 июля (12 авг.)]. Период с марта по май 1917 г. был временем организационного оформления украинского национального движения, не только в Украине, но и в диаспоре, в том числе в Сибири и на Дальнем Востоке. Во всех больших городах Азиатской России (в Омске, Томске, Иркутске, Красноярске, Чите, Благовещенске, Никольско-Уссурийске, Харбине, Хабаровске, Владивостоке и др.) в первые же дни революции были учреждены национальные организации, претендующие на представительство интересов украинцев. Расширяется сеть действующих с дореволюционного времени национально-культурных организаций – “Просвіт” (там, где они были), создаются новые. Одним из первых образовался клуб “Згода” («Согласие») в Томске. 7 марта здесь состоялось собрание украинцев, на котором было решено открыть украинский клуб. В адрес Временного правительства и Петроградского совета была отправлена приветственная телеграмма с выражением надежды, что “новое Государство Российское, наконец, удовлетворит справедливые требования украинской нации” [13. 1917. 10 марта].

На первых порах украинские общества и в других местах институционализировались лишь как культурно - просветительные организации. Так, например, украинцы Барнаула 14 марта постановили “немедленно” организовать украинский культурно-просветительный кружок, в задачу которого включалось “скорейшее устройство украинской начальной школы” [14. 1917. 16 марта]. Украинцы Владивостока на своем первом собрании, состоявшемся 16 марта, предполагали включить в программу создаваемого общества те же пункты, которые входили в деятельность образовавшихся в 1905 г. и одна за другой закрытых затем “Просвіт”. Намечалось устройство лекций, рефератов, курсов по украиноведению, развитие драматической и музыкальной отраслей, устройство школы с преподаванием на родном языке; издание брошюр, листов, книг и газет на украинском языке, широкое осведомление сельского украинского населения по вопросам общественной и государственной жизни и развития национальной культуры [15. 1917. 18 марта].

Но уже вскоре большинство из них трансформируется в организации с весьма широкой компетенцией и сферой деятельности (культурной, хозяйственной, политической). Формируется разветвленная сеть украинских общественно-политических организаций, разрабатываются программы деятельности, включающие как культурно-просветительные, так и политические задачи. Складываются центры украинского движения: в Сибири - Омск и Барнаул, на Дальнем Востоке - Владивосток и Хабаровск. Основной формой украинского национального движения на востоке России становятся громады. Одной из первых образовалась “Омська Українська Вільна Громада” (Омское украинское свободное общество). После нескольких частных совещаний инициативной группы 15 марта было созвано многочисленное собрание украинцев Омска и местного гарнизона. Общим голосованием было решено отправить приветственные телеграммы в Киевский совет рабочих и военных депутатов и Центральную раду. В речах ораторов звучали требования восстановления национально-территориальной автономии Украины на общих началах федеративного строя России, немедленного введения украинского языка в школах, общественных и государственных учреждениях на территории украинских губерний, а также среди переселенцев-украинцев в местах, где они составляют большинство. Была избрана временная рада (совет) громады. На втором собрании 28 марта был утвержден временный устав и началась запись в члены громады. 11 мая была избрана постоянная рада [16. 1917. 23 марта (5 апр.); 17. 1917. 9 (22) июня], а 28 мая утвержден устав общества. Омская громада ставила своей задачей, прежде всего, широкую просветительную и образовательную деятельность, включая открытие читален, книжных магазинов, школ и курсов для взрослых, украинизацию школ в селах с украинским населением, устройство

спектаклей, концертов и рефератов, организацию музыкально - вокальных обществ, распространение украинских книг, журналов и газет, издание на украинском языке своей газеты. Предполагалось также развернуть активную кооперативную работу, содействуя развитию существующих кооперативов и открывая новые потребительские, кредитные, судоохранительные, страховые, маслодельные, сельскохозяйственные товарищества и кооперативы; распространяя украинскую литературу по кооперации, сельскому хозяйству, ветеринарии, медицине, устраивая лекции и курсы на украинском языке. В Устав были включены и пункты политического характера: преобразование России в демократическую федеративную республику, предоставление Украине национально-территориальной автономии, немедленное введение украинского языка в низших, средних и высших учебных заведениях как на Украине, так и среди украинских переселенцев Сибири [12. 1 (14) июня]. В соответствии с этими задачами организовывались секции: библиотечная, культурно - просветительная, информационная, драматическая, музыкально - вокальная, агитационная, сельскохозяйственная, кооперативная [12.1. 1917. 2 (15) июня]. Омская громада претендовала на представительство интересов украинцев в Акмолинской и Семипалатинской областях, в Тобольской губернии, создавая там свои отделения ("филии"). Обязательным условием их создания было принятие устава Омской громады и передача членских взносов в ее распоряжение [12. 6 (19 июня)]. Первая "филия" была открыта в с. Назарьевском Семипалатинской области [12. 9 (22) июня].

Собрание украинцев Барнаула и окрестных сел состоявшееся 14 марта с участием более 50 человек, обсудив политическое положение России, приняло решение послать приветственные телеграммы Временному правительству и председателю Госдумы Родзянко с требованием скорейшего восстановления полной автономии Украины. Было решено "завязать сношения" с украинскими организациями Киева, Одессы. Полтавы, Харькова и "организовать немедленно" украинский культурно-просветительный кружок, первоочередной задачей которого намечалось "скорейшее устройство" украинской начальной школы. Было решено также "немедленно" "устроить спектакль из лучших произведений украинских авторов" (Винниченко, Карпенко-Карый и др.) Для выработки устава организации была избрана комиссия [14. 1917. 16 марта].

4 апреля было создано новое собрание. Поскольку участие в нем приняли свыше 120 человек, т.е. почти вся украинская колония Барнаула, было решено считать это собрание учредительным и именоваться впредь "Барнаульська Украшська Громада". Был избран президиум (уряд) из 7 человек и принята политическая программа, основные положения которой были созвучны лозунгам, выдвигавшимся Центральной Радой: Россия должна быть перестроена на началах демократической республики, а Украина - получить автономию со своим областным сеймом в пределах этнографической территории. Официальным языком на Украине должен стать украинский, для наделения земель нуждающихся в ней - создан областной земельный фонд (запас) из государственных, монастырских земель и частновладельческих латифундий. Выдвигалось требование создания национальной армии или милиции путем восстановления казацкого сословия. Учитывая многочисленные запросы, поступающие на имя громады от переселенцев-украинцев о возможности обратного переселения на родину, собрание поручило президиуму организации выяснить этот вопрос, запросив центральные украинские организации. Ближайшей задачей намечался созыв всесибирского украинского съезда, необходимость которого мотивировалась тем, что вопрос о восстановлении автономии Украины, судя по газетным сведениям, подвигался весьма туго. По мнению собравшихся, решать его следовало путем обнародования правительственной декларации, не дожидаясь созыва Учредительного собрания, поскольку речь шла не о создании чего-то нового, а о восстановлении автономии Украины, предусмотренной Переяславским договором 1654 г., который был грубо нарушен Петром I и Екатериной II [14. 1917. 8 апр.].

В этот же день проходило первое организационное собрание украинцев Хабаровска, в котором приняли участие более 150 человек. Почтив вставанием память Т.Г.Шевченко, собравшиеся постановили послать приветствия новому правительству, председателю Государственной думы М.В. Родзянко и депутатам-украинцам, а также профессору М.Грушевскому, митрополиту Шептицкому и украинским организациям Дальнего Востока. Присоединившись к резолюции собрания украинцев в Харькове с требованием созыва Учредительного собрания, установления демократической республики, автономии Украины, введения в народных школах и судах украинского языка, собрание единогласно вынесло постановление о немедленном введении украинского языка в школах украинских сел Дальнего Востока, а в церквях - введения богослужения на украинском языке, а также об издании периодических изданий на украинском языке, об обследовании экономического положения сельского населения и посылке ораторов для разъяснения украинскому населению их национальных задач. Оргкомитету было поручено разработать программу деятельности комитета и проект устава украинского гуртка. По окончании заседания была пропета "Вечная память" павшим борцам и Т.Г.Шевченко [18. 1917. 16,17 марта].

26 марта состоялось второе собрание украинской колонии Владивостока. Собралось почти 200 человек, хотя в этот день в городе было около десятка разного рода заседаний. Главное внимание в речах ораторов

обращалось на установление связи с Национальным украинским советом в Петрограде, с национальными культурно-просветительными и политическими организациями Украины и Дальнего Востока. Послав приветственную телеграмму председателю Совета министров, Владивостокская рада одновременно обратилась с приветствием к Петроградскому украинскому совету, как полномочному посреднику между Временным правительством и украинскими организациями. Были также посланы приветствия редакциям украинских газет: "Новой Раде"; "Проминь" и "Украинской жизни". Был принят устав громады, в основу деятельности которой полагалось стремление к республиканскому государственному строительству на федеративных началах с автономией Украины, и широкая национально-просветительная деятельность во всех областях культуры. В ближайшее время намечалось открытие украинской школы, библиотеки - читальни и книжной лавочки, чтение лекций по вопросам текущего момента, устройство спектаклей и музыкально-этнографического концерта, посвященного украинской народной песне [15. 1917. 2 апр.]. Украинскому клубу в Харбине была оказана материальная помощь для поддержки открывшейся здесь низшей украинской школы [15. 1917. 15 (28) апр.].

От украинцев крупных центров не отставали и жители небольших городов. К середине июня украинские громады были созданы в Петропавловске, Кургане, Ачинске, Красноярске, Благовещенске. Никольск-Уссурийске, в Иркутске - громада "Вільна Україна" [19. 1917, 5 мая], в Ново-Николаевске - "Просвіта" [20. 1917. 31 мая.], в Харбине - Український Клуб [12. 1917. 6 (19) июня], в Тюмени - кружок [21. 1917, 1 апр.]. Вокруг них в свою очередь, было сконцентрировано довольно много небольших волостных и сельских украинских организаций: "один только Славгород объединил много десятков деревенских украинских громад, которыми теперь так богата Кулундинская степь" [12. 1917. 30 июля (12 авг.)]. Наряду с низовыми организациями создаются уездные, губернские, окружные: уездная украинская громада в Бийске, Маньчжурская украинская окружная рада [22. 1917. 22 сект.] и др. Созванный в середине июля "Славгородской Украинкой Вильной Громадой" съезд образовал Центральную раду украинцев Кулундинской степи [1, Ф. Р-549. Оп. 1. Д. П. Л. 65 об.; 12. 1917. 30 июля (12 авг.)]. В октябре 1917 г. на первом съезде украинцев Алтайской губернии была создана Алтайская губернская украинская рада [23. 1917. 12] окт.].

Наряду с громадами национальная самоорганизация украинцев выражается и в других формах: политических, профессиональных, военных. Создаются отделения украинских партий. В Томске, например, образовалась группа украинских социалистов-федералистов, в Славгородском уезде - группа украинских эсеров, возглавлявшаяся учителем П.П.Сенянским [24,с.125]. Летом 1917 г. во Владивостоке были созданы организации украинских социал-демократов и эсеров, объединявшие соответственно порядка 200 и 150 членов [6,с.26].

Высшей формой национального движения являлись съезды, созыву которых придавалось очень важное - значение в создании системы украинского национального самоуправления в России. В 1917-1918 гг. состоялось четыре дальневосточных и два общесибирских съезда. I Украинский дальневосточный съезд проходил 11-14 июня 1917 г. в Никольск-Уссурийске. В его работе приняли участие 53 делегата, представлявшие различные украинские организации: громады, кооперативы, учительские и воинские союзы Амурской, Приморской, Сахалинской, Камчатской областей и Восточно-Китайской железной дороги [6,с.21; 15. 1917. 21 (8) июня]. Были образованы национальная, школьная, фондовая и организационная комиссии, в которых работало около ста человек, не являвшихся делегатами съезда и имеющих право совещательного голоса. Был принят план открытия на Дальнем Востоке филиалов громад и "просвит", а также широкой культурно-просветительной деятельности. По школьному вопросу было решено организовать в Никольск-Уссурийске подготовительные курсы для учителей и украинские школы и потребовать от властей преобразования одной из дальневосточных учительских семинарий и одних педагогических курсов в украинские с родным языком обучения. Съезд поддержал требование об организации украинцев в украинские полки, а для украинского Дальнего Востока (Зеленого Клина) выдвинул требование национально-территориальной автономии. Был принят временный устав Дальневосточной украинской рады (совета) и временный исполком рады. Разработка постоянного устава и выборы Секретариата Дальневосточной рады были отложены до второго съезда [5,с. 21,с. 22].

С самого начала вынашивалась идея созыва всесибирского съезда с целью объединения всех украинских организаций Азиатской России в центральную украинскую организацию "на Сибіру". Вопрос об этом неоднократно ставился Омской и Барнаульской радами, а в конце июня почти в одно и то же время был поднят в Омске (на съезде делегатов от украинцев Томска, Барнаула, Ново-Николаевска, Омска, Кургана и Тюмени), Красноярске (Радой "Красноярской Украинской Громады") и общим собранием "Украинской Громады за Байкалом". Но пока Красноярск, Чита и другие города Азиатской России обменивались мнениями и намечали город, в котором удобнее всего было бы созвать съезд, тем временем в Омске комиссией в составе представителей от украинских войсковых организаций томского, барнаульского, новониколаевского, омского, курганского и тюменского гарнизонов при участии представителей Рады "Омской Украинской Вильной Громады" был составлен проект устава

“Центрального Украинского Комитета Сибири” и выработаны условия для созыва общесибирского съезда. Каждая украинская организация Сибири и Туркестанского края избирала на съезд для учреждения руководящего органа по одному представителю от каждой сотни членов и одного от неполной сотни; организации, насчитывающие меньше ста человек присылали одного делегата. Предполагалось, что Центральный украинский комитет будет находиться в Омске, а в район его деятельности войдут Сибирь, Дальний Восток и Туркестан. В проекте устава указывалось, что целью создаваемого органа является объединение всех украинских организаций района для совместной деятельности в полном согласии с приказами и постановлениями Центральной рады. По вопросу о национально-государственном устройстве России комитет должен был, как и Рада, отстаивать демократическую федеративную республику и предоставление национально-территориальной автономии Украине. В обязанности исполнительного органа центральной украинской организации “на Сибіру” включалось руководство украинскими организациями в Сибири, информирование Центральной рады в Киеве и Украинского войскового комитета о положении дел на местах, забота об исполнении сибирскими организациями постановлений Киевской Рады и Войскового Генерального комитета. Предусматривалось издание собственного периодического органа, в котором должны были публиковаться приказы Центральной Рады, Войскового генерального комитета, постановления украинских съездов и “Центрального Українського Комітету на Сибіру”, а также сведения об общем положении украинских дел. как на Украине, так и в Азиатской России. Постановления “Комітету” объявлялись обязательными для всех украинцев Сибири и Туркестанского края. Комитет обязывался уведомлять Киев обо всех своих постановлениях и приказах [12. 1917. 30 июля]. Съезд открылся в Омске 30 июля 1917 г. Его решения в газетах не были опубликованы, но известно, что центральный общесибирский орган, под названием “Головная украинская рада в Сибири”, был создан.

Имея в виду, что основную массу украинского населения в Сибири на Дальнем Востоке составляли крестьяне-переселенцы и желая заручиться их поддержкой, украинские лидеры выдвигали, наряду с национальными, требования по аграрному вопросу. При этом они исходили из программного положения украинских эсеров (УПСР) о передаче царских, кабинетских, церковных, монастырских земель в “Украинский земельный фонд” для наделения земель нуждающихся в ней, предусматривая предоставление равной доли сибирским украинцам, желающим вернуться на родину [14. 1917. 8 апр.; 25. 1917. 30 апр.; 12. 1917. 1 июня]. В этом отношении показательны решения украинской комиссии Славгородского съезда крестьянских депутатов, состоявшегося 22 июня 1917 г.: “Не допуская какого бы то ни было выкупа земли, требуем, чтобы все частновладельческие, монастырские и церковные земли, находящиеся на Украине, перешли до Украинского земельного фонда”, а при распределении этих земель, чтобы была дана равная с другими доля и сибирским украинцам, желающим “переселиться на родные, политые кровью наших дедов и отцов земли”. При этом выдвигалось требование, чтобы обратное переселение было осуществлено за счет государства, а “всем бедным, которые не в состоянии будут устроиться на своих местах, ... оказана государственная помощь” [1. Ф.Р-549. Оп. 1.Д. 11. Л. 65].

После того как Временное правительство ответило отказом на просьбу Центральной Рады “в том или ином акте” высказать “свое сочувственное отношение” к идее автономии Украины, Рада стала создавать свои вооруженные силы. Движение за создание украинских воинских частей имело место и в Сибири. Центром их формирования становится Омск. Так, собрание украинцев 27 мая Омского гарнизона постановило командировать своих делегатов на предстоящий в июне 1917 г. всеукраинский войсковой съезд и высказалось за выделение Украинцев в отдельные роты и полки. На следующем собрании, 1 июня, омские украинцы выдвинули требование выделения всех украинцев в особые украинские роты и сформирования из них украинского полка [12. 1917. 30 мая, 3 июня]. 23 июня в Омске открылся съезд делегатов-украинцев Омского военного округа, на котором были представлены гарнизоны Томска, Новониколаевска, Тюмени, Барнаула, Омска, Петропавловска и Кургана. Съездом было создано украинское бюро при штабе округа. 26 июня делегация съезда явилась к командующему войсками округа с просьбой о немедленном формировании украинских военных маршевых рот и отправке их на фронт. Но командующий ответил отказом, мотивируя его тем, что не имеет на этот счет никаких указаний [24, с. 18; 12. 1917. 1 июля].

В эти же дни во Владивостоке проходило собрание войсковых делегатов-украинцев по вопросу об украинизации гарнизона, более 60% которого составляли украинцы. Было решено организовать явочным порядком украинский полк. Военному министру и Центральной раде были посланы телеграммы с просьбой, чтобы отправляемые на фронт из Владивостока украинские воинские части направлялись в ряды украинской армии. 11 июня Рада провела митинг солдат-украинцев, на котором была прочитана лекция на тему: “Федеративно-демократическая республика, автономия Украины и украинизация армии” [15] 1917. 24 (11) июня]. В течение лета 1917 в во Владивостоке была сформировано 9 украинских рот [6, с. 27].

Еще одним важным требованием была украинизация школы. Во время краевого съезда учителей Дальнего Востока, состоявшегося в июне 1917 г. в Хабаровске, организовался Дальневосточный украинский учительский союз, поставивший своей задачей-разбудить и соединить украинское общество для общей национальной работы на пользу украинского народа. Для осуществления этой цели планировалось устройство курсов для учителей-украинцев, оборудование выставки украинской литературы, созыв съездов украинских учителей, граждан и представителей общественных организаций и союзов, издание газет, журналов и книг, открытие библиотеки-читальни и киосков для продажи украинской литературы, создание украинских просвита, обществ и т.п. [18. 1917. 8 июня].

Октябрьскую революцию украинские организации Сибири и Дальнего Востока в большинстве своем не приняли. Был взят курс на дальнейшее укрепление связей с Центральной Радой, провозгласившей 7 ноября своим III Универсалом Украинскую народную республику. Так, Рада Омской украинской громады, приветствуя провозглашение Украинской республики, признала Центральную раду единственной верховной властью на Украине и призвала к поддержке Рады и Генерального секретариата [26. 1917. 8 дек.]. Вместе с тем отношений сибирских украинцев к конфликту между Центральной Радой и Совнаркомом было выжидательным. К примеру, собрание украинцев Красноярска, постановив послать приветствие Раде по случаю объявления Украины народной республикой, в то же время отказалось высказаться определенно по поводу взаимоотношений между Центральной Радой и Советом народных комиссаров [27. 1917. 15 дек.].

Стараниями Головной рады украинцев в Сибири ей было предоставлено 2 места в Центральной раде (с решающим голосом) и 1 место в украинском Краевом земельном комитете (с совещательным голосом). Генеральный секретариат обещал ходатайствовать о предоставлении представителям Сибири в краевом земельном комитете права решающего голоса и о включении их в состав Генерального секретариата. Для связи с Головной сибирской радой секретариат предлагал направить своего представителя в Сибири. Право выбора кандидатуры на эту должность предоставлялось исполкому сибирской Рады. Предполагалось также назначить представителя украинской военной рады к командующему войсками Омского округа для защиты интересов украинских частей округа [12. 1917. 29 нояб.; 28. 1917. 29 нояб.; 26. 29 нояб.].

Украинцы приняли участие и в областническом движении в Сибири. В течение 1917 г. под областническими лозунгами произошло объединение организаций и группировок, придерживающихся социалистических взглядов, включая собственно областников, эсеров, народных социалистов, меньшевиков. “Националов” в движении областников привлекала национальная программа, которая включала предоставление широкой автономии Сибири в федеративной демократической России и обеспечение национальных прав через предоставление территориальной автономии народам, проживающим компактно, и экстерриториальной, персональной - национальным меньшинствам и “нациям без территории”, т.е. дисперсно расселенным этносам.

Федералистские устремления сибирских областников развивались в одном русле с деятельностью Украинской Центральной рады. В сентябре 1917 г. в Киеве по ее инициативе Центральной рады был созван “конгресс народов и областей”, который провозгласил “единственно приемлемой формой федерации”, федерацию, “построенную на национальном принципе”. Национальностям, не имеющим общей территории, предоставлялось право на экстерриториально-национальную автономию [29. Ф. 115. Оп. 1. Д. 7. Л. 1-2 и об.]. Для разработки и проведения в жизнь намеченных мероприятий Киевский съезд постановил создать особый полномочный орган - Совет народов с место-пребыванием в Киеве [29. Ф. 115. Оп. 1. Д. 7. Л.4 об., 5.] На места, в том числе и в Сибирь (“правительству автономной Сибири”) были посланы телеграммы с приглашением послать в Совет народов двух представителей от каждого народа с правом решающего и двух представителей с правом совещательного голоса. Президиум Сибирского областного съезда, проходившего в Томске 8-17 октября 1917 г., постановил послать в Совет народов двух человек. На имя Совета народов, который должен был начать работу 24 октября, была, отправлена ответственная телеграмма [1. Ф.Р-552. Оп.1. Д. 10. Лл. 116-117], В качестве уполномоченного Сибирского правительства при Украинской раде в Киев был делегирован А.Е.Новоселов [30,с.16]. С созданием областных органов власти: Сибирского облсовета и Сибирской областной думы - украинцам, имевшим объединяющий общесибирский орган - Головную украинскую раду, - было предоставлено два места в Областном совете [1. Ф. .Р-552. Оп.1. Д.2. Л. 34].

После октября 1917 г. Украинская Центральная рада предпринимает шаги к созданию разнородного блока антисоветских сил: демокритических, областных и национальных. В ноябре 1917 г. Генеральный секретариат обратился к “областным” правительствам Дона, Кубани, Белоруссии, Кавказа и Сибири с предложением образовать на федеративному принципу однородное социалистическое правительство “на основе следующей платформы: 1) заключение общего демократического мира и 2) своевременный созыв Всероссийского Учредительного

собрания” [29. Ф. 115. Оп. 1. Д. 7. Л.84 и об.; 31. Ф. Р-19. Оп.1. Д. 102. Л.53; 32, №2 С.6]. “Не возлагая больше надежды на центр, - писал позднее председатель Сибирской думы И.А. Якушев, окраины Российского государства признали необходимым бороться с анархией собственными силами. Для этого нужно было установить, авторитетную власть на местах, и она явилась в виде областных правительств, объявивших себя автономными государственными образованиями. Помимо Украины началось фактическое самоопределение Кавказа, Дона, Кубани, Башкирии, Молдавии и других частей государства. На путь самоопределения должна была стать и Сибирь, что и свершилось на Чрезвычайном общесибирском съезде” [30, с.34].

Оставляя за Всероссийским Учредительным собранием право определить “порядок управления Сибири, как автономной области Российской федеративной республики”. Чрезвычайный областной сибирский съезд, состоявшийся 6-7 декабря 1917 г. в Томске, выработал “Положение о временных органах управления Сибири”, согласно которому высшей властью в регионе объявлялась временная Сибирская областная дума и избираемый ею Сибирский областной совет, действующие “впредь до решения вопроса о форме внутреннего управления Сибирским Учредительным собранием” [32. №1, с.3]. В состав избранного съездом временного Сибирского областного совета, по настоянию делегатов-украинцев, вошел, правда, лишь с совещательным голосом, левый эсер Д.Г. Сулим [13. 1917. 20 дек.]. Украинские организации в Сибири поддерживали выдвигаемую областниками идею автономии Сибири. Так, Алтайская губернская украинская рада в обращении “К украинскому населению Алтайской губернии” заявляла о своем намерении “поддерживать всеми способами” Сибирскую областную думу “в ее работах над созывом Сибирского Учредительного собрания и созиданием областного сибирского правительства”. Украинскому населению предлагалось поддержать это решение вынесением подобных резолюций и приступить к немедленной подготовке к выборам в Сибирское Учредительное собрание, организовав на местах предвыборные комитеты [1918. 11 янв.]. Представители украинских организаций И. Е. Нагорный, В.А. Строкан и Д.Г. Сулим входили во фракцию национальностей Сиб. Обл. думы первого созыва [35. Ф.П-5. Оп.АД.732. Л.1-2].

На формирование системы украинского национального самоуправления на востоке страны, наряду с национальной политикой областников, большое влияние оказывала деятельность Центральной Рады, направленная на защиту прав национальных меньшинств. 9 января 1918 г. на Украине был принят первый в мировой практике закон о национально-персональной автономии. Постепенно к идее национально-персональной (культурной) автономии приходят и лидеры украинского национального движения в Сибири и на Дальнем Востоке.

В начале января 1918 г. в Хабаровске состоялся II Дальневосточный украинский съезд [36. 1918. 12 янв.]. На нем присутствовало 48 делегатов, представлявших сельские и городские организации Амурской и Приморской областей, Маньчжурии и Забайкалья. На этом съезде была разработана структура украинского национального самоуправления на Дальнем Востоке, в соответствии с которой все украинцы, проживающие на Дальнем Востоке (Амурская, Приморская, Камчатская и Сахалинская области и полоса отчуждения КВЖД), образовывали сельские и городские союзы, из сельских союзов составлялись волостные союзы, из волостных и городских - уездные, из этих - областные союзы, а из последних - краевой союз. Союзы возглавлялись комитетами или радами, руководившими деятельностью союзов. Высшими руководящими органами для городских комитетов являлись областные комитеты, а для них - рада. При комитетах создавались секции: экономические, культурно-просветительные, политические и др. Политические, профессиональные и другие организации в систему национального самоуправления не включались. Было принято также решение о выделении всех военных украинцев на Дальнем Востоке, как сухопутных, так и моряков, в отдельные украинские части, состоящие в ведении временного комитета. При нем предполагалось образовать штаб, работающий в контакте с штабом местного военного округа и с Генеральным секретариатом по войсковым делам в Киеве. Относительно возвращения на Украину крестьян-переселенцев было решено направить в Генеральный Секретариат по земельным делам делегата с особым наказом, в котором и оговаривалось право обратного переселения на казенный счет и получения земли из общего украинского земельного фонда. Было решено добиваться украинизации начальных школ с содержанием на казенный счет и издательский кооператив для издания на украинском языке ежедневной газеты и журнала-еженедельника, а также книг и брошюр. На съезде обсуждался также вопрос о представительстве дальневосточных украинцев в Сибирской областной думе и в Украинском Учредительном собрании. Было признано желательным делегировать в Сибирскую думу двух представителей, один из них (Лисенко) был избран на съезде, а право выбора другого предоставлено Амурской областной раде. Съезд признал необходимым иметь полноправных представителей в Украинском Учредительном собрании от украинцев Дальнего Востока, избранных демократическим способом. Центральной Раде и Украинскому Учредительному собранию была отправлена телеграмма с выражением полного доверия в их полезной и продуктивной работе, которая привела к образованию Украинской народной республики. III Дальневосточный украинский съезд, состоявшийся через три месяца в Хабаровске, обратился к правительству Украинской народной республики с требованием о признании Зеленого

Клина составной частью Украинского государства “на основе принципа самоопределения народа, который составляет здесь большинство”. На этом съезде получила окончательное оформление система украинского национального самоуправления на Дальнем Востоке, представлявшая сеть единообразных окружных рад, объединявших местные громады и другие организации на территории округа, контролируя и осуществляя руководство основными направлениями их деятельности. Всего было создано десять таких рад: - Владивостокская, Никольск-Уссурийская, Иманская, Хабаровская, Благовещенская, Свободненская, Сахалинская, Камчатская, Забайкальская и Маньчжурская. Представители окружных рад (по три от каждой) образовывали в свою очередь краевую раду, на сессиях которой принимались решения по наиболее важным вопросам, касавшимся жизни украинского населения Дальнего Востока, Исполнительным органом краевой рады, действующим на постоянной основе, стал избираемый на ее сессиях секретариат. В его первый состав, избранный на III съезде, входили Г. Мелашич, И. Гадзаман и В. Яременко-Заболотный [6, с. 27-28].

В августе 1918 г. в Омске состоялся II Всесибирский украинский съезд, созванный Головной украинской радой в Сибири. В его работе приняли участие представители украинских организаций почти всех сибирских городов, а также от украинских организаций Харбина, Самары и Оренбурга. Задачи съезда заключались в том, чтобы определить свое отношение к правительству Скоропадского на Украине и к Временному Сибирскому правительству. “Исходя из признания за каждым народом права на самоопределение и полную независимость”, в резолюции “По текущему моменту” съезд потребовал от Сибирского правительства и Комитета членов Всероссийского Учредительного собрания признания государственной самостоятельности Украины, провозглашенной IV Универсалом Украинской Центральной рады; от сибирской власти - провозглашения самостоятельности Сибири и осуществления в полной мере права на самоопределение народов через проведение в жизнь принципа экстерриториального самоопределения наций, который один может обеспечить условия свободного развития народов Сибири, в том числе украинского. Было выдвинуто также требование “скорейшего созыва Сибирского Учредительного собрания на основе 4-членной формулы с применением экстерриториальных национальных курий”. В резолюции “О мобилизации украинцев” за сибирской властью признавалось право создания своей армии, целью которой должна быть “охрана границ и внутреннего порядка в Сибири и только в дальнейшем сотрудничество с армиями других держав для отпора общего врага”. Учитывая “разноплеменность Сибири”, съезд поддержал принцип организации сибирской армии на национальной основе, что фактически и было сделано Указом правительства о призыве 1898 и 1899 г. Подчеркивая, что “обязанность службы в сибирской армии должна, однако, быть распространена только на тех жителей Сибири, подданных бывшей Российской империи, которые жили и живут здесь постоянно, а не проживают случайно за невозможностью выезда из Сибири. Съезд потребовал “увольнения от обязанности несения военной службы тех украинцев, которые на основе закона об украинской государственном подданстве, принятом Советом министров Украинской державы, имеют право считаться подданными Украинской державы” [37, с. 301-302; 26. 1918. 17 авг.; 14. 1918. 28 авг.]. Съезд приветствовал начало работы второй сессии Сибирской областной думы, открывшейся 15 августа в Томске. В ее работе принимали активное участие представители украинских организаций; Головной рады - В.А. Яновицкий, Алтайской губернской рады - В.А. Строкан и И.Е. Нагорный, Омской громады - П.Н. Потапенко, В.А. Яновицкий, в частности, вместе с поляком Я. Залэнским и евреем А. Евзеровым был автором проекта закона о национально-персональной автономии подготовленного для внесения в Думу. Важное значение для создания национального самоуправления на Дальнем Востоке имел состоявшийся в конце октября 1918 г. во Владивостоке IV (Чрезвычайный) Украинский Дальневосточный съезд, которым был представлен проект Конституции украинства Дальнего Востока, принято постановление об организации украинского войска и создании центрального краевого украинского кооперативного органа. На съезде был расширен состав краевого Секретариата, который возглавил Ю. Глушко-Мова, бывший до этого председателем Владивостокской окружной рады [6, с. 28].

В период между съездами высшим представительным органом Дальнего Востока являлась Краевая рада, периодически собиравшая свои сессии. Всего их состоялось три. На второй сессии, проходившем 27-31 мая 1919 г., была утверждена Конституция национально-культурной автономии (самоуправления) украинцев на Дальнем Востоке [6, с. 29]. Несмотря на то, что окончательное принятие Конституции должно было произойти на очередном V Дальневосточном съезде, созыв которого дважды намечался в 1920 г., но так и не состоялся, заложенные в ней нормы внутренней украинской жизни провозглашались обязательными для всего дальневосточного украинства момента ее утверждения Краевой Радой [38, с. 89].

В национально-культурной автономии украинцы усматривали оптимальные возможности для сохранения украинской идентичности и развития самобытной украинской культуры в условиях диаспорального существования. Однако в этих своих устремлениях украинцы не встречали после роспуска Сиб. обл. думы поддержки со стороны часто сменявших друг друга властей и подвергались репрессиям как со стороны белых (правительство Алексеевского в Амурской области, Розанова - в Приморской), так и со

стороны красных. Шанс осуществления национально-культурной автономии украинцы Дальнего Востока получили с учреждением Дальневосточной республики - демократического "буферного" государства, существовавшего в 1920-22 гг. в пределах Забайкалья и Дальнего Востока. Статьи 121-125 Конституции ДВР, утвержденной Учредительным собранием 27 апреля 1921 г., предоставляли самым многочисленным и наиболее организованным национальным меньшинствам: украинцам, корейцам, евреям и татарам, право на культурно-национальную автономию, осуществляемую органами национального самоуправления на основе всеобщего, равного, прямого и тайного голосования с применением пропорционального представительства. За национальными самоуправлениями признавался публично-правовой статус. Сфера их компетенции распространялась на область культурной жизни. Удовлетворение культурных потребностей обеспечивалось из общегосударственных средств пропорциональной частью бюджета [39, с. 5-16].

Министерством по национальным делам, которое было создано по решению Учредительного собрания, был разработан проект закона о культурно-национальной автономии национальных меньшинств, населяющих ДВР, в соответствии с которым украинцы наряду с корейцами, тюрко-татарами и евреями получали возможность объединения в автономные национальные союзы со своими представительными и исполнительными органами, имеющими публично-правовой статус. Одновременно с общим законом разрабатывались временные положения о местных органах национального самоуправления украинцев, корейцев, евреев и тюрко-татар, в задачи которых входило решение неотложных задач культурно-национальной жизни и обеспечение созыва первых национальных собраний. Украинским радам в Хабаровске, Свободном и Благовещенске предоставлены права органов культурно-национальной автономии. При содействии министерства украинской радой в Чите были организованы педагогические курсы, в Верхнеудинске, Хабаровске, Хилке и в нескольких селах были открыты украинские начальные школы [40. Ф.Р-623. Оп.1. Д.11. Л.34-35, 35 зб.].

Однако доминирующие в руководстве ДВР коммунисты всячески затягивали утверждение этих законопроектов, поскольку принцип национально-культурной автономии был несовместим с большевистской теорией и практикой. С упразднением в ноябре 1922 г. "буферной республики" и вхождением Дальневосточного края в состав РСФСР Министерство по национальным делам было расформировано, его функции переданы отделу туземных дел управления Дальревкома, отдел национальных меньшинств был ликвидирован [42. Ф.372. Оп.1 Д.146. Л.9-10; РГИА ДВ. Ф.1468. Оп.1. Д.41. Л.146]. Национальная политика в регионе была приведена в полное "соответствие" с большевистской теорией и практикой, в которых места для культурной автономии не было. Начало новой политике было положено массовыми арестами некоммунистических лидеров и активистов национальных движений. В ноябре 1922 г. по всему Дальнему Востоку были произведены аресты руководителей и активистов украинских организаций. 22 ноября была ликвидирована "верхушка" Приамурской окружной рады и ликвидирована вся организация. В ночь с 25 на 26 ш ября Приморский губотдел ГПУ ликвидировал все местные украинские организации. Вслед за этим полномочным представителем Пи по Дальнему Востоку было дано распоряжение о "ликвидации украинского национального движения по всему Дальнему Востоку", которое сопровождалось арестами его участников в Благовещенске, Верхнеудинске и других городах и селах [41. Ф. 17. Оп. 84. Д. 343. 164].

Стаття надійшла до друку 13.12 .2013.

Источники

1. Государственный архив Томской области.
2. Грушевский М.С. Очерк истории украинского народа. Киев, 1991.
3. Государственный архив Иркутской области (ГАИО).
4. Свободная Сибирь. Красноярск.
5. Свит И.В. Украинский Дальний Восток (Зеленая Украина). Ч. Харбин, 1934.
6. Черномаз В. Национально-культурное развитие украинского населения Дальнего Востока в начале XX в. //Вопросы социальна демографической истории Дальнего Востока в XX в. Владивосток, 1999.
7. Государственный архив Российской Федерации.
8. Революционное движение в России в апреле 1917 г.: Апрельский кризис. М., 1958.
9. Из истории национальной политики Временного правительства (Украина, Финляндия, Хива) //Красный архив. 1928 . Т. 5 (30).
- 10.Церетели И.Г. Воспоминания о Февральской революции. Кн. 2. Париж, 1963.
- 11.Миллюков П.Н. История второй русской революции. Т.I. Вып. 1. София, 1921.
- 12.Омский вестник.
- 13.Сибирская жизнь. Томск.
- 14.Жизнь Алтая. Барнаул.

15. Далекая окраина. Владивосток.
16. Известия Омского коалиционного совета.
17. Известия Омского совета рабочих и военных депутатов.
18. Приамурская жизнь. Хабаровск.
19. Иркутская жизнь.
20. Голос Сибири. Новониколаевск.
21. Ермак. Тюмень.
22. Приишимье. Петропавловск.
23. Голос труда. Барнаул.
24. Парфенов П.С. Предоктябрьские дни в Сибири // Сибирские огни. 1924. №3.
25. Земля и воля. Омск.
26. Заря. Омск.
27. Красноярский рабочий.
28. Дело Сибири. Омск.
29. Центральный государственный архив высших органов власти Украины.
30. Якушев И.А. Очерки областного движения в Сибири. // Вольная Сибирь. Сб.3. Прага, 1928.
31. Государственный архив Омской области.
32. Бюллетень временного Сибирского областного совета. Томск.
33. Известия Временного Сибирского областного совета. Томск.
34. Дело Алтая. Барнаул.
35. Государственный архив Новосибирской области.
36. Свободное Приамурье. Хабаровск.
37. Съезды, конференции и совещания социально-классовых, политических, религиозных, национальных организаций в Акмолинской области (март 1917- ноябрь 1918 г.г.). Томск, 1991.
38. Чернолуцкая Е.И. Украинская национальная колония в Харбине (первая половина XX в.)//Славяне на Дальнем Востоке: проблемы истории и культуры. Южно-Сахалинск, 1994.
39. Основной Закон (Конституция) Дальневосточной республики. Владивосток, 1921.
40. Российский государственный архив Дальнего Востока.
41. Российский государственный архив социально-политической истории.
42. Кабузан В.М. Народы России в первой половине XIX в.: Численность и этнический состав. М., 1992. - С.137-142;
43. С.Брук СИ., Кабузан В.М. Численность и расселение украинского этноса в XVIII-начале XX в. // Советская этнография. 1981. № 5. С.24-25. См. также табл. 9 приложения).

Стаття надійшла до друку 19.10.2013.

Іван Нам

Український національний рух в Сибірі в умовах революції та громадянської війни у 1917 - 1922 роках

Анотація: В статті досліджується Український національний рух в Сибірі в умовах революції та громадянської війни у 1917 – 1922 роках.

Основний акцент дослідження сконцентрований на періоді революції та Громадянської війни в Сибірі у 1917-1922 роках.

Ключові слова: Українці Сибіру, українська інтелігенція, Українська Центральна Рада, Українська вільна громада, Просвіта, Україна, Росія.

Ivan Nam

The Ukrainian National movement in Siberia under the conditions of the revolution and the civil war in 1927 - 1922

Annotation: The Ukrainian National movement in Siberia under the conditions of the revolution and the civil war in 1927-1922 is researched in the article.

The main emphasis is put on the period of the revolution and the civil war in Siberia in 1917-1922.

Key-words: Ukrainians of Siberia, Ukrainian intelligentsia, the Central Rada of Ukraine, Ukrainian free community, Prosvita, Ukraine, Russia.

Украинские воинские формирования в Сибири и российская власть в 1918 - 1920 годах

Аннотация: В статье исследуются украинские воинские формирования в Сибири в взаимоотношениях с местной российской властью.

Основной акцент сконцентрирован на периоде 1918 - 1920 годов наивысшем периоде развития украинских воинских формирований в Сибири.

Ключевые слова: Сибирь, Украинцы, украинские воинские формирования в Сибири, Россия, Украина.

Для антибольшевистских правительств в борьбе против советской власти необходима была материальная и военная поддержка всего населения. Сильная и боеспособная армия должна была противостоять большевикам, Красной Армии, стать основным источником решения проблемы власти для белогвардейцев.

Процессе организации власти и армии для них оказался зависим от множества факторов, как внешних, так и внутренних, включая и национальных. Страны Антанты, оказывая поддержку антибольшевистским силам, извлекали собственную выгоду, что приводило к столкновению интересов, препятствовало эффективному управлению и единству действий антисоветских сил, отражалось на организации военных операций, воинских формирований. Так, французский генерал Жанен по поручению союзных правительств выполнял функции главнокомандующего войсками союзных с Россией государств, действующих на Востоке России и в Западной Сибири. Военный министр колчаковского правительства обязан был согласовывать свою работу с задачами, возложенными на английского генерала Нокса, ведавшего вопросами тыла, а также снабжения, которое предоставлялось союзными правительствами Верховному правителю.

Но для белогвардейской власти чрезвычайно трудно сказалось создать единый военный фронт из казачьих формирований, собственно белогвардейской армии, чешских и союзных войск, национальных частей. Призыву в белогвардейское войско подлежало и коренное население, и переселенцы. В состав его входили национальные формирования. Трудности объединения совместных усилий были не только во времени и пространстве, но и с точки зрения согласования политических, социальных и национальных интересов, поскольку деятельность колчаковского правительства протекала в условиях, когда ее тыл был чрезвычайно динамичен, пестр по социальному и национальному составу.

Организация армии зависела от авторитета власти, от ее конкретных действий в многонациональном районе, которым являлась Сибирь. На поведение населения оказывали влияние постоянные заявления властей о борьбе за "единую и неделимую Россию", как постоянное напоминание о прошлом, пережитую национальную дискриминацию, вызывая недоверие к колчаковской администрации. Нерусское население оценивало это и делало вывод, можно ли поддерживать материально, живой силой, стоит ли рисковать своей жизнью, есть ли после этого гарантии свободного национального существования и развития.

В результате часто среди представителей эстонцев, поляков, украинцев и других национальных меньшинств побеждало недоверие власти, стремление изменить свое положение, поддержав создавшиеся независимые государства - Польское, Эстонское, Литовское, Украинское и др., в противовес колчаковскому правительству, признавшему независимость только Польши. Свои интересы у Национальных Советов и других национальных организаций были и в такой области как военная, а также в вопросе о национальных местах, их организации и подчинений.

В этот период меняется национальное самосознание у представителей национальных меньшинств Сибири. Для части украинских поселенцев главным становится стремление быть украинцами на своей исторической Родине, поддерживая ее с помощью военной силой, формируя украинские части в Сибири с тем, чтобы отправить их в последствии на Украину. Для других украинцев главным остается желание сохранить себя и свою культуру в рамках российского государства и быть его гражданами. Первая группа стремилась дистанцироваться от российских властей и заявляла о своей гражданской принадлежности к Украинской республике. Украинцы составили значительную часть населения Сибири. В конце XIX столетия на этой территории проживало более 750 тыс. украинцев. В 1926 г. только на территории Дальнего Востока они составили 315 тыс. человек [1, с. 39]

Специфические условия Гражданской войны наложили отпечаток на формы самоорганизации национальных меньшинств, включая украинцев. Некоторые обстоятельства способствовали созданию у представителей многих национальных меньшинств своих военных формирований. Так, у сибирских поляков идея восстановления объединенной независимой Польши породила планы создания особых воинских частей для ее воплощения. Свою роль сыграло для украинского населения Сибири и Дальнего Востока и

провозглашение Украинской республики. Возникла сложная проблема собственной идентификации: как себя ощущать на этой территории - гражданами независимой Украины или гражданами России, но с национальным чувством - и в соответствии с этим строить свое поведение.

Во многих городах Сибири - Томске, Омске, Славгороде, Красноярске, Иркутске, Чите, Благовещенске, Никольск-Уссурийске, Хабаровске, Владивостоке, Харбине и др., а также в селах - были учреждены украинские организации большей частью с культурно-просветительными, благотворительными целями, для защиты прав и интересов украинских поселенцев. В сибирских городах служили солдаты-украинцы, что не могло не оказывать воздействие на общественно-политическую жизнь региона.

Для сибирских украинцев, как и для других нацменьшинств в годы Гражданской войны, важнейшими стали не только вопросы самоорганизации, но и отношения к власти - Временному Сибирскому правительству, Директории, Российскому правительству. Они поддерживали существование Украинской республики как суверенного государства.

Составной частью проблем являлось формирование национальных воинских частей. Важное значение при этом имело то обстоятельство, что представители украинцев и украинские организации принимали решения, исходя из признания своей принадлежности к независимой Украинской республике, особенно когда это касалось участия в мобилизации, проводимой теми властями, которые действовали в этом регионе.

Так, группа украинских офицеров Кургана в июне 1918 г. в письме к курганскому уездному воинскому начальнику выразила протест против действий Временного Сибирского правительства, которое стало призывать в сибирскую армию украинцев несмотря на то, что Украинская республика стала независимым государством, суверенитет которой был признан рядом европейских государств. Они считали подобные действия нарушением международного права, ибо призывались на службу граждане иностранного государства. Офицеры заявили, что они вынуждены подчиниться распоряжению о мобилизации [2, л. 12].

Этот вопрос обсуждался и отдельными украинскими организациями. Так, в конце апреля 1918 г. первая сессия Украинской окружной рады за Байкалом приняла решение о том, что забайкальские украинцы, принимая во внимание, что Украинская народная республика стала суверенной державой, признаются иностранными подданными. На оснований этого они не вмешиваются в деятельность власти на той территории, на которой проживают. Все украинцы Забайкалья не имели права участвовать в Гражданской войне с какой-либо стороны и должны были записываться "ни в какие гвардии". В то же время признавалось, что за тех украинцев, которые записывались по доброй воле в воинские части, Украинская окружная рада не несла никакой ответственности [3, с. 166].

В июне 1918 г. томской войсковое товарищество имени П. Дорошенко на оснований IV украинского универсала, провозгласившего самостоятельность Украины, и, принимая во внимание, что Украина еще не изъявила своего согласия на присоединение к Федеративной России, признало своих членов гражданами независимой Украины. И, руководствуясь этим, оно приняло решение не вступать в ряды Сибирской армии, пока не получен приказ из Украины, считая для себя необязательным подчиняться постановлениям о мобилизации. Кроме того, были признаны преждевременными шаги по формированию в Омске отдельного украинского куреня и присылки сюда украинских офицеров и добровольцев без согласия украинского правительства, поскольку не были учтены в полном объеме последствия этих мероприятий [4, с.98].

Специальное решение по данной проблеме было принято в августе 1918 г. на II Всесибирском украинском съезде, который, учитывая "разноплеменность" Сибири, предложил создавать сибирскую армию на национальной основе. Причем обязанность службы в ней должна была распространяться на тех жителей Сибири, подданных Российской империи, которые "жили и живут здесь постоянно", а не "проживают случайно за невозможностью выезда из Сибири". Съезд "домогался" увольнения от обязанностей несения военной службы для тех украинцев, которые на основе закона об украинском государственном подданстве, принятом Советом министров Украинской державы, имели право считаться ее подданными. Подобная позиция представителей украинского населения усложняла отношения с антибольшевистскими режимами. Колчаковская администрация придерживалась противоположной точки зрения и консультировалась по этому поводу с МИД. В августе 1919 г. 2-й департамент МИД по распоряжению управляющего министерством довел до сведения начальника мобилизационного отдела Штаба Верховного Главнокомандующего следующее - "эстонцы, литовцы и украинцы считаться иностранцами не могут"[5, л.51].

Местные военнначальники в большинстве случаев придерживались этой позиции. Так, в ноябре 1918 г. томский губернский воинский начальник предложил всем офицерам и военным чиновникам-украинцам (не старше 43 лет), явиться в его ведомство на службу. В январе 1919 г. из воинского отдела управляющего Томской губернией поступило распоряжение о призыве поляков, украинцев согласно Уставу о воинской

повинности на одинаковых для всех основаниях [6, л.57]. По приказу командующего войсками генерал-майора Симонова в апреле 1919 г. на общем основании призывались на службу украинцы в Амурской области [7].

Зимой и весной 1919 г. началось активное формирование отдельных украинских воинских частей, особенно на Дальнем Востоке, что вызвало обеспокоенность колчаковской власти. Помощник Верховного уполномоченного на Дальнем Востоке генерал-майор Иванов-Ринов весной 1919 г. разрешил здесь формирование украинских добровольческих частей. На станции Даурия, в Харбине, Хабаровске шла запись в добровольческие украинские части при определенной помощи Украинских рад. Принимались в них в первую очередь те желающие, которые имели удостоверения от Украинских рад об украинском происхождении добровольцев [8].

Во Владивостоке был сформирован 1-й украинский ново-запорожский батальон в составе 150 солдат и 27 офицеров. По закону украинские рады не имели права на формирование воинских отрядов. И в некоторых случаях они поступали так, как сделала это Украинская Дальневосточная рада. Она передала генералу Вериге, назначенному уполномоченным по охране государственного порядка в полосе Камчатка-Хабаровск-Иман-остров Сахалин, полномочия “на исходотайствование права формирования добровольческих воинских частей украинского вольного казачества” на этой территории [9].

Военное министерство в 1919 г. издало специальное разъяснение о том, что “уроженцы украинских губерний подлежат явке к отбыванию воинской повинности” на общем основании [10].

Создание какими-либо организациями национальных частей военное министерство рассматривало как незаконное, как вмешательство в организацию вооруженных сил государства. Военный министр специально “разъяснил, что формирование отдельных украинских частей не представляется, а украинцы призываются в существующие русские воинские подразделения [11].

Был издан приказ Верховного правителя о прекращении формирования украинских частей, находящихся во Владивостоке [12]. Местная администрация в соответствии с этим отдала свои распоряжения. Так, управляющий дорогой по гражданской части в Харбине и начальник бригады генерал-майор Семенов запретил формирование особых украинских воинских отрядов [13].

Создание отдельных национальных частей нарушало принцип единого верховного командования. Отдельные национальные части, по мнению генерала Будберга, представляли собой “нелепицу” [14, с.120].

В период весеннего наступления 1919 г. Верховный правитель Колчак разрешил создание национальных подразделений, в первую очередь из прибалтийцев с условием, что они будут направлены на фронт. Но представители латышей, эстонцев, литовцев не согласились на это, мотивируя свою позицию тем, что нечем будет оказать поддержку в борьбе против большевиков в Прибалтике. Большая часть из них стала требовать возвращения на Родину. Если прибалтийские части в Сибири были поддержаны союзниками, то к украинским подразделениям отношение было иным, недоверчивое со стороны колчаковской власти. Они рассматривались в первую очередь как незаконные. Отрицательную позицию власти по отношению к украинским частям укрепило следующее обстоятельство. На Уфимском направлении весной 1919 г. один из украинских куреней перебил офицеров и перешел на сторону Красной Армии [15, с.239].

Хотя были свидетельства и “доблестных действий” на фронте украинского имени гетмана Петра Сагайдачного полка под командованием В.Н. Мальского [16].

После издания приказа адмирала А.В. Колчака владивостокский батальон был расформирован, но с задержкой из-за “проявленной в куренях тенденции не подчиниться” этому. По приказанию коменданта крепости полковника Бутенко курень был в полном составе арестован [17]. Как и председатель Украинской Владивостокской рады Г.К. Мова.

Тем не менее, Украинская Дальневосточная Краевая рада продолжала обращаться к Верховному правителю за разрешением “украинцам, призывать в ряды войск и формироваться по национальному признаку”. При этом подчеркивалось, что задача Рады - национально-культурная работа. И решение этого “военного вопроса” она относилась к функции военного министерства, оставляя за собой лишь право на ходатайство о создании таких отрядов по просьбе Окружных украинских рад, других украинских организаций и украинцев. Главным побудительным мотивом, как это было сказано в письме к Верховному правителю в июне 1919 г., которым уведомила рада - разруха на Дальнем Востоке, и существование банд грабителей, неверие сельского населения к местной власти.

На Дальнем Востоке значительную часть населения составляли украинцы, которые не подверглись агитации крайних политических партий, как утверждалось в письме. В то же время призыв в войска дал населению оружие. Молодежь дезертировала, убегала в горы, создавая “шайки”, содействуя этим разрушению края. Авторы письма подчеркивали: власть, принимая такие меры, как сжигание сел, не вносит успокоения. Они предлагали другие средства умиротворения - объединение “всего сельского населения с национальным чувством”. Украинцы Дальнего Востока чтут свои национальные идеалы, отмечалось авторами. Удовлетворение их “национального чувства объединило бы их, уничтожив

существующую вражду отдельных групп”. Разрешение создавать украинцам воинские части по национальному признаку привело бы к тому, как полагали руководители рады, что все украинские организации стали бы привлекать в ряды войск всю молодежь края. Пришли бы, по мнению авторов письма, уклоняющиеся от призыва и “примкнувшие к большевикам”. Это вызвало бы доверие к правительству со стороны украинского населения и благодарность “за удовлетворение его национального чувства”. Кроме того, у власти появилась бы значительная военная сила, “хотя и с национальным отличием”, но подчиненная российскому командованию и целиком руководствующаяся распоряжениями правительства. Такой вывод делали эти авторы [18, л.1-1 (об)].

Таким образом, в годы Гражданской войны для власти необходимо было находить постоянное взаимодействие, взаимопонимание с различными национальными группами, преодолевая недоверие, в том числе и в области военного строительства. Специфика Гражданской войны, противостояние требовали создания единства на разных основаниях, что достигалось в редких случаях.

Источники

- 1.Бугай Н.Ф. Корейцы в Союзе СССР - Россия: XX-й век (история в документах). М.: ИНСАН, 2004.
- 2.ГАРФ (Государственный архив Российской Федерации). Ф. 200. ОП-1. Д. 258.
- 3.Съезды, конференции и совещания социально-классовых, политических, религиозных, национальных организаций в Забайкальской Области (март 1917-ноябрь 1918 гг.). Томск: ТГУ, 1991.
- 4.Национальные меньшинства Томской губернии. Хроника общественной и культурной жизни 1885-1919 гг. Томск: Изд-во ТГУ. Томск, 1999.
- 5.ГАРФ. Ф.200. Оп. I.Д. 166.
- 6.ГАТО. Ф. 1362. Оп. 2. Д. 11.
- 7.Амурское зхо. 1919. 25 (12) апр.
- 8.Забайкальская новь. 1919. 5 апр.; Амурское зхо. 1919. 6 апр. (24 мар-та); Русская речь. 1919. 20 апр.
- 9.Военные ведомости. 1919. 29 апр.; Русская речь. 1919. 14 мая.
- 10.Забайкальская новь. 1919. 12 июня. Забайкальская новь. 1919. 1 июня.
- 12.Минусинский край. 1919. 20 июня.
- 13.Енисейский вестник. 1919. 17 июня.
- 14.Будберг А. Дневник // Гражданская война в Сибири и СевернОй области. М.-Л., 1927. С. 120.
- 15.Барон А. Будберг. Дневник белогвардейца (Колчаковская эпопея) // Дневник белогвардейца. Сборник. Новосибирск: Новосибирское книжное изд-во, 1991.
- 16.Русская речь. 1919. 20 июня.
- 17.Сибирская жизнь. 1919. 8 июля.
- 18.ГАРФ. Ф. 186. Оп.14. Д. 323.

Стаття надійшла до друку 13.12 .2013.

Наталія Наумова

Українські військові формування в Сибірі і російська влада в 1918-1920 роках

Анотація: В статті досліджуються українські військові формування в Сибірі у взаємовідносинах з місцевою російською владою.

Основний акцент концентрується на періоді 1918-1920 років найвищому періоді розвитку українських військових формувань в Сибірі.

Ключові слова: Сибір, українці, українські військові формування в Сибірі, Росія, Україна.

Nataliya Naumova

Ukrainian military formations in Siberia and Russian authorities in 1918-1920s

Annotation: Ukrainian military formations in Siberia in interrelation with local Russian authorities are researched in the article.

The main emphasis is put on 1918-1920s period which is marked with the development peak of Ukrainian military formations in Siberia.

Key-words: Siberia, Ukrainians, Ukrainian military formations in Siberia, Russia, Ukraine.

Українське кобзарство Кубані в XVIII-XX століттях

Анотація: У статті досліджується українська музична культура Кубані.

Основний акцент сконцентровано на вивченні кобзарства Кубані в XVIII-XX століттях.

Ключові слова: Кобзарство Кубані, українська музична культура Кубані.

У розмові сучасного Українського письменника Олеся Бердника з відомим кобзарем Василем Литвином "Ось де, люди, наша слава," опублікованій у газеті письменників України "Літературній Україні" № 44 від листопада 1988 року та передрукованій в музично-літературному часописі "Бандура," який видає школа кобзарського мистецтва в Нью-Йорку (№ 31-32, 1990), висловлена думка, що Кубань не мала кобзарів, Зокрема, Олесь Бердник безапеляційно стверджує, що „поцілувавши пантофлю цариці, потужна козацька сила саморозрядилася, випарувалася. Головною ознакою того, що дух козацтва не перейшов на Кубань, є відсутність там кобзарів". В. Литвин солідаризується з О. Бердником: "Справді, це доказ нерозривності цих інститутів". І далі Бердник резюмує: "Кобзарі лишилися в Україні, прийнявши в серце ідеали Січі, духовні ідеали".

Думку про занепад кобзарства в Кубанському регіоні висловлює один з його дослідників С. Ф. Фарфоровський: у статтях "Песни последних кобзарей на Кубани", опублікованій у збірнику "Филологические записки" (Воронеж, 1909) та "Кобзари на Кубани," виданій 1910 року у дев'ятому збірнику Харківського історико-філологічного товариства. Ілюструючи на прикладах згасання колись славних кобзарських традицій, він все ж стверджує, що вони існували на зламі XIX-XX століть. Зокрема, С. Фарфоровський, констатуючи зникання народної пісні внаслідок будівництва залізних доріг і фабрик відзначає, що "тільки незрячі старики кобзарі, число яких значно зменшилось за останні роки, ще пам'ятають і люблять давні прекрасні мотиви" ("Песни последних кобзарей на Кубани", с. 1). Цю ж думку автор підкреслює і в наступній праці: "З кожним роком зменшується число кобзарів на Кубані і не звучать уже їх журливо прекрасні мотиви пісень про життя і подвиги козаків" ("Кобзарі на Кубані", с. 181). Що ж до духу козацтва, який, за О. Бердником, не перейшов на Кубань, С. Фарфоровський ще в 1910 році висловився так: "Незабаром (після переселення запорожців в Кубанські степи – О.Ц.) з'явилися поселення козаків, завівся "козацький дух", загриміли прекрасні козацькі пісні, з'явилася культура, яка і зараз дає про себе знати, коли їдеш по Кубані" (там же).

Осаул І.І.Кияшко в книзі "Войсковые певческий и музыкантский хоры Кубанского козацкого войска 1811-1911 гг." (Екатеринодарь, 1911) зазначає: "Наші предки запоріжні завжди любили слухати своїх сліпців-кобзарів, цих справжніх хранителів запорізьких переказів і живописців "лицарських їх подвигів". Запоріжці під час свого перебування на Січі, часто у вільні години взимку по куренях, а влітку на відкритому повітрі збиралися в невеликі гуртки і на свій розсуд веселилися: вони грали на кобзах, скрипках, ваганах, лірах "релях", басах, цимбалах, козах, свистіли на сопілках і тут же танцювали, інші ж просто співали пісні... Але особливо любили запорожці церковні співати, які давали їм справжню, ні з чим не зрівняну насолоду. Цю ж любов до музики і співів запорожці перенесли з собою і на Кубань, куди вони переселилися... в 1792 році".

Серед перших кобзарів Кубані був військовий суддя чорноморського козацького війська Антін Андрійович Головатий (1732-1797), про виступи якого з бандурою в Петербурзі писав його сучасник Г. Ф. Квітка-Основ'яненко в нарисі "Головатий" (Материалы для истории Малоросии. Зібрання творів в семи томах. Том VII, Київ, 1981, с. 7-29).

Антін Головатий - воїн і визначний козацький дипломат. Завдяки його дипломатичній місії в Санкт-Петербур, розгромлене запорізьке козацтво одержало на вічне поселення Кубанські землі, "що бездоганно володів бандурою, був вправним імпровізатором, складав і виконував пісні на поточний момент і дуже влучно користувався ними. Найвідоміші з них - "Ой, Боже ж наш, Боже милостивий", "Ой годі нам журитися". Будучи виразником і продовжувачем історичної кобзарської спадщини, він вніс її як живий, здоровий струмінь у салони й палаци російських столичних вельмож, у чертоги царських хоромів, утверджуючи бандуру як популярний світський інструмент.

У Краснодарському історичному музеї серед декількох Кубанських бандур є одна особливо примітивна та давня, яка, за свідченням працівників музею, зокрема Наталії Корсакової, належала запорожцю бандуристу, що одним з перших переселився на Кубань.

Відомий історик, дослідник народної творчості на кубанщині, генерал-майор Іван Попка в праці "Черноморские казаки в их гражданском и военном быту" (Санкт-Петербург, 1858) неодноразово відзначає

широке використання в козацькому побуті на "Кавказькій Україні" таких народних інструментів як бубон, кобза, скрипка, цимбали. До того ж наводить приклад, що Кубанські музиканти не лише концертують у містах і станицях краю, а й за їхніми межами - в аулах своїх кавказьких сусідів (с. 244-246). З особливими пістетом говорить історик і про любов кубанців до своєї рідної української народної пісні: "Давня пісня Гетьманської України живе нерозлучно з поколіннями народу, який переніс свої пенети (домашні вогнища – О.Н.) з Дніпра на Кубань і звучить вона тисячоголосною повістю про славні справи і високі якості прабабків у заповіт правнукам, які далеко відійшли від могил предків...". Як відомо, з піснею в Україні споконвіку була нерозлучна бандура. На підтвердження не зайве згадати колоритні персонажі Миколи Гоголя з циклу його повістей "Вечори на хуторі біля Диканьки", де так яскраво і переконливо змальовано роль бандури в селянсько-козацькому побуті першої чверті XIX століття та її нерозривний зв'язок з народною піснею.

Навіть сучасна журналістка М.Нікішова в статті "Бандуры трагический регистр" стверджує нерозривність у козацькому побуті пісні з бандурою: "Пісню, яку розносили по Кубані останні серед запорожців кочівники кобзарі – набувала нові варіанти..." і далі, до речі, говорить, що "на початку нашого віку виконували пісню учасники катеринодарської капели бандуристів, заснованій Михайлом Телігою - яка була першою в Росії..." (Комсомолец Кубани", № 187, від 20.09.1989).

Втім слід зауважити, що питання стосовно капели М. Теліги дискусійне... Історик Іван Попка у вищезгаданій праці констатує: "Чорноморці розмовляли малоросійською (українською – О.Н.) мовою, яка добре збереглася. На стільки ж збереглися під їх кавказькою оболонкою риси української народності в моральних засадах, звичаях, повір'ях, громадському й домашньому побуті. Наспіви на кліросі, веснянки на вулиці, щедрування під вікнами, женихання на вечорницях і побілений кут хати, і гребля з зеленими вербами, і віл в ярмі, і кінь під сідлом, - все нагадує нам на цій далекій Кавказькій Україні гетьманську Україну Наливайка і Хмельницького" (с. 47). 35!

Надзвичайно цінні відомості про кубанського кобзаря-бандуриста діда Олексу, що жив у другій половині XIX - на початку XX століття, подає в одній із своїх праць Юрій Миролюбов російський збирач старовинних казок і повір'їв.

Ю. Миролюбов слухав кобзаря Олексу ще в дитинстві та юності, коли той "ходив по чорноморських станицях кубанців". У своїй праці автор висловлює і обґрунтовує блискуче припущення, значення якого виходить далеко за межі кубанського регіону південно-східної України-Русі. "Кобзар Олекса ймовірно був останній з кобзарів, які ведуть свій родовід ще з часів до-Київських (до заснування Києва – О.Н.) їхня (кобзарів) традиція до Богдана Хмельницького відходила в незапам'ятні часи. При Богданові їм була доручена антипольська пропаганда, і мало їх уціліло. Пізніше з'явилися уже кобзарі, не пов'язані з давньою традицією. Поміж ними тут і там попадалися старші, такі як Олекса, що знали часи найстародавніші, однак більшість старих кобзарів співали про козацькі часи, про турків, татар, ляхів, але не про Князя Кия, Волинь хоробру. Олекса ж знав і ці казання і ще більш древні – до "Людини-риби", Януша включно. З яких часів ішли ці казання? Безсумнівно, ще до Різдва Христового їх співали і казали ("сказывали") наші шури і пращури" (с. 194).

Кобзар Олекса співав під музику свої казання – в супроводі бандури. Записував їх Ю. Миролюбов, його батько й мати. На жаль, всі ці записи загинули в вогні й бурі революції.

У праці "Слов'яно-русский фольклор", яка має 113 сторінок, Ю. Миролюбов 24 рази посилається на почуте від кубанського кобзаря Олекси, підтверджуючи свої думки і висновки уривками з його пісень і казань. На кобзаря цей автор посилається й у праці "О князе Кие, основателе Киевской Руси" (Кельн, 1987 Б.Р., № 5, 1993, № 6, 1993, с. 216).

Наявність на Кубані таких бандуристів як кобзар Олекса (а він був неодиноким, незаперечне доводить існування безперервної стійкої кобзарської традиції, яка всупереч великодержавній шовіністичній реакції дожила до епохи нового кобзарського відродження в XX сторіччі).

Свідчення і висновки Ю. Миролюбова перегукуються з висновками сучасного українського музикознавця Ігоря Шрамка. Останній на основі збереженого декору і язичницької символіки на давніх кобзах-бандурах робить висновок про їх дохристиянське побутування (І.Шрамко, "Українська кобза-бандура". – „Музыка”, № 1, 1978).

Та чи не найкрасномовніше про свою стародавню історію говорить сам народний інструмент з його стійким діятонічним звукорядом, який супроводжував народну пісню задовго до виникнення ввідного тону та хроматизмів.

В Катеринодарі 6 травня 1907 року було відкрито бронзовий пам'ятник Катерині другій. Його автор - автор монументу Богдана Хмельницького в Києві академік Микишин Михайло Йосипович (білорус за національністю).

Пам'ятник, очевидно, мали намір спорудити до сторіччя переселення запорожців на Кубань в 1892 році,

але заклали його лише в 1896 році, а відкрили через 11 років. Отже, його створено в кінці XIX століття. Відображені персоналії та події останньої чверті XVIII і всього XIX століття. У композиції пам'ятника - фігури перших отаманів Чорногорії: Сидора Гнатовича Білого, Захарія Олексійович Чепіги, Антона Андрійовича Головатого та Григорія Олександровича Потьомкіна. Характерною деталлю пам'ятника була фігура „Кобзар з поводирем”, яка символізувала не лише кубанське, кобзарство вище названого періоду, а й культуру краю, його невід’ємну приналежність до історичного предковичного кореня України-Русі. Кобзар сидить схрестивши ноги, на східний манер, випростований, з гордо піднесеною головою, увінчаною традиційним козацьким оселедцем, спрямувавши погляд незрячих очей до рідного краю, і перебирає струни нерозлучної у козацькому і військовому побуті віщої кобзи-бандури. (Після жовтневого перевороту пам'ятник демонтували, а в 1931 р. переплавили. Лишився макет фоторепродукції, зокрема, кобзаря з поводирем, витиснених золотом у нижнім правім куті палітурки вже цитованої книги Осаула І. Кияшка "Войсковые хоры кубанского казачьего войска, 1811-1911 гг.” Ця фігура збереглася на нотних листівках А. Багалія, а також окремо надрукована в кольорі у книзі-збірнику Д. Меркулова "Русь многоликая” 1990 р., с. 224-225).

Характерна і така деталь: на картині-ескізі художника Чечина "Висадка запорозьких (чорноморських) козаків на Тамань 25 серпня 1792 р." на першому пляні перед групою запорожців сидить сивовусий кобзар з бандурою... ("Кубанские новости", № 159-160, 22 серпня 1992, с. 2). Перша хвиля кобзарського відродження піднімається на Кубані на початку XX сторіччя і проходить декількома шляхами. Джерелом його стали ще не втрачені давні кобзарські традиції, про які свідчать такі з відомих авторів, як Григорій Квітка-Основяненко, Іван Кияшко, Іван Попка, Юрій Миролюбов, С. Ф. Фарфоровський, стародавні бандури мовчазні свідки кобзарської слави, що зберігається в Катеринодарському історичному музеї та інших музеях Кубані (ст. Канівська, Сіверська, Телендіна та ін.). Цьому відродженню прислужилися й гастролі кобзарів з Великої України, зокрема Івана Кравченко-Крюковського (1826-1885), Михайла Кравченка (1858-1917), Григорія Кожушка (1880-1928), Івана Запорожченка (1872-1932), Гната Хоткевича (1877-1938).

Виняткову роль у процесі кобзарського ренесансу відіграв меценат і організатор двох кубанських кобзарських шкіл бандуристів, "кобзарський батько" Микола Богуславський.

Є дані, що до кобзарської проблематики намагаються привернути увагу вчені політологи-вбачаючи в кобзарському мистецтві неабиякий засіб утвердження національної самосвідомості та культури. На цю тему читаються доповіді, лекції. На Великій Україні Микола Лисенко пише і видає в 1871 році реферат "Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая", Гнат Хоткевич читає знаменитий доклад про роль і становище незрячих кобзарів України на XII Українському археологічному з'їзді 1902 року в Харкові, який публікується не без втручання цензури в Московському журналі "Этнографическое обозрение" 1903 р. та інші. На Кубані, як повідомляють "Известия общества любителей изучения Кубанской области" за 1907 р., 7 березня 1903 року в Катеринодарі була прочитана лекція на тему "Малороссийские кобзари" Симоном Петлюрою, який перебував у столиці Кубані з 1902 року, учителював, працював над архівами кубанського війська під керівництвом історика Ф. Щербини та займався політичною діяльністю.

Про роль виступів кобзарів з Великої України та їх вплив на кобзарську свідомість читаємо у листі Конона Безщасного до письменника Івана Шаповала та автора цих рядків. Автор листа згадує, як міська Катеринодарська жіноча гімназія 1904 року на відзначення ювілею Т. Г. Шевченка запрошує з Великої України кобзаря (це запрошення історичний факт), але вони могли бути і раніше. К. Безщасний з деякими артистами симфонічного оркестру Кубанського козачого війська слухають кобзаря, гра і спів якого їх дуже вразили, їх охопило непереборне бажання оволодіти грою на бандурі. Це були, крім К. Безщасного, Зот Діброва, Федір Діброва, Савка Діброва, Конон Йорж, Степан Жарко, Іван Шеремет. Згодом вони стали визначними бандуристами і зробили вагомий внесок в історію кобзарства Кубанського регіону України. Як музиканти професіонали вони опановували техніку гри на бандурі самостійно, взявши за зразок гру Григорія Кожушка, але цей позитивний процес гальмувався відсутністю бандур. Наприклад, Зот Діброва роздобув примітивну бандуру на 6 басів і 17 приструнків з дерев'яними кілочками на Полтавщині. Конон Безщасний зміг взяти в руки омріяний інструмент лише через 12 років після вікопомної зустрічі з Г. Кожушком. Була це модель майстра Домоктовича, яка мала 8 басів і 22 приструнки. Як рано взяли за бандуру решта бандуристів оркестрантів прямих свідчень немає. С. Жарко залишив оркестр десь 1909-10 року і виїхав у рідну станицю Канівську ймовірно уже з бандурою. Ким же були ці перші піонери кобзарського відродження? Подаємо коротенькі відомості про видатніших із них[2,с.24-56].

Конон Безщасний (1884-1967) родом із станиці Полтавської, артист, скрипаль уже згадуваного симфонічного оркестру, найвизначніший Кубанський бандурист, тенор. Займався активною кобзарсько-концертною діяльністю 32 роки, часто і неодноразово виступав по всіх станицях і містах Кубані, керував

кобзарською студією при українському педтехнікумі станиці Полтавської, мав окремих учнів, писав поетичні твори і музику до них та музику на вірші українських кубанських поетів. З 1920 по 1952 роки включно виступав і по інших містах та селах України та Казахстану. Це був невтомний музикант і популяризатор з феноменальною кобзарською технікою і багатими голосовими даними. "Співав, як соловей!" - констатували сучасники. Його вклад у пробудження національної свідомості українського народу вагомий і безперечний.

Зот (Ізот) Діброва - сучасник і колега Безщасного у симфонічному оркестрі. Навчився настроювати кобзу і одержав перші уроки гри на ній на Полтавщині. Мав власних учнів, всебічно дбав про розвиток кобзарського жанру, скомпонував "Школу гри на бандурі", писав музику на слова кубанських поетів, зокрема Луценка. 1927 року в станиці Пашківській, батьківщині кобзаря, його гру слухав колегарандурист Олексій Обабко зі станиці Ахтанизівської. "Це був коренастий, щільно збитий козак, який зберіг типові риси запорожця часів Тараса Бульби, що своїм видом і манерою міг ніжно видобувати звуки на бандурі, нагадував мені давніших бандуристів України".

Конон Йорж (1898-1963). Родом зі станиці Челбаської. Співак бандурист. Флейтист симфонічного оркестру. Виступав з бандурою Олександра Корнієвського на Кубані, гастролював у Саратові та українських селах Казахстану. Працював у оркестрі Алма-Атинської державної опери. В Алма-Аті й помер. Як бандурист соліст відзначався високохудожньою, професійною виконавською майстерністю. Мав величезний вплив на аудиторію. Наприклад, після першого ж його концерту козак Семен Лазаренко зі станиці Канівської стає заповзятим кобзарем і не розлучається з бандурою О. Корнієвського 60 років, аж до самої смерті.

Степан Жарко (1877-1943) - бандурист, музикант з багатогранним обдаруванням, високою національною свідомістю, невтомною громадською активністю. Скрипаль, кларнетист і трубач симфонічного і духового оркестру, регент-хормейстр, режисер, актор-аматор, педагог, організатор і художній керівник чоловічої капели станиці Канівської. Він керував світськими і церковними хорами, працював як режисер українського драмколективу, який супроводжує малий симфонічний оркестр станичної школи, ним організований і керований. С. Жарко постійно дбав про виготовлення бандур місцевими майстрами Прокопом Смолкою та Григорієм Гусарем. Давав їм консультації та креслення. (тут скорочення) с. 7.

Відродження бандури на Кубані вибухає з новою силою по приїзді з Січеславщини на будівництво Чорноморсько-Кубанської залізниці Миколи Богуславського. Про нього Олексій Обабко в альбомі під заголовком "Бандура и Украинские песни" зробив такий запис: "На "Чорноморці" - козацькій залізниці на Кубані - працював бухгалтером щирий українець родом з Катеринославської залізниці, літня людина, козак Богуславський Микола Олексійович. Він пристрасно хотів прищепити бандуру на Кубані. В 1913 році Богуславський організував гурток шанувальників бандури і українського фолклору, запросив у Катеринодар бандуриста Харківського університету Костю Васильовича Емця...

На велику радість М. О. Богуславського навчання проходило успішно, і вже на 1 вересня 1913 року бандуристи грали: "Дівка в сінях стояла", "Їхав козак за Дунай", "Ой за гаєм, гаєм", "Тополя" (По діброві вітер вие) та інші. Багато мелодій виконували на слова Т. Г. Шевченка, на місцеві козацькі мотиви. Про бандуристів заговорила місцева преса.

Микола Олексійович був палким патріотом, мудрою, скромною, щедрою людиною, "Кобзарським батьком", як нарекли його козаки. Відданий до самозречення справі, позбавлений найменшого марнославства, жертвоне служив він великій ідеї відродження України. Прибувши на Кубань, не без почуття гумору зауважив: "І мова у козаків така, як в Україні, і звичаї такі, добре і пісні співають, а от нашої уславленої бандури тут щось і не чути".

І цей, уже сивочолий козарлюга, збереться з невичерпною енергією і завзяттям відроджувати кубанське кобзарство. "Активно він приступає до виявлення шанувальників Т. Г. Шевченка і спонукає їх до вивчення гри на бандурі" ("Нарис" В. М. Тарануха 1966 р.). Насамперед він звертається до київського майстра А. Т. Паплинського (1870-?), удостоєного срібної медалі на другій київській кустарній виставці за експоновану там бандуру, і замовляє в нього інструменти нової конструкції, запрошує студента Василя Ємця і відкриває Першу кобзарську школу на Кубані, її учасниками були службовці залізниці, козаки з військових частин, "та особливий інтерес до бандури проявили пашківчани, тобто мешканці станиці Пашківської, яка здавна славилася своїми співаками" (О. Обабко). Музикальність станиці була типовою, але її близькість до столиці краю Катеринодара (зараз вона злилася з містом) уможливила проявити свій музично-духовний потенціал та суспільно-громадську активність. Станиця щедро поставляла хористів і оркестрантів, як дорослих, чоловіків так і малоліток, в хор і оркестр Кубанського козачого війська, заснованих в 1811 році, та хлопчиків в Катеринодарську співочу школу. В станиці працював широковідомий український аматорський театр, церковний та чоловічий козацькі хори, організований М. Концевичем в 1910 р. в дні обласної

сільськогосподарської виставки[1,с.181-182].

Тож не дивно, що станиця Пашківська дала прославлених бандуристів як Михайло Горіх, Петро Гудзій, Зот і Сава Діброви, Кузьма Німченко, Анастасія Сотниченко, Антім Чорний, Василь Шевченко...

Збереглося фото Першої кобзарської школи з 12 осіб, датоване 20 серпня 1913 р., зроблене з нагоди перших виступів і дароване її організатору Миколі Богуславському та вчителю Василю Ємцю. На ньому Адамович-Глібов - катеринодарець, приватний повірений; Дражевський – заступник головного бухгалтера "Чорноморки"; Обабо Олексій Петрович - педагог, випускник Кубанської вчительської семінарії; Семенихін І. Т. - міський вчитель з музичною освітою; Сотниченко Анастасія Сергіївна — палка шанувальниця Тараса Шевченка; Тищенко З. Ф. - однокласник О. Обабо по кубанській вчительській семінарії; Антім Чорний - вчитель народних шкіл, активний пропагандист бандури в учнівських та вчительських середовищах. Прізвища решти двох кобзарів не встановлено. Але вище названі засвідчують, що учасниками школи були інтелегентні, освічені люди, а чотири з них мали педагогічну, а отже й відповідну музичну освіту, що результативно впливало на формування професійних якостей майбутнього бандуриста. На одному з фото Микола Олексійович зробив, з властивою йому скромністю, підпис: "В(ельми) Ш(ановний) Аркадію Михайловичу! Оце учні на бандурі Катеринодарські, як бачите, праця моя марно не пропала. У козацькій одежі з бандурою з трьома вирізами (дірками) учитель з Харкова, студент Василь Ємець, якого я запрохав на два місяці. Ті козаки, що лежать, мають бути такими козаками як треба і бандуристами корисними, а решта бринькатиме для себе. М. Богуславський. (Просвіта-Катеринодар) 7.09.1913 р."

Учителем Першої кобзарської школи був Ємець Василь Костович (2.08.1890 р. н. - 4.01.1982 р.) 22-річний студент Харківського університету. Перший свій сольний концерт на бандурі, яка мала 32 струни, він дав 6 грудня 1911 року в місті Охтирці. Як перспективний, талановитий виконавець він швидко прогресує. Вже в 1915 році московська преса, коментуючи дані ним сольні концерти, називає його віртуозом. Майбутній світової слави бандурист-віртуоз і конструктор нових бандур одержує загальну освіту в Харківському та Московському університетах, а музичну – в Берліні і Празі. Зі зброєю й бандурою в руках активно включається в боротьбу за українську державність у складі полку ім. Петра Дорошенка. Першу капелу "Хор кобзарів" з восьми бандуристів створив у Києві 1918 року в часи Гетьманату, другу з 15 артистів заснував будучи в еміграції в Чехословаччині на базі власної школи гри на бандурі в Празі, яка налічувала 38 учнів. Василь Ємець примножив славу бандури, підніс її на рівень професійного музичного інструменту, показав його у всій красі і силі народам країн Європи, Північної і Південної Америки. Помер на 92 році життя в Голівуді (США).

Учні Першої кубанської кобзарської школи грали на бандурах київського майстра Анатолія Поплинського. Бандури мали діятонічний звукоряд з 22-ма приструнками, настроєними в До-мажорі (До-ре-мі-фа-соль-ля-сі і т.д.), тобто мали три октави і вісім басів, настроєних попарно в октаву. В мажорі: Фа-фа, Соль-соль, Ля-ля, До-до; в мінорі: Мі-мі, Соль-соль, Ля-ля, До-до, тобто, в мінорі басы Мі-мі перестроювалися з мажорного Фа-фа і навпаки. В приструнках паралельно ля-мінору вживався ввідний тон соль-дієз, замість соль (за О. Обабоком).

Бандуристи школи, як і їх вчитель, грали київсько-чернігівським способом, хоч згодом Василь Ємець використовує в своїй концертній практиці й зінківсько-харківський (фото на концерті Міннеапольського університету 1937 р.). Можна зробити припущення, що винятком була учениця школи Анастасія Сотниченко, яка мала бандуру типово зінківсько-харківську з більш круглим корпусом і грифом, зміщеним вліво від центру, як у бандурі Гната Хоткевича. Ймовірно, що це був інструмент її батька-бандуриста зі станиці Челбаської С. Р. Сотниченка, розстріляного органами ГПУ в 20-их роках на Кубані (за І. Г. Федоренком). Чи не грала вона зінківсько-харківським способом "найвитонченішим і найважчим"? (О. Сластіон). На фото другої кобзарської школи крім уже названих бандур А. Поплинського, ще є сім однотипних інструментів більш довшої конструкції. Вони мають значніший розмір, вишукану подвійну голівку грифа з 12 басами (4+8) і, можливо, численнішу, ніж у попередній моделі, кількість приструнків (на фото не продиляються). Більш ймовірно, що й ця нова модель є майстра Поплинського, але вона нагадує й бандуру майстра Олександра Корнієвського тих років, бо він свої бандури теж пересилав кубанським мистцям.

Згадуваний журнал "Бандура", в номері присвяченому 100-літтю з дня народження бандуриста Василя Ємця, перераховуючи його заслуги перед історією української культури, пише: "Вже в 1913 році зорганізував капелю бандуристів у Катеринодарі на Кубанщині" (с. 2). Правди ради (а вона єдина) мусимо внести уточнення: на жаль, в Катеринодарі капелю бандуристів не було створено ні в 1913 році, ні в пізніший час. На наше глибоке переконання, ні організатор Першої (і Другої) кобзарської школи М. Богуславський, ні студент університету В. Ємець таку ціль не переслідували. Ними напівстихийно ставилася мета відродити на Кубані кобзарську традицію у вигляді індивідуального виконавства. Групове ж

виконання народних пісень і танців бандуристами, очевидно, практикувалося здавна, але воно носило випадковий, стихійний, тимчасовий характер. Так, наприклад, чеський вчений-славіст Людвік Куба (1863-1956), подорожуючи по Україні у 1886-87 роках, зустрів на Полтавщині, у селі Середовці, двох незрячих кобзарів сорока-двохрічного Прокопа Дубенка і шестидесяти-двохрічного Павла Братиця, де "обидва кобзарі грали разом (старанно підстроївши свої інструменти) веселих пісень, як "Гречаники" або "Чечітку" ("Людвік Куба про Україну", Київ, 1963, с. 57).

Першою серйозною спробою колективної гри була капеля з незрячих кобзарів, організована Великим Ходкевичем, яка дала тріумфальні виступи на XII археологічному з'їзді 1902 року в Харкові, її концерти зробили величезне враження не лише на вчених мужів та організаторів з'їзду, а й на широку українську громадськість взагалі.

Це була визначна подія, яка всебічно висвітлювалась і коментувалась в періодичній пресі. Зокрема, сам Гнат Хоткевич написав і опублікував велику статтю "Воспоминания о моих встречах со слепыми", в якій детально охарактеризував процес організації і концертування капели (Гнат Хоткевич, Твори в двох томах, Том 1, Київ, 1966 р., с. 455-518).

Тимчасова капеля Г. Хоткевича зіграла значну роль в історії кобзарського колективного виконавства: вона стала прообразом не лише майбутніх капел і ансамблів бандуристів, а й оркестрів українських народних інструментів.

Київський тижневик "Рідний край" у № 9 і № 13 за 1908 рік на своїх сторінках поміщає позитивну рецензію на виступи студентського ансамблю бандуристів із шести учасників під орудою Фемонтовича (Злобинцева). Між іншим, ансамбль дав концерт на вечорі, присвяченому пам'яті Тараса Григоровича Шевченка.

Капеля при Катеринодарській "Просвіті" не сформувалася. Ідею її створення першим свідомо запровадив педагог Кость Кравченко, а блискуче реалізував у 1923 році, бандурист з симфонічного оркестру Степан Жарко, і то вже не в Краснодарі, а в станиці Канівській.

В 1914 р. в катеринодарське Маріїнське військове жіноче училище на посаду викладача був призначений досвідчений бандурист К. Кравченко. Познайомившись з кобзарською ситуацією в місті, він негайно приступив до організації капели бандуристів при Катеринодарській "Просвіті", залучаючи до неї учнів Першої кобзарської школи та з бандуристів оркестру кубанського козачого війська. В капелі успішно велася робота по підготовці концертного репертуару, в тому числі із українських дум та старовинних історичних пісень для публічних виступів.

Недовготривала робота по формуванню Катеринодарської капелі бандуристів під орудою Кравченка не пройшла на марно. Останній орієнтував капелян на засвоєння дум та історичних пісень як на основу кобзарського репертуару, а це був значний крок вперед в репертуарній політиці кубанського кобзарства. Були вивчені історичні пісні про Байду ("Ой п'є Байда мед горілочку"), про Морозенка ("Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче"), пісні-романси літературного походження: "Виклик" ("Ніч яка, господи, місячна, зоряна") на слова Михайла Старицького, "Журба" ("Стоїть гора високая") на слова Леоніда Глібова та інші. Та чи не головне: Кравченко прищепив бандуристам здатність самостійно працювати над розширенням власного репертуару при допомозі нотних збірників українських народних пісень і дум, зокрема кубанських авторів Я. Бігдая, Г. Концевича, чим вони успішно й скористалися в подальшій самопідготовці.

Невтомний Микола Олексійович Богуславський в 1916 р. формує другу кобзарську школу з учнів та педагогів Кубанського сільськогосподарського училища та військово-фельдшерської школи, якою керує уже учень К. В. Ємця – відомий кубанський бандурист Обабко О.П. В школі, як видно з фотографії, було 13 осіб. З другої, як і з першої школи Богуславського, теж не сформувалась постійна капеля через воєнне лихоліття, але вона підготувала нову когорту бандуристів. Найвідоміші з них Михайло Теліга та Федір Діброва - учасники Київської капели В. Ємця.

Михайло Теліга (1900-1942), воїн і музикант, людина великої мужності і високого морального обов'язку. Національна честь і людська гідність були для нього дорожчі за життя. Він бере участь у визвольних змаганнях українського народу, емігрувавши, виступає в капелі Ємця в Празі. Під час німецько-фашистської окупації повертається з дружиною поетесою Оленою Телігою в Київ, включається в підпільну боротьбу з загарбниками. Був арештований і розстріляний з дружиною в Бабиному яру гестапівцями.

Федір Діброва - воїн і кобзар, після поразки національної боротьби теж виїжджає за кордон. Успішно концертує в Чехословаччині та Німеччині. Подальші його сліди загубились в еміграції.

М. Богуславський, як свідчать спогади його сучасників, був у близьких стосунках з бандуристами симфонічного оркестру, мав значний вплив на формування їх кобзарського світогляду та консолідацію. Майже всі вони включились в роботу Катеринодарської капелі Кравченка... Даруючи фото учасників

Другої кобзарської школи Василю Ємцю. Микола Олексійович написав: "Ця фотографія, любий добродію Василю, свідчить, що кинуте Вами на Чорномор'ї і підхоплене нащадками запорожців бандурне насіння досить добре зійшло і розцвіло! ("Бандура", №31-32, ст. 19).

Минав час, невблаганно котилися роки. Один за одним розходились по світу бандуристи, випестовані стараннями Миколи Богуславського. Особливо було зворушливе його прощання з Олексієм Обабком. Він просить зіграти йому бойовий козацький марш "Ой, там, на горі, Січ іде!".

Затужило по чомусь серце Миколи Олексійовича. Сидів він схиливши сиву голову і про щось зосереджено думав, а коли затихли звуки бандури раптом схвильовано сказав: "Та й я ж тоже колись співав!" Після співу настала тиша!.. Деякий час ми залишились занурені в свої думи. Потім, глибоко зітхнувши, Микола Олексійович сказав: "Я, Олексію Петровичу, вельми задоволений тим, що тепер наша бандура і на Кубані буде панувати!.." ("Нарис" В. М. Тарануха, 1966 р.).

Це було в березні 1922 р. Олексій Обабко виїхав у Темрюк, про даліше життя і діяльність Богуславського дані відсутні. Він ще декілька років живе в Краснодарі, але з посиленням антиукраїнської реакції і виїжджає в тихе приморське місто Геленжик. Але це його не рятує: загинув великий подвижник і патріот в більшовицькій в'язниці в Краснодарі [1, с.181-182].

Ми ж, його нащадки твердо віримо, що перша Новосічеславська (Катеринодарська) капела бандуристів буде названа його іменем.

Нарис Віктора Микитовича Таранухи, написаний російською мовою у 1966 р., тобто, через 73 роки після описуваних подій. Вражають лаконізм і колоритність висловлювань Богуславського, зафіксованих пам'яттю Обабка і цитованих українською мовою. Цей "досить літній, типовий, із звисаючими сивими вусами українець" розмовляв скрізь і всюди, виключно, рідною мовою. Його імпульсивна постава, непоказне почуття власної гідності, благородна манера мислення і поведінки надавали на це йому право.

У 20-х роках ХХ століття (1920-32 рр.) кобзарство на Кубані розквітає з такою силою, що дає підставу журналістові С. Баклаженку в статті "Українська культура на Північному Кавказі "по жовтні" (журнал "Червоний шлях", № 5-6, 1929 р., Харків) стверджувати, що гра на бандурі поширилась на Кубані так, "як ніде в Україні". У цей час відбувся своєрідний прорив кобзарської свідомості, яка десятки років пригнічена царатом, дрімала в глибинах національного характеру кубанського козацтва. За бандуру взялися всі суспільні верстви населення, від простих козаків-хліборобів до студентської молоді та передової інтелігенції. Засновуються ансамблі, студії і гуртки" ... і ведеться в них масове навчання гри на бандурі" досвідченими педагогами. Наприклад, у Краснодарі в різний час функціонували студії при Будинку працівників освіти, РОБФАКу, клубі "Нацмен", гурток у крайовому клубі промкооперації Крайпромради, який очолював визначний бандурист К. П. Німченко, у станиці Полтавській при українському педагогічному технікумі, ансамбль у станиці Ільській та інші. При робітничій консерваторії Краснодару ведеться підготовча робота щодо відкриття класу бандури (1927 р.). "Кубанські бандуристи завжди виступають по радіостанції, на всяких концертах і вечорах у школах, клубах, хатах-читальнях міст і станиць. А окремі групи бандуристів подорожують по станицях і містах краю і скрізь дають концерти" (С. Баклаженко..., с. 174-175). У ці роки Кубань буквально зарясніла бандуристами. У моєму рукописному довіднику "Кобзарі-бандуристи Криму і Кубані" зафіксовано уже понад 100 імен з Кубанського регіону [3, с.23-33].

Кобзарське мистецтво стає популярним у краї і проникає в усі сфери суспільно-громадського життя. Як свідчить бандурист Олексій Обабко, в 30-40-х роках навіть у будинку вчених в Краснодарі "сімейні свята" завжди супроводжувались виступами місцевих бандуристів..." і це в той час, коли кобзарство переживає період занепаду. За розповіддю інших сучасників, зокрема бандуристів братів Лазаренків та повідомлень преси (С. Баклаженко), у 20-30-х роках систематично транслювались виступи бандуристів, зокрема К. П. Німченка, студента сільськогосподарського інституту Михайла Горіха, та Рідкобородого зі станиці Канівської, Олексія Обабка, Краснодарським і крайовим радіо та ін.

Бандура стає у великій пошані. Місцеві майстри такі як: Вереса Микола Онуфрійович (1894-1938) зі станиці Саратівської, Гусар Григорій (1894-1948) - з Канівської, Кікоть Павло - з Геленджика, Крикун Дмитро Романович - з Краснодару, Німченко Кузьма Павлович (1899-1973 р.) - з Пашківської-Краснодару, Смолка Прокіп Пантелеймонович (1887-1947 рр.) - з Канівської, Турчинський Семен Евдокимович (1901-1995 рр.) - з Азовської, виготовляючи їх, упроваджують не лише хроматизацію, розширення діапазону, високі акустичні якості, застосовують демпферизацію інструмента, конструюють оркестрові бандури (К. Німченко), а й дбають про вишукану їх зовнішність. З'являється навіть престижна назва "Гетьманська бандура" - багатострунний інструмент з мистецьки вирізьбленою подвійною голівкою і витонченою національною орнаментациєю (фото такої бандури зберігається в альбомі покійного Олексія Обабка).

Найвизначнішими бандуристами Кубані, на мій погляд були: Конон Безщасний, Антін Головатий, Зот Діброва, Олекса-кобзар, Степан Жарко, Кузьма Німченко, Антін Чорний, Василь Шевченко. Із них А.

Чорний і В. Шевченко більшу частину життя прожили за межами України (Аргентина, Москва). К. Безщасний, кобзар Олекса, К. Німченко - кобзарювали на Кубані і великій Україні, С. Жарко – на Кубані. Його чоловіча капела бандуристів у складі 16 артистів-аматорів заслуговує окремої розвідки. Капела має велику історію, яка вершилася на малому терені. Обсяг її діяльності обмежувався територією Канівського району. До колективізації гастролували на возах власними кіньми незалежно від пори року і погоди. Взимку, навпаки, було більше вільного часу. "Бувало, - хвалиться В. Лазаренко, - надворі мете, світа білого не видно. Потерпаємо чи будуть слухачі в таку погоду. Приїхали, розклеїли афіші, а ввечері людей битком набито - тільки пар іде. Граємо - руки дубіють. А народ просить: "Дайте ще один концерт, бо не всі помістились!" [3,с.23-33].

Капела концертувала протягом 20 років, переживши часи свого розквіту й злету в кінці 20-х років, трагедії голодомору і репресій - 30-х, і закінчила свою історичну місію останніми акордами її невтомного 66-річного художнього керівника у воєнному польовому госпіталі Радянської Армії. Репресований, звільнений, не реабілітований Степан Жарко помер в табірному шпиталі інвалідів у місті Маріїнську Красноярського краю в 1943 році. Його капела користувалася заслуженою славой, про неї знали в Краснодарі і Києві.

Поодиноким айсбергом на фоні кубанської кобзарської історії радянського довоєнного часу вивершується неординарна постать Кузьми Німченка (1899-1973). Це бандурист-професіонал, бандурний майстер-конструктор, педагог, композитор, громадський діяч і літератор. У його нелегкій кобзарській долі, як у краплині роси, відлунує тяжка, трагічна доля кобзаря-інтелігента, кобзаря-подвижника часів більшовизму. Талановитий бандурний майстер, новатор, він усе своє творче життя працював над удосконаленням улюбленого інструмента, вбачаючи в ньому носія і втілювача великої національної ідеї. Він хроматизує, розширює діапазон звукоряду бандури, поліпшує її акустичні можливості, ставить її на ніжку, як у басолі чи віолончелі і впроваджує демпфер, який приводиться в дію ніжною педаллю (демпфер Олександра Корнієвського ручний). В. Довженко писав про демпферизацію бандури Німчеком у 1929 р., але застосував Кузьма Павлович її, можливо, й значно раніше. Ця остання модель майстра, безперечно, зробила великий крок до її майбутнього класичного зразка. На цій бандурі Кузьма Павлович зіграв і свою лебедину пісню. Зараз на ній грає племінник кобзаря Ілля Іванович Німченко, але демпфером не користується. Майстер одним із перших подає думку про введення в капелу бандуристів оркестрових бандур. Сам конструює їх і в 1929 р. подає на розгляд експертної комісії - Укрфілу, яка працювала в тодішній столиці України - Харкові. Комісія дає високу оцінку пропонованим інструментам і висловлює побажання "виготовляти бандури на фабриках Укрфілу В. Довженко "Бандурист Німченко", "Всесвіт", № 2, 1929 р.), проте далі цього побажання і не пішло. Нові бандури так і не були впроваджені в виробництво, як і їх серійний випуск на Кубані. Творчий потенціал К. Німченка виливається в нові винаходи. Він створює піанінну механіку подвійної репетиції, вібруючу електрогітару, струнний орган "цимбаліно" - клавішно-струнний музичний інструмент та удосконалений клавесин. К. Німченко наполегливо й постійно домагається видання для бандури нотної літератури, теоретично-методичних посібників. Сам пише "Підручник гри для бандури", обробляє українські народні пісні для солоспіву, ансамблів, хору в супроводі бандури, створює оригінальні інструментальні п'єси для бандури і ансамблю бандуристів: "Думка", "Легенда", "Ліричний вальс", "Марш", "Пісня без слів", "Романс", "Українська рапсодія" та багато інших, найменування яких, на жаль, загубилися. Власні твори К. Німченко безуспішно пропонує Краснодарським та Київським видавництвам. Він з успіхом обробляє народні мелодії для інструментального виконання ("Український марш" та інші), пише пісні на слова поета Дикого "Нахилє вітер віти"... Немало було написано поетичних і прозових творів. Ось назви деяких із них: "О, друзі, юнаки!", "Поклик за бандуру", "І знову я один"..., "Пригода веселого парубка Микити, або "Скупі сусіди" (гумореска), "Дідове ружжо" (прозова гумореска). Це частина з його творів, які збереглися в рукописах. Кузьма Павлович Німченко залучає й активізує колег бандуристів до співпраці і творчості. Зот Діброва теж komponує "Школу гри на бандурі", на жаль канув безповоротно в Краснодарських цензурних центрах.

Лише кубанському кобзареві Шевченку Василю Кузьмичу (1882-19??) вдалося видати в Москві у 1913-14 рр., з п'яти частин лише три своєї "Школи гри на бандурі".

Конон Безщасний створює мелодії на слова сучасних українських кубанських поетів, в евакуації в Казахстані пише патріотичну поему "Україно, Україно", складає до неї музику і сам виконує на концертах. Інші бандуристи також залучаються до подібної творчої праці.

К. Німченко свідомо і вдумливо розширює тематично-жанрові рамки власних концертних програм, до їх вводить власні інструментальні п'єси та твори композиторів-класиків, таких як Л. В. Бетховен, З. Фібіх, Ф. Шуберт та інших. У репертуарному списку "Пісні, котрі я граю на бандурі" - тільки українські народні пісні та думи, а в програмах 30-х років – періоду особливого ідеологічного тиску і масових репресій затверджували твори на зразок: "Трактори" В. Косенка, "Марш зарубěžного комсомола" М. Ковалєва,

"Молодая гвардия" Шехтера, "Кавалерийская" Фере та ін., але вони були епізодичним явищем його програм і при виступах на сценах ним ігнорувались, а якщо й виконувались, то далеко не завжди.

Протягом усього творчого життя К. Німченко вирішує низку проблем. Серед них і педагогічні. Закінчивши на відмінно Пашківське Олександрійське двокласне училище другу катеринодарську чоловічу гімназію (свідоцтво № 166 від 9 лютого 1917 р. та катеринодарську музичну школу (1917-19 рр.) і три курси Краснодарської консерваторії по класу вокала у професора В. П. Антонової 1918-1921 рр., він учителює у станицях Воронежській, Медведівській та Краснодарі. Із цим набутком педагогічних знань він і береться до вчительської кобзарської праці. У різний час очолює гуртки бандуристів і кобзарські студії в Краснодарі (клуб "Нацмен", крайовий клуб промкооперації крайпрома при ДРП - дім працівників освіти та при Робфаку), відкриває і веде клас бандури та ансамблю в Одеському музично-драматичному інституті (консерваторія ім. А. В. Нежданової), засновує і керує одеською капелою бандуристів, учить і виховує ряд учнів, серед яких і його рідний племінник Ілля Німченко (1925 р.н.), дає консультації, проводить зразкові уроки як окремим бандуристам, ансамблям, так і капелам, зокрема в чоловічій капелі бандуристів Степана Жарка станиці Канівської та ін. В студійній роботі з бандуристами-початківцями К.Німченко впроваджував нові, як на той час, прогресивні методи викладання, в основу яких покладав вивчення нотної грамоти, елементарної теорії музики, дотримувався професійної постановки рук, точності аплікатури, способів звукодобування[3,с.23-33].

Велику увагу приділяв він культурі співу та поєднанню вокалізації з інструментальним супроводом, де останній відводив не роль акомпанементу, а рівночасного партнера у розкритті художнього образу. Кузьма Павлович намагався поєднати народну виконавську традицію з надбанням кобзарського професіоналізму. Він був дуже уважний і до суто інструментального виконавства, співу та сценічного артистизму, в чому, як сам Кузьма Павлович, так і більшість його вихованців досягали вершин професійної майстерності. Кожний твір у їхньому виконанні справляв враження викінченого мініатюрного шедевр.

В основу репертуарної політики він брав народну пісню і музику, які найповніше передають національний дух народу. Незаперечний авторитет, класична виконавська майстерність невсипуща працездатність і в цій галузі діяльності приносили вагомі позитивні наслідки.

Для нас поява К. Німченка на естрадному горизонті раптова - він немовби впав із неба. Нам невідомо, коли він вперше доторкнувся до бандури, хто був його вчителем. Аналіз його життя і діяльності показують, що привела його до неї висока національна свідомість. Можна лише подивуватися цьому феномену. К. Німченко закінчив російську станичну школу, класичну російську гімназію, а поетичні й прозові твори писав, як і говорив, тільки рідною українською мовою. Він, як і всі тоді на Кубані, не мислив її без України. Як свідчать документи, з 1 січня 1922 р. Кузьма Павлович на професійній сцені, артист естради, бандурист-співак. Активно концертує в Краснодарі і по Кубані, а також у Воронежській, Одеській, Харківській і Тбіліській філармоніях. Виступає переважно сам, а також в дуеті з дружиною і в складі невеликих ансамблів, наприклад, з племінником Ільком та співаком-тенором. Збереглася програма сольного концерту, в першому відділі якого митець грав 20 номерів на вібруючій електрогітарі власного винаходу, другий відділ співав і грав на бандурі. Решта збережених програм свідчать, що обидва відділи концертної програми митець виконував у супроводі бандури. Концерти розпочиналися, як правило, інструментальними п'єсами композиторів-класиків власними творами чи популярні та в'язанками (віночками) українських народних пісень, їх змінюють пісні історичні, побутові, ліричні. Закінчувалися програми, звичайно, іскрометними жартівливо-гумористичними народними перлинами. Він свідомо і вдумливо розширює тематико-жанрові рамки власних концертних програм, до яких вводить і власні інструментальні п'єси, твори композиторів і класиків, народні пісні на слова поетів-класиків, зокрема, Тараса Шевченка, Степана Руданського, Олександра Олеся, та пісні сучасних композиторів. Виступає в палацах культури, клубах, хатах-читальнях, середніх і вищих навчальних закладах і чи не найбільше – перед жителями станиць і міст Кубані. Біографія його концертних мандрів свідомо цілеспрямована: вона не виходить за межі української етнічної території, за винятком Тбілісі, де він гастролював лише один концертний сезон. Концерти бандуриста К. Німченка звучали на високому професійному рівні, мали пізнавальну й естетичну цінність, пробуджували національну свідомість, а виступи по Краснодарському радію лунали для багатотисячної аудиторії краю. Його концерти були визначальною мистецькою подією, на них йшли, їх слухали, їм аплодували.

Про високий мистецький рівень виконуваних програм сольних концертів майстра красномовно може засвідчити такий факт: в 1925 році він дає один із сольних концертів у Києві в хоровому товаристві ім. М. Леонтовича: цей концерт слухають разом з музичною громадськістю міста композитори М. Вериківський, Л. Ревуцький, фольклорист П. Демуцький, учасники першої української капели кобзарів, студенти музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка. Іншим разом К. Німченко виступає з аналогічним концертом в 1929 р, в тодішній столиці УРСР Харкові на сцені Української філармонії. Професіоналізм і висока виконавська культура К. Німченка настільки вражали столичну громадськість та фахівців музикантів,

що його тут же запрошують в Одеський музично-драматичний інститут організувати й очолити клас бандури й ансамбль.

У 1934 р. Кузьма Павлович гастролює від Краснодарської філармонії, виступає по місцевому та крайовому радіо, організовує і керує кобзарськими ансамблями, ансамблями-студіями. 1959 року виходить на пенсію 60-річним кобзарським ветераном. Він уже назавжди поселяється в станиці Пашківській, яка на той час стала частиною Краснодару, і продовжує свої традиційні заняття: концертує, записується на радіо, перевіряє й удосконалює власні винаходи. Цей велет Кубанського кобзарства на старості літ залишається самотнім і майже всіма забутим. До нього ніхто не звернувся ні з музею, ні з місцевої спілки письменників. Усі його неповторні винаходи, крім двох бандур, загубились або загинули. Відчуваючи наближення неблаганного кінця, Кузьма Павлович робить останню спробу зафіксувати в якийсь спосіб пам'ять про свою діяльність, яка майже ніким не висвітлювалась. Він звертається до російськомовного Краснодарського поета Івана Варава. Пропонує записати свій творчий і життєвий шлях. Варава відмовляється, посилаючись на брак часу. Лише відомий краєзнавець І. Г. Федоренко, довідавшись про смерть майстра, зібрав на підвір'ї серед розкиданих речей, книг, нот, частину біографічних матеріалів і зберіг їх. Відтинок часу з 1920 по 1932 р. відзначився на Кубані справжньою кобзарською лавиною. Кобзарський дух жив і нуртував у цьому краї, і досить було хоч маленької іскри свободи, щоб він спалахнув яскравим полум'ям, самоствердився, але цей бурхливий кобзарський рух не мав жодної підтримки держави. Усі зусилля Кузьми Німченка впровадити класи бандури в навчальні заклади краю, зокрема, Краснодарську консерваторію (1927), були марними. З тієї ж причини не вдається налагодити випуск бандур серійного виробництва, друкування нотної, історичної та теоретико-методичної літератури. І бандура, не зважаючи на її масове розповсюдження, побутує на аматорському рівні, а якщо і досягає професійних вершин, то лише завдяки невгамовному ентузіазмові, самопожертві і відданості вищезгаданих музикантів. 1932-33 рр. завдають нищівного удару по українській культурі Кубані і всього Північного Кавказу. Навальний реакційно-шовіністичний наступ звалився і на кобзарство. "І розповзлися ми, скаржиться бандурист Володимир Лазаренко, - як руді миші". Голодомор 1933 р. та нещасні репресії 1937 р. довершують ганебну справу руйнації. Багатовіковий колоніальний статус України, жорстоке переслідування кобзарства окупаційною владою не сприяли його консолідації. Бандуристи, як правило, проторювали собі шлях до людських сердець поодиночі. Це були народні кобзарі. Якщо хтось із них проривався в сферу державного мислення, намагався підняти кобзарство як мистецтво на світовий рівень, зусилля його не лише гальмувались, а зводились нанівець. Так було і з Кузьмою Німченком. Коли Гнат Хоткевич, майстерно використавши ситуацію, прорвав цю блокаду, то його просто знищили фізично.

Після Другої світової війни бандура ще деякий час звучала по крайовому радіо в руках К. Німченка і тихо згасала. Вороже ставлення до неї влади заганяє її у малопомітне, інтимне, домашнє музикування. Ним займаються такі бандуристи, як брати Лазаренки - Семен, Володимир і Дмитро, Гавриш Іван Степанович (1901-1985 рр.) в ст. Канівській, Духновський Олександр Михайлович (1908-1984 р.), Чобітько Роман Павлович (1894-1974) та його дружина Бандурко Евдокія Іванівна (1904-1986) в ст. Сіверській, Обабо Олексій Петрович (1882-1971), Німченко Ілля Іванович (1925 р.н.) з Краснодару, Турчинський Семен Євдокимович (1901-1955 рр.), бандурист і бандурний майстер станиці Азовської та ще багато інших знаних і невідомих. А де бандура не бриніла і в сімейному колі, то туга за нею жила в людських серцях. Так один із персонажів документальної повісті Віктора Лихоносова "Осень в Тамані" (М., 1985 р.) Юхим Коростиль хвалиться: "Зимою поїду в Україну бандуру слухати. Кожну зиму їду. Не можу жити без бандури...". Бандурист Олексій Обабо скаржиться: "Жаль тільки, що в даний час їй (бандурі - О.Н.) не приділяють належної уваги в наших гуртках художньої самодіяльності" (В. Тарануха "Нарис", 1966).

В даному дослідженні не можна обминути важливого аспекту, який займає чи не кардинальне місце в історії кобзарства: на якій бандурі грали кубанські бандуристи? Звичайно, у нас не досить даних, щоб з'ясувати цю проблему. До початку XIX століття бандури були, в основному, однотипної конструкції в діатонічним звукорядом і двома школами гри: зінківсько-харківською (або харківською) та чернігівсько-київською (або київською). На початку століття формуються, вірніше, удосконалюються і два інструменти - харківська і київська бандури, при чому остання бурхливо розвивається тоді як харківська залишається більш консервативною. Кобзарське відродження на Кубані започаткувалось бандуристами з симфонічного оркестру, які переважно замовляють інструменти в знаменитого майстра з Корюківки Олександра Корнієвського, основного конструктора сучасної київської бандури. Учасники Першої і Другої Кубанських шкіл бандуристів, М. Богуславський користувалися бандурами київського майстра Анатолія Поплинського. Кубанські майстри бандур дотримуються зразків О. Корнієвського та А. Паплинського. Але нам не відомо, на якій бандурі і в якій манері (київській чи харківській) грав кубанський кобзар Олекса, супроводжуючи свої докиївські казання та зразки лицарського епосу княжої доби. Яку манеру гри перейняв на Полтавщині Зот Діброва, що відобразив її, згодом, в своїй "Школі гри на бандурі", і як грала Анастасія Сотниченко,

маючи, явно, зінківсько-харківську бандуру? (див. фото 1913 р.). Та це лише поодинокі персонали, а й вони свідчать про нез'ясованість проблеми.

В числі запорожців-переселенців, поза всяким сумнівом, як переконує І. Кияшко, в згадуваній праці, були й козаки-бандуристи, окрім Антона Головатого, з нерозривними супутниками козацького мирного й військового побуту кобзами-бандурами, а з ними прийшли на Кубань й історична пісня та дума. В новому козацькому краю постали і нові умови. Чи сприяли вони виживанню і розквіту цього героїчно-епічного жанру, а чи штовхали його до занепаду? Над Дніпром згасала під ударом північного сусіда велика козацька епоха, яка під своїми уламками присипала і козацький епос. Кубанщина ж залишилась козацькою!

Поки що єдиним джерелом відомостей про виконання дум кубанським кобзарем К. Безщасним дум "Про трьох братів Азовських" та "Буря на Чорному морі" є нарис "Гість з кобзою". І. Шаповала в книзі "В пошуках скарбів" (с. 119). Коли я в 1993 році запитав Івана Максимовича він насправді чув ці думи від К. Безщасного, то письменник відповів: "Не пам'ятаю...". Іван Шаповал, пишучи нарис, через багато років після зустрічі з кобзарем міг трошки й фантазувати... Крім того, й сам К. Безщасний в листах називає думою "Пісню про Морозенка", що говорить саме за себе. Аналогічно, К. Безщасному К. Німченко теж в репертурних списках та концертних програмах називає думами історичні українські народні пісні: про Байду, Морозенка, Саву Чалого "зруйнування січі" ("Ой з-за гори, з-за лиману"), "Побратався сокіл", "У неділю вранці рано". Не виключена можливість, що частину куплетів, як це робить сучасний бандурист Віталій Рой, виконували речитативом - але це не дає підстави історичну пісню зараховувати до думи. Про те, питання бандурних шкіл гри і виконання новими кубанськими кобзарями дум будемо вважати напіввідкритим. У репертуарних списках К. Німченка значаться дума „У неділю вранці рано” з поеми Т. Шевченка „Невольник”. Можливо, нові пошуки й знахідки відкриють несподівані результати.

Кубань була заселена квітом української нації запорізькими козаками, славними на весь світ лицарями козацької республіки. Російський царат, шовіністично-адміністративний апарат, московська церковна ієрархія, які проникали в усі пори суспільно-громадського життя козацтва, нещадно корчували усе українське, використовуючи найрізноманітніші заходи і можливості. А бандуру? "Царські сатрапи ретельно охороняли козаків, - пише К. П. Безщасний, - від "кобзарської крамоли".. Та й не лише сатрапи. Відомий бандурист С. С. Лазаренко (1897-1985) дивується: "Чому росіяни так не любили бандуру?" (це про тих росіян, яких підселяли в козацькі станиці вже за радянської влади) [3,с.23-33].

Але в глибинах народної свідомості жив завжди невмирущий козацький кобзарський дух. Він при першій ліпшій нагоді вибухав і вибухав з новою силою і розливався яскравими спалахами, феєричним сяйвом, що й трапилось на початку нашого століття та після революційних подій 1917 р. на Кубані і по всій Україні. Просто і переконливо це стверджує Конон Безщасний, котрий 20-річним юнаком вперше почув гру і спів незрячого кобзаря Григорія Кожушка і тяжко заплакав: "Ні від якої музики та пісні я ніколи не плакав, а тут полились гіркі сльози. Я тоді не міг зрозуміти, що мене матуся породила, сама не знаючи про те, з тими звуками, які хоронились в душевних тайниках моїх, і тільки звуки чарівниці кобзи зворушили їх і заставили мене плакати" (лист до І. М. Шаповаленка від 2 жовтня 1965 р.). Відомостей про кобзарів-бандуристів Кубані настільки мало і вони, розсіяні по окремих джерелах, настільки поодинокі й незібрані, що дехто бере на себе сміливість безпідставно стверджувати, ніби на Кубані кобзарів не було. На яких матеріалах базуються висловлені О. Бердником та В. Литвином думки нам невідомо, бо вони їх не обґрунтовують. У кожному разі глибоко в суть поставленого питання жоден з них не вникав, інакше подібних висновків не було б зроблено. Матеріал, який є у нашому розпорядженні, свідчить зовсім про інше: кобзарі прийшли на Кубань разом з першими запорізькими поселенцями. Вони були найсвідомішими виразниками народного духу, національної ідеї, найпередовішою, найсвідомішою частиною суспільства. Деякі з них стали досить відомими і відіграли значну роль в утвердженні кобзарського мистецтва і бандури як світського інструменту, а найголовніше, вони будили суспільну думку своїми думами, казаннями і піснями, доходили до серця і розуму кожного, хто їх слухав, а, отже, підносили патріотичну самосвідомість народу більше, ніж будь хто.

Як бачимо кобза-бандура була такою ж неодмінною супутницею козаків на Кубані, як раніше шабля, а кобзарські традиції, успадковані від Запорізької Січі в новому краї не перевелися. Щоправда, під впливом сильного імперського тиску, жорстокої асиміляторської політики кобзарська діяльність була на якийсь час пригальмована. Залишається лише дивуватися, як це мистецтво та його творці вижили за таких умов. Певно, мали в душі щось таке, що не вмирало.

Такою великою, глибокою була їхня внутрішня творча енергія, таким непереборним було бажання бачити рідний край і свій народ вільним, що попри всі перешкоди і заборони, ризикуючи своїм спокоєм, а часто-густо й життям, вони несли своє мистецтво людям, підносили їхній дух, вселяли надію, відроджували і відроджувалися[3,с.23-33].

Бібліографічний список

1. Кобзарі на Кубані // XII збірник Харківського історико-філологічного товариства. - Харків, 1910.
2. І. Кияшко Войсковые певческий и музыкантский хоры Кубанского казачьего войска 1811-1911 годы. - Екатеринбург, 1911.
3. О. Нирко Кобзарство Кубані. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М. 2004. - Т. X.

Стаття надійшла до друку 14.12.2013.

Алексей Нирко

Украинское кобзарство Кубани в XVIII-XX веках

Аннотация: В статье исследуется украинская музыкальная культура Кубани.

Основной акцент сконцентрирован на изучении украинского кобзарства Кубани в XVIII-XX веках.

Ключевые слова: Кобзарство Кубани, украинская музыкальная культура Кубани.

Oleksiy Nyrko

The Ukrainian kobza playing of Kuban in XVIII-XX centuries

Annotation: The Ukrainian music culture of Kuban is researched in the article.

The main emphasis is put on the study of Kuban kobza playing in XVIII-XX centuries.

Key-words: kobza playing of Kuban, Ukrainian music culture of Kuban.

УДК 930(477)

Андрій Окара

Українофобія в Москві як гностична проблема

Анотація: У статті аналізуються проблеми сучасної українофобії в столиці Російської Федерації, Москві, яка розвиваються на державному рівні.

Основний акцент концентрується викритті українофобії у працях М. Ульянова "Происхождение украинского сепаратизма" та М. Смоліна "Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола", які опубліковані в сучасну пору в Москві.

Ключові слова: Українство, українофобія, ксенофобія, україножерство, походження українського сепаратизму, український сепаратизм в Росії, український сепаратизм у Москві.

Останнім часом у Москві вийшли дві книги, які україносвідомі читачі просто не можуть оминати своєю увагою. Це відома монографія Ніколая Ульянова «Происхождение украинского сепаратизма» (М.: «ИНДРИК», 1996; репринт 1966) та укладена Міхаїлом Смолінін збірка «Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола» (М., 1998; додаток до журналу «Москва», серія: «Пути русского имперского сознания»). Книжок, присвячених українській проблематиці, в Росії виходить надзвичайно мало, набагато менше, ніж книжок з російської тематики в Україні. Тому кожна з них привертає увагу до себе хоча б одним фактом свого існування...[1, с.36-41].

Українцям, що живуть в Росії, а також в зрусіфікованих регіонах України, неодноразово доводилося й доводиться стикатися із зневажливим, а іноді й відверто ворожим ставленням з боку росіян чи людей, що вважають себе росіянами та носіями російської культури й державно-національної ідеї, до різних аспектів українства - до України як держави, до українського народу як окремого етно-політичного утворення, до української мови й культури як самостійних та самодостатніх.

Така українофобія, зневага до всього українського проявляється переважно на двох різних рівнях культури та масової й індивідуальної свідомості. З одного боку - це побутова ксенофобія - доброзичливе, а то й не дуже глузування над «хахлом-салоїдом», «хахлом-придурченком», над українською мовою; сюди ж відноситься уявлення про Україну як про «молодшого брата», що живе за рахунок «старшого», а також неприхована злорадість з приводу кризи української економіки та всіляких негараздів.

З іншого боку - це «концептуальна» ксенофобія - досить складна система уявлень про Україну та українську ідею як про вигадку ворогів Росії з метою розчленування «єдиної російської держави», «єдиного русского народа». «Викриття» «української химери» «ревнителами общерусского единства»

відбувається за описаною Олександром Дугіним конспірологічною моделлю масонської змови або революційного заклоту[1,с.36-41].

Побутову українофобію можна пояснити цілком раціонально - вона поширюється на «низькі», матеріальні сфери людського існування й обумовлюється стереотипними уявленнями росіян про українців та складним й неоднозначним характером українсько-російської етнічної компліментарності (відчуттям підсвідомої взаємної симпатії чи антипатії членів етнічних колективів, що веде до поділу на «своїх» та «чужих», за Львом Гумільовим). Явище це малоприємне, хоча й закономірне. Показово, що у відношенні білорусів стереотипи росіян інші - до них значно менше іронії та підозри у злих намірах, їх розглядають як повністю «своїх» і на «побутовому», і на «концептуальному» рівнях.

Але як пояснити українофобію «концептуальну»? Низьким рівнем загальної культури? Та ні - генератори українофобських концепцій та «борцы с украинским сепаратизмом», як правило, - люди інтелігентні та освічені, нерідко навіть великі інтелектуали. Чи може пояснити її незнанням української історії, мови, культури, традицій та звичаїв? На жаль, інколи і цим теж, але не обов'язково - деякі «дослідники», щоб «дослідити» «ворожу природу українського руху» навіть українську мову вивчають та читають «підривні» книжки «класиків українського сепаратизма» (Шевченка, Драгоманова, Грушевського, Донцова та інших) в оригіналі. Взагалі, такі настрої не можна вважати чимось дуже поширеним у масовій свідомості. Інша справа, що, на великий жаль, «концептуальна» українофобія домінує серед російської політичної еліти незалежно, як правило, від її політичних поглядів - монархічних чи демократичних, ліберальних чи консервативних.

В історії українсько-російських відносин ставлення росіян до українців та України завжди мало деякі однотипові заботи, але, залежно від історичної доби, розставлялися відповідні акценти. У XVII столітті українофобія мала перш за все релігійне мотивування: «нечистість» українців («черкасів») пояснювалася московськими православними традиціоналістами (насамперед старообрядцями) католицьким («латинським») впливом на український варіант православ'я та зв'язками української церкви з грецькою. (Така підозра щодо усього українського як релігійно «нечистого» збереглася й досі у старообрядницькому середовищі) [1,с.36-41].

У XVIII столітті українофобські мотиви офіційної імперської ідеології пояснювалися перш за все соціальною занепокоєністю: і Петро I, і Катерина II розглядали українських козаків як соціально небезпечних бунтівників а priori, чим аргументувалося й зруйнування Запорізької Січі.

На початку XIX століття під впливом ідей романтизму та «Весни народів» виникає нове уявлення про націю, про «дух народу», нова, етнічна, ідентичність - це привело до бурхливого розвитку національної ідеї та національних рухів у сучасному - секуляризованому розумінні. Отже, за цих часів у російській державній ідеології домінувало політичне (конспірологічне) розуміння українського руху.

Без суттєвих змін це негативне ставлення до всього українського в російській державній ідеології та в свідомості багатьох «національно мислячих» росіян збереглося й донині. Проте, останнім часом українська тематика нерідко має ще й есхатологічний вимір: «свідомі українці» розглядаються як зрадники в останній апокаліптичній битві Добра та Зла.

Отже, загальний висновок такий: для більшості «ідейних» носіїв російської свідомості будь-який вияв будь-чого українського, пов'язаного зі сферою вищих культурно-політичних рефлексій, є проявом абсолютного метафізичного зла. Не складно здогадатися, яке світовідчуття стоїть за такими життєзаперечливими настроями - це гностицизм та маніхейство[1,с.36-41].

Гностичні вчення елінізму II століття н.е. та Середньовіччя (офіти, Василиди, Валентин та александрійські гностики, рукописний корпус Наг-Хаммаді, альбійгойська, павлікіанська та богомільська ересі) виходять із загальної етичної передпосилки про дуалізм буття, дуалізм світобудови та, відповідно, про передіснування зла. Інакше кажучи, гностики розглядають світ як одвічну боротьбу Добра (доброго Бога, Білобога) та Зла (злого Бога, Чорнобога), яка має універсальне значення та космічний масштаб. Причому матеріальний, «тварний» світ цілковито, за гностиками, «у злі лежить». (У християнстві ж зло має неодвічний та минущий характер, тому й гностицизм засуджений як єретичне вчення) [1,с.36-41].

Отже, джерело зла для гностиків - не внутрішня недосконалість того чи іншого явища, людини або політичного організму, а ворожа діяльність зовнішніх сил. Звідси й намагання пояснити усю складність історичних, політичних та навіть культурних перипетій підступними заклотами й змовами[2,с.201-204].

Саме наявністю гностичних інтуїцій українофобія росіян принципово відрізняється од українофобії поляків, румун чи євреїв - останні викликаються або релігійними причинами, або побутовими стереотипами. Для російських українофобів-гностиків полюс абсолютного добра в їхніх культурософських утопічних схемах хіліастичного характеру та апокрифічних «преданнях» - це, найчастіше, етичний ідеал «Святої Русі» (в його москвоцентричному розумінні) як останнього притулку православної віри.

Тому «российская держава», «русская культура» та російський «народ-богоносець», який розуміється не стільки в етнічному, скільки в конфесійно-есхатологічному плані, автоматично наділяються месіанськими рисами.

Українське, за їхнім розумінням, теж колись раніше («до монголо-татарської навали») було «руським», але, не витримавши спокуси, відпало у ересь та зло. Звідси й розвивається уявлення, що ніби-то порятунку України та українського народу (не лише соціально-політичне, але й містичне) пов'язане з їх русифікацією - поверненням через очищення од ніби-то латино-польських та інших ворожих «нашарувань» до «істинного» та «первісного» стану[1,с.36-41].

Але, зазначимо, справа аж ніяк не в сумнівності чи відносності таких цінностей як православна есхатологія, православний месіанізм, катехон, православна держава та ін.

Справа в неадекватному, екстенсивному їх тлумаченні російською ідеологією, у спрощенні та профанації месіанських ідеалів при екстраполяції їх із рівня метафізичного на рівень соціально-політичний[2,с.201-204].

Якщо більшість антиукраїнських авторів, негативно ставлячись до усього «українського», протиставляють йому «малоросійське», до якого ставляться більш-менш терпимо (приміром, не мова, а діалект, не держава, а імперська провінція, не національна свідомість, а обласницький патріотизм), то, наприклад, укладач книги «Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола», Міхаїл Смолін, як виявляється, не залишає українському національному началу аніякого шансу на існування, навіть у вигляді «малоросійського» - декларований ним імперіалізм насправді виявляється екстенсивним, контр-авангардним великоруським етнонаціоналізмом: «“Украинство”... необходимо удалить из русского тела как вредный вирус, избавившись от того идеологического тумана, мешающего многим русским видеть величайший вред “украинского” движения. Необходимо помочь и людям, втянутым в это движение. Ведь они в своей массе лишь жертвы большой политики великих держав... Этих людей используют как орудие борьбы с единством русской нации. Национально мыслящие русские люди обязаны, ради будущего русского народа, ни под каким видом не признавать прав на существование за государством “Украина”, “украинским народом” и “украинским языком”. История не знает ни того, ни другого, ни третьего - их нет. Это - фетиши, созданные идеологией наших врагов».

Ця збірка, як і монографія Ніколая Ульянова, обтяжені девізами та магічними замовляннями на кшталт: «яд украинской ереси», «русские малороссийского происхождения», «русско-польский жаргон, напоминающий гермафродита», «украинский туман должен развеяться, и русское солнце взойдет» і т. ін. [2,с.201-204].

Але і в цьому «українському пеклі» для російських українофобів є своя ієрархія - етнічні та географічні реалії сприймаються диференційовано, залежно від їхньої віддаленості од московських «еталонів». Останнє можна спостерігати в численних публікаціях «Института стран СНГ», особливо його директора Костянтина Затуліна та співробітників-«українознавців» Кирила Фролова й Олександра Севастьянова (див.: «Независимая газета», «Содружество НГ», «Национальная газета» та ін.) [2,с.201-204].

Так, територія України розподіляється, як мінімум, на чотири зони за їхньою «чистотою». Спочатку - це Крим, який вони усі вважають «исконно русской землей» та надмірно міфологізують його роль у російській історії - він розглядається як етично чиста зона, без значної присутності українського начала (присутність кримсько-татарського начала до уваги такими теоретиками, як правило, не береться). Далі, за логікою цієї «сакральної географії», стоїть Донбас (разом з Луганщиною), Південь («Новороссия»), Харківська, Сумська, Чернігівська області, які вже трохи «забруднені» «українкістю», але не фатально. Олександр Дугін, приміром, пропонує інтегрувати їх у Воронежську, Білгородську, Ростовську та Брянську області Росії. Тоді йде центральна Україна - Гетьманщина, або ж Малоросія (в первісному вузькому розумінні), яка вже є чимось зовсім непевним, підступним, хоча ще й не відверто ворожим. І, нарешті - образ «земного пекла» - це Західна Україна і перш за все - Галичина. «Собиратели России» на ці землі не зазіхають. Відповідне уявлення поширюється й на населення України. Союзниками «сил добра та світла» на Україні, за подібною гностичною логікою, можуть бути лише етнічні росіяни. Російськомовні та російськоцентричні українці Сходу розглядаються вже як трохи «забруднені», але їхня місія - бути «агентами впливу», «попутниками» у проведенні Росією своєї політики на Україні. Україномовні українці Центру та Сходу розглядаються як негативне явище; проте вони за тих чи інших умов можуть бути й потенційними союзниками. І нарешті, західні українці - «бандерівці», які є ворогами Росії та втіленням абсолютного зла. Більш-менш національно орієнтована політика на Україні в галузі мови, культури та освіти пояснюється «давлением галицкого лобби» [2,с.201-204].

Отже, саме гностичні інтуїції, що присутні в російському політичному дискурсі, витворили негативний образ України та українців у російській свідомості. Саме ці життєзаперечливі ідеї лежать в основі сучасних політичних непорозумінь між Україною та Росією, між українськими та російськими політичними елітами.

Саме «концептуальні» узагальнення на гностичному підґрунті ведуть до тотального несприйняття багатьма росіянами України як історичної, політичної, як культурної, духовної та національної реальності, до уявлення про неї як про орган «загальноруського» організму (чи агрегат загального механізму), а не як про окремий організм (або механізм)[2,с.201-204].

Саме люди з гностично-маніхейським світовідчуттям говорять про «український туман», який «должен развеяться» та про Україну як витвір диявольських сил.

Українцям же залишається сподіватись, що гностичний туман розвіється, і російські маніхей-українофоби перестануть плутати сонце з місяцем та дивитись на світ крізь чорно-білі окуляри[1,с.36-41].

Бібліографічний список

1.А.Н. Окара. “Украинский Вопрос” и поиски ответа на него. Новые книги по прошлому и настоящему российско-украинских отношений. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. - М.2001. - Т.І.

2.О.Г.Храбан. Надо всегда оставаться интеллигентными. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. - М., 2002. - Т.ІІ.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2013

Андрей Окара

Украинофобия в Москве как гностическая проблема

Аннотация: В статье анализируются проблемы современной украинофобии в столице Российской Федерации, Москве, которая получила развитие на государственном уровне.

Основной акцент концентрируется на сокрытии украинофобии в трудах М.Ульянова “Происхождение украинского сепаратизма” та М.Смолина “Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола”, которые опубликованы сейчав в Москве.

Ключевые слова: Украинство, украинофобия, ксенофобия, украинопожерательство, происхождение украинского сепаратизма, украинский сепаратизм в России, украинский сепаратизм в Москве.

Andriy Okara

The anti-Ukrainian sentiment in Moscow as a Gnostic issue

Annotation: The current anti-Ukrainian sentiment issues developing at a state level in the capital of the Russian Federation are analyzed in the article.

The main emphasis is put on the anti-Ukrainian sentiment detection in works “Происхождение украинского сепаратизма” by M. Ul'yanov and “Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола” by M. Smolin published in current Moscow.

Key-words: Ukrainians, anti-Ukrainian sentiment, xenophobia, oppression of Ukrainians, Ukrainian separatism origins, Ukrainian separatism in Russia, Ukrainian separatism in Moscow.

Российское государство и современная украинская диаспора

Аннотация: В статье исследуются Российское государство и современная украинская диаспора.

Ключевые слова: Российское государство, современная украинская диаспора.

При всём этническом и культурном многообразии Российской империи и ее геополитического преемника - Советского Союза, любые масштабные проекты в них осуществлялись на основе альянса великорусского этноса и украинской диаспоры в России. Российская империя, при всех возможных претензиях к ней, была политическим феноменом - синтезом московской системы власти и киевской образованности которую представляла в России украинская диаспора. Когда эти отношения по тем или иным причинам искажались, страдала Россия ибо украинцы всегда представляли в ней весь восточноевропейский цивилизационный проект, являвшийся (в явном или завуалированном виде) продолжением проекта развития России украинцами со времен Петра I [1, с.16-19].

Именно Украина, украинская диаспора в России стала той «критической массой», которая превратила в XVIII веке Московское царство в Российскую империю, в 1922 году позволила образовать СССР, а в 1991 ликвидировать это государство, именно Украина и ее диаспора в России, превратила СНГ в пустую формальность, консолидировав на постсоветском пространстве антимосковски настроенные режимы в виде блока ГУУАМ [2, с.155-168].

Примечательно, что после присоединения части Украины к Московскому царству в середине XVII века государственная идеология России I за счет образованной украинской диаспоры обогащается «киевским» сюжетом (во многом благодаря «Синопису» Иннокентия Гизеля) - представлением об исторической преемственности между Киевской и Московской Русью, а также представлением о «триедином русском народе» и о самодержце «Великой, Малой и Белой Руси», первым идеологом Российской империи стал украинский мыслитель переселившийся в Россию - Феофан Прокопович. Можно сказать, что импероосновательной мистерией для Российской империи стала именно Полтавская битва. В последующий период понимание украинцев в России углубилось благодаря св. Димитрию (Ростовскому), братьям Разумовским, Гоголю, Михаилу Максимовичу, А.К. Толстому, св. Иоанну Шанхайскому (Максимовичу). Почти все отцы-основатели украинской диаспоры - идеологи «Большого континентального пространства» - были этническими украинцами (и «малороссами») по культурно-политической ориентации представителями уже украинской диаспоры в России - именно они в наибольшей (хотя и в явно недостаточной) степени создали украинскую модель в России, которая определяла роль украинского начала в государственном строительстве [3, с.157-160].

Украинская диаспора в Российской империи, оформленная в царствование Петра I, была прототипом идеала украинской цивилизации которая развивалась на берегах Днепра с X по XIII века. Перенеся копию украинского феномена в Россию переселившиеся украинцы попытались создать в России все те научные и культурные ценности которыми они владели в своей Родине с X по XVII века. - Это проявилось, кроме всего прочего, также и в подавлении собственно украинского начала к которому украинцы синтезировав свою культуру с российской прибегнули в России. Однако в пределах Российской империи оказалось невозможным реализовать все украинские этические и метафизические идеалы: новое полусекулярное полицейское бюрократическое государство раздавило и Московское царство (в XVII веке), и Запорожскую Сечь с Гетманщиной (в XVIII веке) не дав вполне оформить научные и культурные ценности украинцев в России [1, с.16-19].

Однако сами украинцы в России сумели, пока исторически реализовались свой активный формотворческий этнос в виде украинской диаспоры но скорее как научно-культурный с образовательным компонентом субстрат. Так было до XX века. В конце XX, начале XXI века, роль украинской диаспоры для России выходит за рамки обычного национально-культурного меньшинства - украинская диаспора в России имеет системообразующий характер. Так, если русские, попавшие на Украину, нередко чувствовали себя носителями определенной исторической миссии (например, установление Советской власти на Восточной Украине и в предвоенный период в Галичине, борьба с «бандеровцами» после войны, государственное и промышленное строительство), то украинцы, оказавшиеся в России и не ощущающие, как правило, никакого провиденциализма в своей миграции, службе или любой иной деятельности, фактически и были той силой, которая «собирала» все украинские силы в России, «выстраивала» многие украинские регионы России формировала региональные структуры Объединения украинцев в России, структуры - после принятия закона «Об культурно-национальной автономии», «Украинские культурно-национальные автономии. В этом понимании становления и развития российского законодательства и его

толкования, украинская диаспора, как наиболее образованная часть российского общества, использовала все возможности, для становления и развития своего официального статуса в России[2,с.155-158].

В это же время украинская диаспора в России сумела создать историческую концепцию своего пребывания на «финно-угорских землях». Не случайно так популярна точка зрения украинской диаспоры в России на этногенез русских (вне зависимости от ее исторической достоверности и научной адекватности) как на процесс постоянной миграции представителей украинских племен с территории современной Украины в Северо-Восточную Русь и культурную ассимиляцию ими местных угро-финских племен. В XVII-XX веках этот процесс, согласно точке зрения научной части украинской диаспоры в России, трансформировался в непрерывающуюся миграцию украинцев в Россию и их «влияния на формирование государственности» в финно-угорском обществе, создания определяющих научных и культурных ценностей. Испытывая привязанность к своим национальным, культурным традициям украинцы более или менее, в тех регионах России где они компактно проживали, распространили по всему пространству евразийского континента всю свою культуру, которую они представляли во всем широком диапазоне Украины, украинские эмигранты заселяли всю Россию, сохраняя свои национальные и ярко выраженные особенности которые они сохранили до сих пор хотя процесс ассимиляции не обошел и их[3,с.157-160].

Большие части России (и особенно Северный Кавказ, Кубань, Нижнее Поволжье, Башкирия, Казахстан, Западная Сибирь, Дальний Восток - «Зеленый Клин») удерживается с XVIII века и до сих пор в значительной степени именно этническими украинцами и их ассимилированными потомками: духовенством и чиновниками, крестьянами-переселенцами и казаками, военными и инженерами оборонных предприятий, нефтяниками и газовиками, изгнанными с Украины во время коллективизации «куркулями» и ссыльными - уповцами (Украинская Повстанческая Армия) и оуновцами (Организация Украинских Националистов). Украинцы составляли существенную (иногда доминирующую) часть и в первоначальной колонизации финно-угорских земель Европы и азиатской части «Большого Российского пространства», и в «столыпинском» переселении, и в многочисленных «стройках коммунизма», и в миграциях советского времени - освоении Сибири, Крайнего Севера, казахстанской Целины[1,с.16-19].

Возможно, для нынешнего понимания украинского приоритета в России символичны фамилии губернаторов граничных российских регионов: на западном направлении - Леонид Губенко и Михаил Прусак (Калининградская и Новгородская области), на восточном - Евгений Наздратенко (Приморский край), северное - Александр и Алексей Лебеди, Леонид Рокецкий (Красноярский край, Хакасия, Тюменская область), южное - Николай Кондратенко и Евгений Савченко (Краснодарский край и Белгородская область), которые и сегодня являются яркими представителями украинской диаспоры в России, носителями украинских национальных ценностей в рамках Объединения украинцев России, которое создал писатель А. Руденко-Десняк., и который приложил силы для создания в 1999 году Украинской культурно-национальной автономии. Характерны и современные объединения в Москве, как научные так и просветительские, в частности Украинский Исторический Клуб созданный в 8 апреля 1995 года таким интузиастом как историк Виктор Идзьо. Украинский Исторический Клуб ведёт активную работу в столице России городе Москве и тем самым указывает путь к научно-культурному развитию всей украинской диаспоре в России. На его счету научные конференции, выпуски научных вестников и даже организация высшего начального учебно-научного государственного учреждения: Украинский Институт и Украинский государственный университет. Несомненно, что всё это не могло бы быть если этот процесс в столице России не возглавлял бы украинец, историк-академик - Виктор Идзьо[2,с.155-168].

Современная украинская диаспора в России, на компактной основе проживания, на землях России пытается удержать национальные традиции, которые украинцы принесли с собою с Украины. И сегодня мы видим в украинцев в России свои методы хозяйствования, свои стереотипы поведения, свою кухню, свое отношение к земле, сельскохозяйственные традиции и шире - свой образ обустройства окружающего мира. А элементы народной материальной культуры, как известно, намного стабильнее, чем национальное сознание, которое размывается уже во втором-третьем поколении переселенцев, хотя и воссоздается в настоящий момент феноменом наличия Украинского государства. В современной России в украинских людей есть еще много родственников в Украине или украинских предков, украинское этическое и государственное влияние удержало украинский этнический феномен в антропологическом и культурном облике своего народа - недаром в последнее время выделяется в России отдельный этнический тип - «украинский» который ярко противопоставляется финно-угорскому - российскому и азиатскому - поморскому, сибирскому, уральскому и прочим азиатским и центрально-российским подтипам. Несомненно - украинцы существуют, как реальная диаспора с своим политическими и культурными организациями, деятельность которых очень слабо поддерживается Украинским государством. Несомненно также, что активные украинские силы в России где они составляют этническое меньшинство представляют собственно украинский социальный, технологический и культурный потенциал[1,с.16-19].

Украинская диаспора России имеет колоссальное значение и для самого украинского государства. Несомненно, что без восточной диаспоры мы не представляем себе возростания могущества независимой Украины. Как правило, российским украинцам приходится выживать в тяжелых условиях, естественно сложный российский опыт пребывания, где они самоутверждаясь, создают свои культурные, национальные ценности в русскоязычной среде - подлежат тщательному изучению[3,с.157-160].

Современная прозападная ориентация немалой части украинской элиты в России в конечном итоге может рассматриваться как противостояние Российскому насилию, который с дореволюционной и советской России и её идеологии «официальное» представление о национальном – не понимает призвания украинской диаспоры в России: Россия мыслилась украинцам вполне определённо, как старана угнетательница Украины, узурпировавшая её историю, культуру. Так было раньше, и как мы видим и сегодня Россия для украинцев – страна в которой они не могут при помощи государства удовлетворять свои национальные, культурные, духовные потребности на основе закона «Об культурно-национальной автономии». Ситуация для украинцев в последнее время просто бедственная несмотря что с демократичностью российской конституции и законодательства России, не приходят процессы украинского национального воссоздания. В рамках Конституции и на законной основе украинцы почтимо не имеют возможность создавать и регистрировать свои религиозные в частности Украинские Греко-Католические организации, Церковь даже в Москве. Порождать в этом контексте при помощи Российского государства съезды, конференции, симпозиумы, издавать по всей ширине России украинские печатные органы, концентрировать доминирующие влияния различных украинских группировок региональной элиты в том числе религиозной и т.д. Особенность это видно сейчас, когда происходит спонтанное возрождение украинской диаспоры и видим, что этот процесс не несет никакой угрозы национальной безопасности России. В силу различных исторических и культурных обстоятельств, украинская диаспора в России развивается на принципе противостояния российскому началу как поглотителю, украинского культурного феномена. Поэтому именно грамотная и разумная политика российской власти в отношении украинской диаспоры России может сбросить подозрение украинцев и иметь не только узколокальное (культурное и образовательное) значение, но и значение стратегическое - важное для правильной конфигурации сил на постсоветской, общеевропейской и даже общемировой политической арене. Развивать украинское национальное и культурное начало в России российской власть просто необходимо, поскольку украинская диаспора в России, неотъемлемая часть общеславянской культуры и в неё просто необходимо вкладывать огромные деньги. Чтобы не потерять её навсегда. Однако надо заметить, российские власти для такого самовыражения украинцев практически ничего не сделали, и как наблюдается по существу изучаемого вопроса не собираются делать. Всё это отталкивает украинцев от России как в Украине так и в России. На самовыражение украинцев в России из российского бюджета не выделяется бюджетных средств, а сама «Украинская диаспора» брошена на самовывживание. Но даже при таких обстоятельствах трудолюбивые украинцы изыскивают возможности для поддержания своего национального Я в сегодняшней деспотичной по отношению к ним России. Собственно при таких тяжелейших обстоятельствах украинцы одни из первых создали в России : «Объединение Украинцев в России», «Культурно-Национальную Автономию Украинцев в России», «Украинский Университет», «Украинский Университет», «Украинский Исторический Клуб» и много других научных, культурных и общественных организаций, для поддержания жизнедеятельности которых в настоящий момент требуются немалые средства[1,с.16-19].

В вывод наших размышлений об отношении украинской диаспоры в России и Российского государства скажем. Что необходимо быстрое решение украинского вопроса в России на государственном уровне и естественного финансового вливания в нынешнюю украинскую культурную атмосферу. Только при таких пониманиях проблеме украинцев в России мы видим стабильность украинско-русских отношений в Российском государстве и не только в нём...[2,с.155-168].

Источники

- 1.М. Симеяга. Российское государство и Украинская диаспора в России.(Размышления над процессами и историей взаимоотношений). Науковий Вісник Українського Університету в Москві. - М.,2001. - Т. I.
- 2.М. Семирага. Украинская диаспора в странах СНГ и ее перспективы. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. - М., 2004. - Т. IV.
3. М.С. Симеяга. Российское государство и современная украинская диаспора (размышление над процессами и историей взаимоотношений). Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М.,2005. - Т. XI.

Стаття надійшла до друку 16.12.2013.

Російська держава та сучасна українська діаспора

Анотація: В статті досліджуються взаємовідносини Російської держави з сучасною українською діаспорою.

Ключові слова: Російської держава, сучасна українська діаспора.

Mykhailo Simeryaha

The Russian state and the modern Ukrainian diaspora

Annotation: The interrelation between the Russian state and the modern Ukrainian diaspora is researched in the article.

Key-words: Russian state, modern Ukrainian diaspora.

УДК 930(477)

Олег Храбан

Відображення нових історичних гіпотез у сучасній російській літературі. Критичний огляд

Анотація: У статті досліджується нова історична гіпотеза в сучасній російській історії.

Основний акцент концентрується на вивченні на історичній творчості академіка-математика, українця з Москви А.Т.Фоменка.

Ключові слова: Історична гіпотеза, критичний огляд, історична концепція академік-математик А.Т.Фоменко, українець з Москви.

Чи може академік-математик досягнути історію?

Наприкінці двадцятого століття в історіографії сталась надзвичайна подія: була створена і опублікована “нова хронологія”. Про численні недоліки й вади загально прийнятої хронології деякі історики говорили вже давно. Сучасна “нова хронологія” була розроблена колективом науковців МГУ під керівництвом видатного математика академіка Фоменка. Анатолій Тимофійович Фоменко – доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри МГУ, дійсний член Російської академії наук, дійсний член Російської академії природничих наук, дійсний член Міжнародної академії наук Вищої школи, лауреат Державної премії РФ 1996 року в ділянці математики, автор 180 наукових робіт, 24 монографій та підручників і багатьох книжок із нової хронології (Далі я буду просто писати – Фоменко). Результати обробки ним і його колективом величезної кількості історичних матеріалів із використанням сучасної математичної статистики і потужної комп’ютерної техніки просто шокують: Єгипетські піраміди побудовані не декілька тисяч, а декілька сот років назад, із використанням бетону та інших середньовічних технологій. Сім чудес світу майже дожили до наших часів і зовсім не там, де вважалось. Багатотисячна європейська і східна історія складаються з багатьох повторів і спресовані в одне тисячоліття. Майже всі “документи” існування стародавніх цивілізацій сфальшовані в XIII-XVII віках. Це відноситься і до античних Греції та Риму, вірогідних доказів існування яких по суті нема. Реальна східна історія ще коротша, на відміну від легендарної класичної, яка часто буває просто відображенням європейської.

«Наша с вами история России, как показали математические методы исследования, до 1613 г. (год прихода к власти Романовых) практически полностью искажена. Не было мифического, но до боли привычного татаро-монгольского ига. Под именем хорошо известного нам царя Ивана Грозного «скрывались» четыре царя. Знакомые нам исторические города, например израильский Иерусалим или русский Новгород, находились совсем в другом месте. Иисус Христос родился не в I в., а в XI в. нашей эры, Новый Завет создан раньше Старого Завета. Исход Моисея происходил не из Египта...». Сучасні історики з обуренням зустріли гіпотези Фоменка, вважаючи його невігласом, який займається не своїми справами. “Фоменко специализируется в чрезвычайно абстрактной области математики – дифференциальной геометрии, но для создания “новой Хронологии” он использует лингвистику, астрономию и статистику. Однако, не имея профессиональных навыков в этих науках, он допускает большое количество ошибок в построении своей концепции с помощью методов этих малознакомых ему научных дисциплин.” [19, 20].

Тільки зовсім зарозумілий історик здатен таке написати! Академік РАН, автор багатьох наукових праць не може досягнути астрономії і статистики! Після цього опоненти, якщо їх можна так назвати, вказують на помилки, які дійсно можна знайти в величезній роботі Фоменка, і роблять висновок: “Всё, выше приведенное, дает основания к тому, чтобы всю совокупность работ А.Т.Фоменко и Г.В.Носовского

по обрезанию хронологии отнести к системе социальной магии евразийского знахарства» [19, 20].

Развиток идей Фоменко

“Новые подходы к историческому познанию, основы которых заложены в научных работах А.Т.Фоменко и его школы, начиная с 1980 г. получили свое развитие в ряде исследований других авторов. Некоторые из них, как, например, доктор физико-математических наук, профессор М.М.Постников, начали заниматься этими вопросами давно, в 60-е гг. прошлого века, но практически не публиковали своих работ. Только в 1999 г. издана его трехтомная монография «Критическое исследование хронологии Древнего мира».

Следует назвать коллективную работу «Заговор против русской истории»[2], в которой излагаются новые концепции русской истории. Книга основана на работах А.Т.Фоменко и его коллег и содержит много нового, интересного материала. В целом в ней четко изложена новая концепция русской истории.

Последователями новой хронологии являются С.И.Валянский и Д.В.Калужный. Они идут дорогой, несколько отличной от концепций А.Т.Фоменко, и придерживаются в большей степени хронологических идей Н.А.Морозова. Большой интерес представляет книга А. Жабинского «Другая история искусства», вышедшая в 2001 г. Появляются исследования зарубежных ученых в этом направлении. Например, начиная с 1996 года, в Германии стали выходить книги Г. Иллига, Г. Хейнсона, Х. Блосса, Х. Нимитца, Уве Топпера и др. Крупным событием в научной жизни стал выход монографии болгарского ученого, известного математика Иордана Табова. Результатом этого исследования является новая концепция хронологии Болгарии, хорошо согласующаяся с концепциями школы А.Т.Фоменко. Трудно ознакомиться и со всей литературой по новой хронологии. Только труды Морозова - это 8 больших томов, более 6,5 тыс. страниц. Еще больше работ у Фоменко и Носовского - более 10 тыс. страниц. Плюс трехтомник Постникова, плюс книги Валянского и Калужного, Гуца, Жабинского, Ефимова и других, не говоря уже о потоках публикаций в Интернете, зарубежных работах. Естественно, изучить несколько десятков тысяч страниц научного текста по новой хронологии имеет возможность далеко не каждый[21].

“Татаро-монгольское иго” за Фоменком

Великий міф Росії – “татаро-монгольське иго” є просто міфом. Тут краще буде зачитувати самого Фоменка, який коротко формулює основні положення нової російської історії. “История нашей страны является одним из основных устоев в фундаменте мировой цивилизации, поэтому следует особо тщательно и заботливо выверить ее узловые моменты. Сегодня мы хорошо знаем – как часто искажались и искажаются исторические факты в угоду тем или иным сиюминутным веяниям. В наших книгах мы привели много примеров того, как часто подобные искажения в конце концов застывали в виде «неопровержимых истин», переходивших затем из учебника в учебник. И сегодня приходится затрачивать много труда, чтобы сбить «позднейшую штукатурку» обнажить подлинную древнюю картину событий.

Оказывается, общепринятая сегодня «традиционная» хронология русской истории не свободна от серьезных противоречий... на них впервые указал Н.А.Морозов, хотя даже он не осознал всего масштаба проблемы и серьезно ошибся при реконструкции русской истории...История “старых” цивилизаций нуждается в существенном укорачивании: скорее всего, их нужно датировать эпохой X-XV вв. н.э.[9].

Известная нам сегодня история X-XIII веков является результатом наложения подлинных событий этой эпохи, - весьма тускло освещенной сохранившимися документами, - и отражений (дубликатов) событий более насыщенной эпохи XIV-XVII веков. Конечно, мы имеем здесь в виду насыщенность не событиями вообще, а теми, о которых до нашего времени дошли какие-то сведения. Хотя хронология событий XIV-XVI вв. н. э. в основном - правильна, однако история этой эпохи, по-видимому, подверглась существенному искажению, о чем мы уже говорили и продолжим в настоящей книге. Из математических результатов, полученных нами, вытекает, что в более или менее правильном, неискаженном виде до нас дошел только хронологический отрезок истории человечества, начинающийся лишь с XIV в. н. (и ближе к нам). Начало русской письменной истории традиционно относят к IX-X вв. н. э. Это означает, что наша история примерно 300 лет, а именно - с X по XIII вв., - проходит в «опасной зоне». Из уже накопленного нами опыта следовало, что здесь скорее всего тоже будет обнаружен хронологический сдвиг и часть событий древней русской истории придется передвинуть вверх, перенести на несколько сотен лет - в эпоху с XIV по XVII вв. н. И такой сдвиг в русской истории был действительно нами обнаружен. Мы вкратце напомним здесь нашу новую концепцию русской истории хронологии, выдвинутую в качестве гипотезы. Традиционную (сегодня) версию русской истории мы иногда будем называть «романовской версией», поскольку, как мы считаем, она тесно связана с царствовавшим в России с 1613 по 1917 гг. домом Романовых и была создана по его заказу. Подробное изложение нашей концепции можно найти в книге «Распознавание дубликатов в хронологических списках». Здесь мы сформулируем только основные положения и выводы: Традиционно считается, что Орда пришла с Востока (из Китая? из Монголии?), захватила много стран, завоевала Русь, прокатилась на Запад и даже дошла до Египта[13].

По нашей гипотезе, Орда - не иностранное образование, захватившее Русь извне, а просто восточнорусское

регулярное войско, входившее неотъемлемой составной частью в древнерусское государство. Более подробно, наша гипотеза такова: 1) «Татаро-монгольское иго» было просто периодом военного управления в русском государстве, никакие чужеземцы Русь не завоевывали; 2) Верховным правителем являлся полководец-хан, а в городах сидели гражданские наместники – князья, которые обязаны были собирать дань в пользу этого русского войска, на его содержание; 3) Таким образом, древнерусское государство представляется единой империей, в которой было постоянное войско (Орда), состоящее из профессиональных военных, и гражданская часть, не имевшая своих регулярных войск – так как такие войска уже входили в состав Орды; 4) Эта русско-ордынская империя просуществовала с IV века до начала VII века, ее история закончилась известной Великой Смутой на Руси начала XVII века, в результате гражданской войны русские ордынские цари, – последним из которых был Борис «Годунов», – были физически истреблены. А прежнее русское войско-Орда фактически потерпело поражение в борьбе с «западной партией». В результате к власти на Руси пришла принципиально новая прозападная династия Романовых. Она сразу же захватила власть и в русской церкви; 5) Романовым была нужна «новая история», идеологически оправдывающая их власть. Новая династия с точки зрения прежней русско-ордынской истории была незаконной, поэтому потребовалось в корне изменить освещение предшествующей русской истории. Надо отдать им должное – это было сделано грамотно. Не меняя большинства фактов по существу, они смогли до неузнаваемости исказить всю русскую историю. Так, предшествующая история Руси-Орды с ее сословием земледельцев и воинским сословием (ордой) была объявлена эпохой «иноземного завоевания». При этом русское войско (орда) превратилось – под пером романовских историков – в мифических пришельцев из далекой неизвестной страны. Пресловутая «дань татарам», знакомая нам по романовскому изложению истории, была просто государственным налогом внутри Руси на содержание казацкого войска – Орды. Знаменитая «дань крови», – каждый десятый человек, забираемый в Орду, – это просто государственный воинский набор. Как бы – призыв в армию, но только с детства и на всю жизнь. Так называемые «татарские набеги», по нашему мнению, были просто карательными экспедициями в те русские области, которые по каким-то причинам отказывались платить дань – государственную подать. Регулярные войска наказывали гражданских бунтовщиков. В этой книге мы часто будем употреблять слова «Монголия» и «монголы». Этим мы создаем некую проблему для читателя, которую, к сожалению, не можем обойти. Дело в том, что сегодня эти слова «заняты». Сегодня слово «монголы» употребляется для обозначения одной из человеческих рас. Всем хорошо знакомы выражения типа «монгольский тип лица», «монголоид» и т. д. Однако наше исследование показало, что слово «Монголия» в средние века употреблялось совсем в другом смысле. Монголией или Монголо-Татарией называли средневековое русское государство, которое мы называем здесь Ордынским. Это наш термин. Оно было русским в том же смысле, в каком русскими были Российская Империя или Советский Союз, или даже современная Российская Федерация. Не только русские жили и живут в этом государстве. Оно всегда было многонациональным. Как мы уже неоднократно говорили, «Монголия» означало тогда (по-гречески) просто «Великая» в смысле Великая Империя, Великое Царство. Стоит постоянно помнить, что многие термины, в том числе и «Монголия», изменяли свой смысл с течением времени. Мы не смогли подобрать другого слова для замены средневекового термина «монголы» = «великие», хотя заменить его было бы полезно, чтобы не путать читателя, привыкшего к современному толкованию слова «монголы».

Итак, мы просим читателя постоянно помнить о том, что слова «монголы» и «монгольский» в нашей книге употребляются в средневековом смысле, т. е. «Великий» – применительно к Великой средневековой Империи, центр которой находился на Руси и которая была создана совместно русским народом и другими народами, живущими на территории России. С одной стороны, фактически мы говорим то же, что и историки. Они тоже говорят об огромной монгольской империи с центром на Руси, а именно – в Золотой Орде на Волге. Тут у нас нет с ними расхождений. Но, в отличие от историков романовской школы, мы предлагаем точку зрения, согласно которой «Монгольская» = Великая империя была русской. Она была создана совместными усилиями русского и татарского народов, или – более общего – славянского и тюркского. Романовские же придворные историки заявили, что Монгольская империя была создана в результате борьбы между этими двумя народами и победы татар над русскими. Наша точка зрения такова: татары с русскими не воевали, за исключением внутренних гражданских войн, когда и с той, и с другой стороны воевали и те, и другие народы.” [14]. В книгах Фоменка приводиться репродукції європейських географічних карт, датованих VII-XVII віками. Так ось на цих картах на території сучасної Росії написано GRANDE TARTARIEN ! [16].

Скалігерівська Хронологія

“Недостатки научных обоснований традиционной хронологии объясняются не только огромным объемом обрабатываемого материала, но и объективными трудностями. В качестве первой трудности следует отметить, что, как указывает А.Я.Гуревич, «на протяжении веков история оставалась по преимуществу

церковной историей, и писали ее, как правило, духовные лица». Тракаты по анализу античной хронологии писались религиозными схоластами параллельно с написанием диссертаций, в которых вычислялось, сколько чертей уместится на кончике иглы... Возникшая позже светская хронология полностью основана на церковной хронологии. Христианские историки поставили мирскую хронографию на службу священной истории. Вопрос о «правильной дате сотворения мира» весьма важен. Огромное число документов датирует описываемые события годами «от сотворения мира», и поэтому тысячелетние расхождения в выборе даты сотворения (а этих дат было более 200) сильно сказываются на датировке всех документов этого типа. Освященность хронологических дат церковным авторитетом вплоть до XVIII века препятствовала их критическому анализу и ревизии. Скалигер Жозеф-Жюст Скалигер (1540-1609) был выдающимся ученым, но за историю лучше бы он не брался. Скалигер, вместе с Петавиусом, впервые применил астрономический метод, но отнюдь не для критической проверки хронологии древности, а для подтверждения своей концепции. Тем самым он превратил, как считается сегодня, свою версию в «научную». Но настоящая беда случилась столетием позже, когда христианская церковь провозгласила хронологию Скалигера глубоко научной, единственно верной и объявила о переходе на летосчисление от Рождества Христова. Ученый мир взорвался в возмущении. Ньютон подал протест в парламент, заверещали на всю Европу Пуйи, Фрере, немецкий историк Теодор Моммзен, крупнейший ученый Средних веков Де-Арсилла из Саламанки, и даже историк-иезуит (!) Жан Гардуин. «Хронология списка царей древнего мира, — писал известный археолог Л. Вулли, — в целом явно бессмысленна». Вольтер, желая оскорбить кого-то, писал: «...бред хуже новой хронологии». Но христианская церковь не позволила дискутировать (напомню, что последнее аутодафе состоялось в Испании в 1826 году - какие уж тут дискуссии!), и хронология была насаждена во всем. В 1700 году Европа перешла на исчисление лет от Рождества Христова, и сегодня потребуются заново пересмотреть даты, стоящие на книгах, изданных в Европе в XV-XVII веках. Для записи дат использовались две системы: арабские цифры и римские цифры. Вот, скажем, на книге стоит дата 1552 в арабской записи. Следует ли отсюда, что это обязательно 1552 год в современном понимании? Отнюдь нет. Дело в том, что в средневековых христианских книгах и документах первой писалась латинская заглавная буква «I» и даже отделялась точкой от цифр: 1.552. Буква «I» была сокращением имени Иисус - от Иисуса 552 год, то есть 552-й год от рождения Иисуса Христа. Потом это было забыто и букву «I» стали воспринимать как цифру один. Одним махом история человечества удлинилась на тысячу лет! Поэтому я не удивляюсь, что в официальной хронологии между античностью и Средневековьем появилась культурная и событийная дыра ровно в тысячелетие. И я не считаю сумасбродными тех ученых, которые утверждают, что рождение Иисуса Христа произошло приблизительно в 1053 году н. э. (по скалигеровскому счету), практически одновременно с известной вспышкой сверхновой звезды в 1054 году н. э., знакомой нам по Евангелиям как Вифлеемская звезда[1].

Здавалось би, що відкорегувати хронологію не так і тяжко, але, але... «... подозреваю, установление правильного и подлинно научного датирования не выгодно никому: христиане не захотят лишиться исчисления лет от своего бога - Христа, иудеи не смогут отказаться от мысли о жуткой древности своей религии, а для историков это равносильно самоубийству: придется признать, что вся работа, принесшая им титулы, научные звания, премии, дипломы, медали, почитание и самоуважение, была ложной; да даже просто жалко вложенного многолетнего труда, начиная с подготовки к поступлению в вуз, со школьной скамьи и абитуриентских бессонных ночей. Поэтому-то именно историки громче всех клеймят противников нынешней хронологии, и их можно понять. Я бы тоже не смог похерить труды всей своей жизни. Потому пишу эту книгу, ни в коем случае не навязывая своей концепции исторического развития и не призывая к дискуссиям и спорам. Я лишь использую возможность реализовать свободу выбора на основе открытого изложения мнений» [1].

Російськомовні автори про Фоменка

Дурна слава про Фоменка запущена в обіг. Люди, які не те, що не читали твори Фоменка, але навіть не тримали їх в руках, твердо впевнені: Фоменко - це маніяк, ідеї його – дурні, ближче знайомитися з ними – шкода часу. В сучасній історичній літературі ідеї Фоменка просто ігноруються. Багато людей вважає, що світова історія створена мозольною працею величезної армії істориків усіх часів і народів. Невже це може бути неправдою? Напевно одними з перших відгукнулись на Фоменка анонімні автори: «К сожалению, в наши дни по отношению к Истории уместно употребление термина "исторический миф", поскольку никто из людей сам не помнит всей реально свершившейся истории, в котором сама последовательность событий выступает в качестве эталонного процесса времени[17].

Что последует за разрушением господствующего глобального исторического мифа? - это тот вопрос, на который сами авторы многочисленных публикаций вряд ли могут дать ответ. В лучшем случае на основе их работ будет восстановлено близкое к истинному описание реально свершившейся истории человечества, после чего опамятававшаяся и преобразившаяся глобальная цивилизация избавится ото лжи. В худшем

случае, глобальная цивилизация впадет в массовый психологический ступор, по выходе из которого будет существовать под гнетом наваждений нового исторического мифа (внедренного в культуру под наркозом ступора), ещё более лживого, чем ныне господствующий глобальный исторический миф... То есть работы А. Т. Фоменко и Г. В. Носовского - не безобидный оторванный от жизни математический абстракционизм, поскольку ошибочная интерпретация самих по себе даже безупречных в математическом отношении результатов может открыть дорогу очень тяжелым глобальным общественным последствиям, которыми возможно будут подавлены люди на протяжении еще нескольких последующих тысячелетий. Положение усугубляется и тем, что историки и филологи, работающие с текстами хроник, дошедших до нас от прошлых времён, модифицирующие и поддерживающие исторические мифы, сложившиеся на основе традиционной хронологии, в силу полной математической безграмотности большинства из них, просто не готовы к восприятию содержания работ А. Т. Фоменко и Г. В. Носовского и обсуждению существа и достоверности того исторического мифа, который рождается на основе предложенной ими хронологии... Всё, выше приведенное, дает основания к тому, чтобы всю совокупность работ А. Т. Фоменко и Г. В. Носовского по обрезанию хронологии отнести к системе социальной магии евразийского знахарства"[19, 20].

Ходаковський Н. [22] вважає, що альтернативна історія має право на існування: "Построенное работами многих поколений историков здание исторической науки было незыблемым. Нет, конечно же, были какие-то белые пятна, велись дискуссии среди ученых по отдельным аспектам интерпретации тех или иных событий, но в целом фундамент здания и стены были построены достаточно прочно. И вдруг фундамент этого здания истории взорвался, стали рушиться стены, потолок... И на месте старого здания А.Т. Фоменко и его сторонники стали воздвигать новый дворец истории. Здесь все новое. Наш взгляд, привыкший к традиционным формам, не воспринимает новизну строения. Разум отказывается воспринимать формы, основанные на строгом математическом расчете Фоменко[23].

Анатолий Тимофеевич в основу фундамента своей трактовки истории кладет не только математический расчет, но и астрономические данные, известные нам по историческим источникам. Это - карты звездного неба астронома Птолемея, данные египетских и китайских гороскопов, дошедших до наших дней, сведения о солнечных и лунных затмениях, известных по древним летописям. Родину не выбирают, но можно выбрать ту историю своей Родины, которая ближе и дороже тебе. И бога ради, не нужно рассказывать сказки об объективности исторической науки. Я вовсе не призываю к искажениям и фальсификации. Я говорю о выборе тонов и оттенков, которые делаются при написании истории. **Можно рассказывать о скитальцах и босяках без роду и племени, слонявшихся по пустыне в поисках угла. А можно говорить о великом народе, избранном Богом, искавшем Землю обетованную. Можно рассказывать сказки о завоевателях варварах-степняках, захвативших огнем и мечом полмира и чуть не погубивших всю цивилизацию, а можно о них же говорить как о самобытной великой евразийской культуре, создавшей не только основы государственности, но и мощнейшее в мире государство."** Это называется многовариантность взглядов на историю. Термин «многовариантная история» недавно введен в научный оборот профессором из Омска А. Гуцем.(10)"Понятие многовариантности истории получило сегодня широкое признание. Мне, правда, представляется более точным понятие «многовариантная историография». Историческая действительность объективна. Прошлое было таким, каким оно протекало, но оценка событий прошлого, рассказы о прошлом, историография - вещи субъективные и многовариантные. И уж если есть история моей Родины, точнее разные интерпретации этой истории с различными оценками тех или иных событий, разными оценками тех или иных исторических деятелей, то **я предпочитаю выбрать ту историю, которая позволяет мне гордиться своим прошлым, своими предками, своим государством.** Кто-то выбирает историю, которая чернит нашу Родину. Им, вероятно, зачем-то это необходимо. Но им нужно уметь противостоять. Уметь, если мы хотим, чтобы наши дети воспитывались на достойных примерах, чтобы дети росли без комплекса неполноценности и любили свой дом истории. Новый подход к пониманию прошлого, предложенный академиками Н.А.Морозовым и А.Т.Фоменко, - это новый метод познания несуществующей сейчас, ушедшей реальности. Он основан прежде всего на естественнонаучных методах познания. Методы познания прошлого на основе исторических источников давно разработаны источниковедением. Это так. Но в основе естественнонаучных методов познания лежит прежде всего математический анализ информации, извлеченной из дошедших до нас источников, и сопоставления этих данных с современными представлениями астрономии (основой современной астрономии также является математика). Эти данные, обработанные математиками с помощью современных средств вычислительной техники, позволили полностью изменить сложившиеся представления об эволюции мировых цивилизаций. Со школьной скамьи знакомые нам исторические цивилизации (такие, как Древний Египет, Древний Рим, Древняя Греция, Древний Китай и т. д.) при анализе их математическими методами оказываются всего лишь отражением событий Средневековья.

Кто-то умышленно, а кто-то без злого умысла искажал и искажает мировую историю»[21].

Физик Гуц А.К. пишет: «Что такое история? В переводе с греческого *Historia* - рассказ о прошедшем. Под словом «история» понимают и процесс развития природы и общества. Наконец, история - это и комплекс общественных наук (историческая наука), изучающих прошлое человечества во всей его конкретности и многообразии [«Советский энциклопедический словарь». Может ли история как рассказ о прошедшем, например, России, существовать не в одном варианте? Другими словами, могут ли существовать два учебника под названием «История России», в которых наше прошлое XIII-XV вв. описано совершенно различным образом? Под разницей описания понимаются не отличия в оценках историками событий (такое встречается повсеместно), а полное отсутствие в одном учебнике того, что пишется в другом, и наоборот. К примеру, в одном учебнике пишется о трехсотлетнем татаро-монгольском иге, нависшем над Русью, а в другом говорится о монголах как о русских воинах, которые на протяжении 100-200 лет вели завоевания в Европе, Сибири и Китае. Нет, скажут историки, такое невозможно. Почему? Да просто потому, ответят они, что поколения серьёзных историков в результате кропотливого и тяжелого труда по крупице собрали воедино именно ту картину прошлого русского народа, которую мы все читаем в школьных и вузовских учебниках. Понятно? Признаюсь - да, понятно, но не очень. Все крупинки-то собрали? Не теряли чего-нибудь в пути? Не отбрасывали, не отбраковывали не понравившиеся крупинки? Теряли, отбрасывали... А почему собирали в одну кучу, а не в две или три разных? Откуда такое стремление? Может, Вселенная устроена сложнее, и следовало собирать крупинки в несколько «куч»? Тогда можно было бы пристроить и не понравившиеся крупинки. Конечно, это вело бы к разным и подчас взаимоисключающим картинам прошлого. У России возникли бы разные истории, ничего или почти ничего общего не имеющие рассказы о ее прошлом. «Общее» прошедшее рассыпалось бы на «частные» непохожие «прошлые». «Такого быть не может!» - естественный крик души, привыкшей к порядку и покою. Но стоит ли пугаться прошлого, существующего во множестве различных и противоречивых вариантов? Не теряем ли мы чего-то очень важного, идя по трудному пути познания мира, не видя многовариантности истории? Нельзя познать сущности истории, не поняв природы времени. Знание законов времени, его сущности позволяет правильнее представить себе прошедшее, т.е. историю. Скажете, работы А.Т.Фоменко - абсурд? Может, и так. Официальная история - абсурд ничуть не меньший. Фоменко вполне убедительно демонстрирует основную ошибку историцизма - веру в секвенциальную (одновариантную) историю, в линейность времени, в то, что одни события случились раньше других. «Тезис о линейном устройстве времени ни на чем не основан, скорее всего, попросту неверен, а любая секвенциальная история абсурдна ничуть не менее фоменковской» [М. Вербицкий]. Таким образом, если признать неполными (избегаю слова «абсурдными») любые варианты «секвенциальной истории», то следует подумать о несеквенциальной истории, основанной на теории нелинейного времени. Такую историю будем называть многовариантной, и она является составной частью несуществующей на сегодня теоретической истории. В данной книге по истории России автор пытается занять позицию стороннего недоверчивого наблюдателя, который, с одной стороны, готов поверить профессионалам-историкам, но, с другой стороны, его смущает само слово «вера», и поэтому он старается перепроверять все то, о чем говорят и на что ссылаются эти профессионалы. Должен признаться, что красочные картины истории России, предлагаемые профессионалами, при близком и придирчивом их рассмотрении подчас походят на грубую мазню. В чем причина?.. Какой же должна быть новая многовариантная история? Ее теоретические основы определяются законами времени. Сложность этой теории в том, что от читателя она требует одновременного неплохого знания истории, чего, еще куда не шло, можно добиться, и знания современных нелинейных теорий времени, хотя бы так называемой общей теории относительности и ее многомерных обобщений. Увы, знакомство с последними предполагает хорошее знание современной высшей геометрии. Другими словами, многовариантная история во всей глубине откроется людям с комплексным образованием - естественным и гуманитарным»[10].

Деяких авторів зачарувала велич описаної Фоменком світової імперії Русь-Орда: Якими ж великими були наші предки! Яку вони створили державу! А ми і не знали! Колектив авторів Бочаров Л.И., Ефимов Н.Н., Чачух И.М., Чернышев И.Ю. створили під впливом книг Фоменка свою версію історії Русі. «Начать, наверное, стоит с распада Византийской империи. Именно тогда получает государственную самостоятельность одна из ее составных частей - Русь. Но тогда это еще не единое государство, а множество раздробленных княжеств. В одном из них, Ростовском, на престол вступает великий князь Георгий Данилович, Сегодня это событие считается малозначительным; кроме специалистов никто о нем и не помнит. Но как знать, быть может, в скором времени мы будем отмечать этот год как самый светлый праздник в истории нашей страны Ведь именно в 1318 году возшла звезда великого человека, создавшего на российской земле государство, которое простиралось от океана Атлантического до океана Тихого и от океана Северного Ледовитого до океана Индийского. Этот человек оставил настолько заметный след в мировой истории, что упоминания о нем, его походах и завоеваниях встречаются практически во всех летописях,

рассказывающих о событиях той поры. Естественно, что историки разных эпох, разных стран по-разному его и называли. Так, ученые доказывают, что, к примеру, в русских летописях он известен как же, как Рюрик, Юрий Долгорукий, Мстислав Удалой, Георгий Всеволодович. В иностранных - как Чиркам, Чиногиз, Давид, Пресвитер Иоанн. Именно Георгий Данилович известен нам как Чингиз-хан - крупнейший военачальник того времени, прославивший свое имя многими яркими победами. Так чем же отличался скромный ростовский князь от десятков таких же князей, в свое удовольствие правивших во Пскове и Рязани, Киеве и Смоленске? Именно он первым создал профессиональное войско - Орду, его подданные делились с армией десятой долей имущества и платили "дань крови". Каждый десятый мальчик отбирался от родителей и становился профессиональным воином - казаком. Отныне он не имел ничего - ни дома, ни семьи, не мог жениться и иметь детей. Он никогда не пас скот, не обрабатывал землю, не знал ремесел, он должен был уметь лишь одно - воевать. Но это он должен был уметь лучше других. Тогда же была изобретена новая тактика боевых действий. Войско Георгия Даниловича (Чингиз-хана) в большинстве своем представляло подразделения легкой кавалерии, вооруженные луками, саблями и копьями. Естественно, эти подразделения обладали высочайшей маневренностью, подвижностью, были хорошо управляемы. Они могли неожиданно нападать на противника, наносить сокрушающие удары и так же быстро ретироваться. Тяжеловооруженным, малоподвижным рыцарям и латникам, а также ополченцам тягаться с профессионалами-казаками было трудно. Вот почему Чингиз-хан достаточно легко захватывает сначала Поволжье, а затем и западно-российские земли. Впрочем, слово «захват» не совсем здесь подходит. Шел процесс объединения славянских земель в единое государство - империю. Кто-то объединялся добровольно, кого-то приходилось заставлять силой. Причем, говоря современным языком, все «силовые акции» приходилось выполнять (заметим в скобках - как всегда) армии, то есть Орде. Отсюда и свидетельства старых хроник о том, что Орда подавляет восстания, сжигает города, наказывает строптивых местных начальников. В результате буквально через несколько лет появилось довольно мощное государственно-образовательное образование с центром на Волге (в районе сегодняшних Ростова Великого, Ярославля, Костромы) примерно в границах Российской империи начала XX века. Это государство сами жившие в нем называли Русью. Иностранцы - Великой -Татарией (Тартарией) или Татаро-Монголией. Сегодняшние ученые предлагают это славяно-тюркское государство называть Русско-Ордынской империей. За полтора века, что просуществовав империя-влияние ее было распространено и на запад, и на юг, и на восток, Экспедиционные казачьи корпуса (больше известные нам как монголо-татарские орды), посланные с Волги и Дона, возвещали миру о победе русского оружия на территориях, где расположены современные Польша, Германия, Чехия, Балканские страны, Египет, Индия, Иран. Ирак, Афганистан, Пакистан, большая часть Китая. Признавали верховную власть русского царя-хана и на землях сегодняшних Франции, Испании, Италии, Центральной Европы, Скандинавии, на Британских островах. Весь тогдашний цивилизованный мир в той или иной форме признавал власть далекого "варварского", "татарского", русско-ордынского царя, сидевшего в своей волжской столице. Поняв, что военной силой Россию не победить, европейцы бросили все на раскол мощной Ордынской империи. Воспользовавшись некоторой неразберихой в правящем доме, им удалось развязать в стране гражданскую войну, смуту и привести на к тому времени уже московский престол своих ставленников - династию Романовых. Ну а последний удар в спину "русскому медведю" нанесли историки, ученые мужи. Была создана новая версия древней истории, где славянам отводилось самое заштатное место. Все же их подвиги и победы были приписаны неким "монголо-татарам", которые неизвестно откуда взялись и неизвестно куда делись. От неизвестных, понятно, поражения терпеть не так и обидно... С такой версией истории Древней Руси, конечно, можно спорить. Но, правда, никто этого делать не спешит... Но куда деть десятки древних книг, описывающих победы славянских войск над западноевропейскими? И как тут не вспомнить книгу (у нас она первый и последний раз издавалась в 1722 году) средневекового историка итальянца Мавро Орбини. 1601 год. В Европе, оправившейся от монголо-татарского нашествия, - расцвет. В далекой дремучей варварской России - кровавая дикая Смута. А некий католический священник архимандрит Рагузский Мавро Орбини заканчивает написанный на итальянском языке труд "Книга Историография початия имене, славы и расширения народа славянского И их Царей и Владетелей под многими именами и со многими Царствами, Королевствами и Провинциями". Оказывается, по Орбини, славянский "народ озлоблял оружием своим чуть ли не все народы во Вселенной; разорил Перейду: владел Азией, и Африкою, бился с египтянами и с великим Александром; покорил себе Грецию, Македонию, Иллирическую землю, завладел Моравией, Шленскою землею, Чешскою, Польскою и берегами моря Балтийского прошел во Италию, где многое время воевал против римлян. Иногда побежден бывал, иногда биючи сам в сражении, великим смертоубиением римлянам отмщевал; иногда же биучися в сражении, равен был. Наконец, покорив под себя державство Римское, завладел многими их провинциями, разорил Рим, учиня данниками Цесарей Римских, чего во всем свете иной народ не чинивал. Владел Франциею, Англиею и установил державство

во Испании; овладел лучшими провинциями во Европе..."[11].

Он пишет: "Никако же удивительно есть, что слава народа Славянского ныне не так ясна, как оной давлено разславитися во Вселенной. Ежели бы сей народ так достаточен был людьми учеными и книжными, как был доволен военными и превосходительным оружием; тоб ни един другой народ во Вселенной был в пример имени Славянскому. А что протчие народы, которые зело были ниже его, ныне велми себя прославляют, то не ради чего иного, токмо через бывших в их народе людей ученых".

Вот уж почти четыре века прошло, а будто про наше время написано! Одни головы кладут на полях сражений за страну свою, ее величие, другие за столами переговоров, в тиши высоких кабинетов профукивают это величие ни за понюшку табаку... Перед своим сочинением Орбини приводит полный список источников, которыми пользовался. Больше двухсот имен! ...В списке мы находим практически все известные сочинения средневековых авторов по древней истории. Но они составляют лишь малую толику того, чем пользовался Орбини. Где же остальные? Утрачены, уничтожены. Кстати, архимандрит уже тогда это предвидел. Он прямо говорит, что многих этих историков "церковь римская не приемлет". А в списке против многих фамилий стоит специальная пометка, которая дословно переводится как "проклятый автор". Вот яркое свидетельство того, как быстро утрачивается даже письменная историческая информация"[2].

Ще в одній книзі непогано написано про "татаро-монгольское иго": "Небылицу о татарском нашествии написал Карамзин в угоду самодержавной семье, когда Николай I торопился создать в государстве все атрибуты оногo: свод законов, официальную историю и т. п. Карамзин тоже торопился, причем я даже знаю, из каких источников он черпал свое «вдохновение». В карамзинской истории мало правды. И это открыто заявляли даже его современники. Противление карамзинской истории было настолько большим, что в 1826 году Российская Академия наук вынуждена была предложить ученым России и Западной Европы представить в трехлетний срок на соискание богатой премии научный труд о последствиях монгольского завоевания России. Представлено было только одно сочинение на заданную тему, которое забраковали за явной абсурдностью. Через шесть лет после первой неудачи Академия наук вновь выступила с предложением принять участие в разработке вопроса о монгольском завоевании Восточной Европы. Задача формулировалась так: «написать историю... так называемой Золотой Орды... на основании как восточных, так и древних русских, польских, венгерских и прочих летописей»; и тем самым ответить на вопрос: «Какие последствия произвело господство монголов в России, и именно, какое имело оно влияние на политические связи государства, на образ правления и на внутреннее управление оногo, равно как на просвещение и образование народа». Результат был тот же, то есть нулевой. После второй неудачи Академия наук уже не возобновляла своего конкурса. За дело взялось государство. Цари снаряжали дорогостоящие экспедиции ученых: Семенова-Тянь-Шанского, затем Пржевальского, Арсеньева и пр. - с обещаниями огромных премий. Но и их экспедиции не принесли ожидаемых материальных доказательств. Признайся, уважаемый читатель, ведь ты до сих пор думаешь, что Пржевальский в Средней Азии и Монголии лошадей искал? Велик русский язык, он впитал в себя лексику полумира; мы повседневно употребляем слова тюркского, греческого, славянского, латинского, немецкого, арабского, французского, скандинавского, древнееврейского и прочего происхождения, но нет в русском языке ни одного (!!!) монгольского слова. И это после четверть тысячелетнего ига?.. О том, что никакого татарского ига на Руси не было, написаны многие тома. Я не буду использовать страницы своей книги для подтверждения истины. Для меня уже достаточно то, что по прочтении этих абзацев сомневающиеся, то есть не владеющие информацией, заинтересуются и сядут сами за материалы по этому вопросу. Работая над книгой, я исходил из предположения: традиционная история читателю знакома и он способен спокойно и трезво анализировать даже самые неожиданные предположения. Человеку предубежденному или с пораженной психикой (руссофобу, антисемиту и пр.), вероятно, лучше не читать книгу вовсе, чтобы лишний раз не расстраиваться. Публикацией книги автор не преследует никаких политических или религиозных целей! Разговор идет только во благо истине и человечности...[1].

Гіпотеза Фоменко сподобалась одному історику-атлантидологу [12]. На його думку, розповідь «Платона» про Атлантиду – це зашифрований опис величезної держави Русь-Орда. Просто писати про неї в ті часи уже не дозволялось. Автор однієї книги, підтримуючи Фоменка, пише: "Сейчас в мировой исторической науке может наступить качественно новая эпоха. Доселе господствующая моноверсийность, которая порождала работу историков под лозунгом «Подходит - не подходит с точки зрения традиционной исторической версии», будет заменена многовариантностью, для которой этот же лозунг звучит как «Подходит - не подходит с точки зрения той или иной версии», а перед этим эта же многовариантность скажет, как эту совокупность версий можно построить. После этого этот же лозунг и следующий из него принцип дадут возможность построить совокупность наиболее вероятных версий в истории человечества на качественно новой методологической основе. После того, как в конце концов появится возможность оценить каждую из версий по рейтинговой основе и выбрать среди них группу наилучших, наиболее

вероятных с точки зрения естественнонаучных критериев, то эту группу версий можно будет признать наиболее подходящей основой для учебника истории. И тогда основная задача исторической науки - воспроизведение наиболее объективной картины прошлого - будет выполнена на качественно новом научном уровне[19].

В качестве первого шага можно будет создать совокупность версий реконструкции истории Руси и Западной Европы на период наиболее сомнительных ее периодов с точки зрения хронологии и географии (насколько автор ориентируется, история России, несомненная с точки зрения хронологии и географии, начинается лишь с конца XVIII века). При построении этой совокупности версий параллельной главной задачей было бы создать связующие звенья с историями соседних стран, и после этого в творческом сотрудничестве со специалистами по истории этих стран создать совокупность наиболее вероятных версий истории этих стран. Итак, на основе новой методологии должны появиться качественно новые монографии по всем ключевым вопросам мировой исторической науки, и самое главное - новый учебник и энциклопедию отечественной и мировой истории. В этом учебнике и энциклопедии на качественно новом уровне решались бы вопросы хронологии, географии и персоналий, а также была бы дана объективная и непредвзятая характеристика для уже существующих источников. Автор берет на себя смелость утверждать, что на основании изложенного в книге формализма его единомышленники и он смогут построить совокупность версий реконструкции любого без исключения исторического процесса.”

А що можна писати тепер? І чи потрібна історична правда? Напевно, все ж потрібна. Так, у всякому разі, думають автори книги «Иное время истории» С.И.Валянский та Д.В.Калюжный, які звертаються до читачів з закликком: “На пороге XXI века наши дети продолжают получать искаженные знания о жизни предшествующих поколений, о развитии человечества. По ряду причин информация о работах Ньютона, Морозова и Фоменко в области хронологии не доходит до массового читателя, их книги перенасыщены доказательствами и расчетами и в силу этого трудны для неподготовленного читателя. Делом чести стало для нас изложение современного взгляда на историю в виде, максимально удобном для любого человека, независимо от уровня его образования. Мы никому не навязываем своей точки зрения - каждый волен верить во все, что пожелает; но мы обязаны дать всем, в том числе несогласным с нами, новую информацию. Ведь человечество развивается трудом и информацией и деградирует ровно настолько, насколько труд заменяется войной, насколько искажается или ограничивается информация. Предстоит громадная работа по переосмыслению первоисточников, хроник и летописей, работа для поколений историков. Когда-нибудь эта работа будет сделана, и путь человечества - до нас и после нас, предстанет прямым и ясным, без мрака и тупиков». Відносно “прямого і ясного путі” - все це просто ідеалізм чистої води. Політика ніколи не випустить з рук історію – інструмент для створення корисних для держави історичних міфів. А ось ставлення до міфа про “монгольське иго” буває різним[9].

Ось що писав, наприклад, ще на початку 1920-х років один із засновників євразійства Микола Трубецькой: «Господствовавший прежде в исторических учебниках взгляд, по которому основа русского государства была заложена в так называемой Киевской Руси, вряд ли может быть признан правильным. То государство или та группа мелких, более или менее самостоятельных княжеств, которых объединяют под именем Киевской Руси, совершенно не совпадает с тем русским государством, которое мы в настоящее время считаем своим отечеством... В исторической перспективе то **современное государство, которое можно называть и Россией и СССР (дело не в названии), есть часть великой монгольской монархии, основанной Чингисханом**». «Без татарщины не было бы России», - наголошував головний ідеолог євразійства Петро Савицький. «Московское государство возникло благодаря татарскому игу», - знову таки твердив Трубецькой. А Михайло Шахматов пішов далі: він приписував монгольській навалі «облагораживающее влияние на построение русских понятий о государственной власти». Проти цього “облагораживающего влияния”, проти євразійства виступають прибічники інтеграції в Європу, в “світове суспільство”. Тому вони рішуче заперечують гіпотезу Фоменка[7].

“Понятно, конечно, что объяснения феномена Фоменко, бытующие сегодня среди академических историков России, несерьезны. Важнее, что связано это бессилие его критиков с куда более глубокой проблемой, касающейся роли в постсоветском обществе исторической науки как главного, если не единственного, инструмента борьбы с мифологизацией национального сознания. Вернее, с тем, что никакой такой роли она не играет Вот и распустился на не ухоженной, беспризорной ниве чертополох старого мифа. Короче, читатель понимает уже, к чему я клоню. Я уверен, что только сосредоточение усилий сегодняшней историографии на демифологизации русского прошлого могло бы предотвратить новые извращения, подобные описанному выше. Не говоря уже о таких опасных сорняках, как Фоменко. Ей-богу, будь я сейчас на месте лидера России или Сороса или, по крайней мере, президента какого-нибудь научного фонда, я непременно сделал бы демифологизацию национального сознания одним из главных приоритетов своей работы. Но поскольку я не Путин и не Сорос и даже не президент фонда, и не под силу

мне сосредоточить усилия историографии на чем бы то ни было, что мне остается?. Положить на стол книгу с аргументами, не теша себя надеждой, что станут они оружием в руках моего или следующего за моим поколения. Удовлетвориться, короче говоря, мыслью, что аргументы самой жизни, которые попытался я здесь в заключение своей книги очертить, окажутся сильнее моих и неизбежно приведут поколение, что сегодня еще на студенческих скамьях, к необходимости в них вникнуть. Дай только Бог, чтоб не было слишком поздно...”[24].

Тобто, якби була в руках шановного пана Янова президентська влада, то він показав би цьому “опасному сорняку Фоменку”, де раки зимують. Щоб він не пробував замінювати “хороші” міфи на “погані”, шкідливі для держави. Та руки у пана короткі. Ось вам і наочний вплив політики на ставлення до історії! На мою думку, історії, яка б влаштовувала всіх, ніколи не буде. Хотілось би помилитися[5].

Бібліографічний список

- 1.Богданов А. Неизвестная цивилизация. - Москва: С.- Петербург, 2002
- 2.Бочаров Т. Заговор против русской истории. - Москва, 2001
- 3.Бушков А. Россия, которой не было. – Москва: С.- Петербург, Красноярск, 1997
- 4.Бушков Л. Буровский Л. Россия, которой не было. - Русская Атлантида, Москва, 2000
- 5.Валянский С., Калужный Д. Путь на Восток. - Москва, 1996
- 6.Валянский С., Калужный Д. Иное время истории. - Москва, 2002
- 7.Валянский С., Калужный Д. Тьма горьких истин. Русь. - Москва, 1996
- 8.Гримберг Ф. Две династии. Вольные исторические беседы. - Москва, 2000
- 9.Гумилев Л. От Руси к России. Очерк этнической истории. - Москва, 1994
- 10.Гун А. Многовариантная история России. - Москва: С. - Петербург, 2001
- 11.Козлов В. Тайны фальсификации. - Москва, 1996
- 12.Кузьмин И. Открытая Атлантида. - С.- Петербург: Москва, 2001
- 13.Назаров В.М. Тайна России. Историософия XX в. - Москва, 1999
- 14.Никеров В.А. Новая Хронология. История как точная наука. - Москва, 2002
- 15.Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Империя. - Москва, 1996
- 16.Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Реконструкция всеобщей истории. - Москва, 1999
- 17.Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Новая хронология Руси, Англии и Рима. - Москва, 1999
- 18.Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Жанна д'Арк, Самсон и русская история. - Москва, 2002
- 19.Поляковский В. Татаро-монголы. Евразия. Многовариантность. - Москва, 2002
- 20.Предиктор. Провидение не «алгебра». – С.Петербург, 1996
- 21.Так оно и оказалось! Критика «новой хронологии». Сборник статей. - Москва, 2001
- 22.Ходаковский И. Третий Рим. - Москва, 2002
- 23.Шемшук В. Русь Борейская. Украденная история. - Москва, 2001
- 24.Янов А. Россия у истоков трагедии 1462-1584. - Москва, 2001

Стаття надійшла до друку 14.11 .2013

Олег Храбан

Отражение новых исторических гипотез в современной российской литературе. Критическое обозрение

Аннотация: В статье исследуются новые исторические гипотезы в современной российской литературе.

Основной акцент концентрируется на изучении исторического творчества академика - математика, украинца с Москвы А.Т.Фоменко.

Ключевые слова: Историческая гипотеза, критическое обозрение, историческая концепция академик-математика А.Т.Фоменко, украинец с Москвы.

Oleh Khraban

The reflection of new historical hypotheses in modern Russian literature. The critical review

Annotation: The new historical hypothesis in modern Russian history is researched in the article.

The main emphasis is put on the historical creative work study of the academician-mathematician, Ukrainian from Moscow A. T. Fomenko.

Key-words: Historical hypothesis, critical review, historical conception of academician-mathematician A.T.Fomenko, Ukrainian from Moscow.

Украинские школы в Дальневосточной Республике в 1920 - 22 годах

Аннотация: В статье исследуются первые украинские школы на Дальнем Востоке в 1920-1922 годах.

Основной акцент сконцентрирован на роли Дальневосточной Республики и местных украинских организаций в создании в городах украинских школ.

Ключевые слова: Украинские школы, украинские организации на Дальнем Востоке, Украинские Рады.

Первые украинские школы появляются на Дальнем Востоке в 1917-19 гг. Но эти школы были единичными, они создавались в городах и содержались за счет средств местных украинских организаций. Массовое же украинское школьное строительство на Дальнем Востоке связано с периодом существования Дальневосточной Республики, где как известно, была принята весьма демократичная для своего времени конституция, гарантировавшая достаточно широкие права для национальных меньшинств. В данной статье мы и попытаемся на основе имеющейся источниковой базы рассмотреть опыт создания и функционирования национальной системы образования для украинцев - одной из крупнейших по численности этнических групп в населении ДВР. Возникшие в 1917 г. по инициативе местных украинских организаций первые на Дальнем Востоке украинские школы в период колчаковской реакции оказались в крайне тяжелом положении, что было обусловлено конфискацией властями помещений школ, мобилизацией учителей, высокой инфляцией, которая обесценивала денежные средства общественных организаций, из которых финансирувалась деятельность школ. Поэтому после ликвидации колчаковского режима одним из первых вопросов, который был поднят дальневосточными украинскими организациями перед новыми местными властями, стал вопрос об украинской школе. В частности, Хабаровская Украинская Окружная Рада направила на открывающееся 11 марта 1920 г. Хабаровское уездное земское собрание свою делегацию в составе И.Красия и В.Кийовича, которой было поручено поднять перед земством вопрос об украинской школе. Земскому собранию был вручен меморандум, в котором подчеркивалось, что украинская школа необходима для скорейшего просвещения украинского населения и предотвращения русификации, на которую обрекал украинский народ царский и затем колчаковский режим. Меморандум содержал следующие основные требования: основание в селах украинских школ на государственные средства, открытие в учительской семинарии и учительском институте параллельных курсов для подготовки учителей для украинских школ, ассигнование средств на издание украинских учебников и включение вопроса об украинской школе в наказ Исполкому для немедленного исполнения [1].

В своем выступлении на собрании В.Кийович отметил, что те разительные факты несправедливости по отношению к украинскому народу, которые были простительны царизму или реакционному режиму Колчака, непростительны народной власти. Оратор подчеркивал, что “основным требованием украинского крестьянства является украинская школа” и именно требованием, “поскольку не может народ просить у тех, кого он поставил у власти”. Он отмечал, что “когда будет признано за нами право иметь украинскую школу, тогда будут разбиты все причины вечных недоразумений между украинским и русским народами, так как исчезнет опасность исчезновения нас как нации” и призывал: “Дайте нам возможность учиться на родном языке, покажите разницу между системой царской и народной власти. Не истолковывайте требования нашего народа так, как это делала царская и реакционная власть, называя нас сепаратистами за элементарное требование, а дайте возможность нашему крестьянству, которое здесь обработало земли, выкорчевало леса, учиться так, как оно говорит дома, не помогайте создавать оборотней, которые не могут приносить ничего кроме вреда... Мы боремся с темнотой и неволей, в которую бросил нас николаевский режим, а главным средством для этого является украинская школа на народные деньги”. По мнению оратора, справедливое решение вопроса об украинской школе доказало бы украинцам, что “в российской социалистической республике все имеют равные права, как и обязанности” и укрепило бы “наши ряды в борьбе за долгожданную свободу”. Уездное земское собрание, среди делегатов которого было много украинских крестьян, единогласно поддержало требования Украинской Рады и постановило включить их в наказ Исполкому для немедленного исполнения [2].

Нам не удалось обнаружить информации о том, какие меры тогда были приняты уездным земством для реализации этого решения, известно только, что в сентябре 1920 г. Хабаровская Украинская Окружная Рада просила Земельную управу об “исходатайствовании перед уполнабпродом одного добавочного ящика газетной бумаги для печатания учебников на украинском языке” [3], а в ноябре 1920 г. ходатайствовала перед уполномоченным Министерства народного просвещения о введении преподавания на украинском

языке в тех школах, откуда были присланы соответствующие приговоры сельских обществ. При этом подчеркивалось, что в распоряжении Рады имелось по 1000-2000 экз. различных украинских учебников [4].

22 ноября 1920 г. Правительством ДВР был принят закон, в соответствии с которым с 1 апреля 1921 г. украинцы получали право на создание национальных школ всех ступеней, которые должны были содержаться на государственные средства [5].

Кроме того, Правительство ДВР постановило высший орган управления школами при Министерстве просвещения образовывать из представителей дальневосточных национальных организаций. В связи с этим, Украинский Дальневосточный Секретариат предложил представлять в этом органе украинские организации Дальнего Востока одному из читинских украинских деятелей [6]. В начале мая 1921 г. Министерство просвещения ДВР разослало национальным организациям и областным отделам народного образования телеграмму № 345-306 за подписью министра просвещения Малышева, в которой отмечалось, что “преподавание на родном языке в школах национальных меньшинств должно вестись беспрепятственно” [7].

Принятая 27 апреля 1921 г. Конституция ДВР гарантировала широкую национально-культурную автономию для национальных меньшинств Республики. В частности, ст.179 Конституции юридически закрепляла право организации обучения на своем родном языке для всех национальностей ДВР [8].

Для обеспечения прав национальных меньшинств Республики учреждалось Министерство по национальным делам (МНД), одной из главных задач которого являлась организация национальной системы образования. Это направление деятельности - организация украинских школ и подготовка учителей для них, становится приоритетным и для образованного 4 мая 1921 г. украинского сектора отдела национальных меньшинств МНД, который возглавил председатель Забайкальской Украинской Окружной Рады П.Марчишин. В результате усилий, предпринятых украинским отделом МНД и местными украинскими организациями, вскоре были открыты первые украинские школы - на ст. Хилок, Борзя, г.Верхнеудинске, Чите, Благовещенске, Свободном, Хабаровске [9].

В частности, реализуя свое конституционное право, на основании постановления общего собрания украинцев г.Хабаровска от 30 августа 1921 г. и “согласно Основных законов ДВР и разъяснению Правительства, что училища содержатся за счет самоуправления”, Хабаровская Украинская Рада обратилась к местной городской управе с просьбой об отводе помещения и выделении средств на содержание украинского начального училища. В телеграмме товарища министра национальных дел Бронштейна Хабаровскому городскому отделу народного образования и уполномоченному Хабаровской Украинской Окружной Рады Г.Могилецкому от 9 сентября 1921 г. предлагалось “на основании конституции Республики и ходатайства Рады... организации украинских школ не препятствовать, а наоборот, всячески содействовать в случае желания украинского населения обучать своих детей на родном языке”. Вопросы языка преподавания рекомендовалось решать путем “общественного приговора”. Украинские школы включались в общий план обучения Минпроса. На местные украинские организации возлагалась обязанность позаботиться о приобретении учебников и подыскании учителей. Учитывая авторитет и влияние местной Украинской Рады, хабаровский городской голова полагал необходимым пойти ей навстречу в этом вопросе, “как значительной организации”, однако окончательное его решение зависело от городской думы, заседание которой, назначавшееся 14 сентября, за отсутствием кворума не состоялось и было перенесено на 20 сентября. В повестке этого заседания думы стоял вопрос о предстоящей передаче всех гражданских школ и других учреждений народного образования на содержание городского самоуправления [10] и надо полагать, что вопрос об украинской школе на нем был решен положительно, поскольку, как сообщалось в прессе, 1 октября 1921 г. начинались занятия в хабаровской украинской школе [11].

За отсутствием в городе свободного подходящего для школы помещения, украинская школа 1 ступени в составе 5 классов начала работать во вторую смену на втором этаже бывшего реального училища. Для начала, обучение на украинском языке должно было производиться только в первом классе, а в остальных классах - на русском языке с обязательным изучением украинского языка как предмета. Школа создавалась как государственная с программой, общей для всех школ 1 ст. Таким образом, дети, обучавшиеся в ней, могли беспрепятственно переходить в другие школы, в том числе и поступать в школы повышенного типа. Ее финансирование должно было осуществляться на общих для всей республики основаниях. Заведующим и организатором школы стал известный в городе педагог, бывший преподаватель и инспектор Реального училища И.Г.Гордиенко, который совместно с родительским комитетом занимался подбором учителей [12].

К середине октября 1921 г. педагогический состав украинской школы был в основном укомплектован, в ней преподавали: И.Г.Гордиенко, Н.Г.Рындич, Г.Шапошников, И.Ю.Вильничук, Е.В.Швачинская, Г.Вороний, Г.Могильник [13].

Однако, несмотря на гарантированное законом право, дело организации украинских школ столкнулось с серьезными трудностями, поскольку по воспоминаниям заведующего украинским сектором МНД П.Марчишина, правительством ДВР средства на эти нужды практически не выделялись и их опять приходилось добывать путем сбора частных пожертвований, при этом основная часть расходов ложилась на плечи самих украинских организаций. В связи с этим остро стояла проблема финансирования украинских школ, обеспеченности учебниками и педагогическими кадрами [14].

Об этом же свидетельствует в своих воспоминаниях депутат Учредительного и затем Народного собрания ДВР, председатель Свободненской Украинской Окружной Рады Л.Глибощкий [15,с.57], который отмечает, что власти "хоть каких-либо средств на открытие школ или хотя бы на учебники не дали".

Поэтому местные украинские организации вынуждены были сами заботиться об обеспечении украинских школ учебниками. Решить вопрос с учебниками украинцы ДВР пытались, обратившись к правительству УССР [16].

21 июля 1921 г. Свободненская Украинская Окружная Рада обратилась в Наркомат народного просвещения УССР с просьбой выслать по 5 тыс. экземпляров украинского букваря, читанок для первого и второго классов, "Щотницї", задачника, грамматики, по 500 экз. - истории, географии, природоведения, синтаксиса, по 200 экз. - геометрии и физики, по 100 экз. - алгебры и химии. Кроме того, Свободненская Рада просила прислать также два комплекта библиотеки учителя. Однако ответа на свои письма Рада так и не получила. Обращаясь к своему представителю на Украине И.Мостипану, Свободненская Окружная Украинская Рада отмечала острую нехватку украинской литературы и констатировала, что "школьных учебников нет ни в одной школе". Поэтому Свободненская Рада просила своего представителя предпринять все меры для того, чтобы "как можно скорее направить с Украины все учебники, необходимые для школ и особенно для украинской семинарии". В феврале 1922 г. она обращается к ВУЦИК с просьбой помочь украинцам Дальнего Востока книгами, школьными учебниками и другими "культурными средствами", констатируя, что в ДВР украинцы добились для себя культурно-национальной автономии, но реализовать ее не могли в связи с недостатком средств [17].

Министр по национальным делам ДВР К.Лукас, посетив в июле 1921 г. г.Свободный, порекомендовал, чтобы не ожидая присылки учебников с Украины, украинцы сами делали, что можно [18, с.57-58]. По воспоминаниям П.Марчишина, учебники для украинских школ приходилось заказывать за границей [19].

В частности, в октябре 1921 г. заведующему Хабаровской украинской школой И.Г.Гордиенко при поездке его в полосу отчуждения КВЖД Министерством по национальным делам было поручено произвести обследование национальных организаций граждан ДВР в полосе КВЖД, при этом особое внимание должно быть обращено на выяснение состояния школьного дела и на учет существующих там национальных школ. И.Г.Гордиенко поручено было также "обследовать и выяснить возможность печатания в Харбине и других городах Китайской республики учебников и других книг на национальных и туземных языках и организации особого национального издательского товарищества в общереспубликанском масштабе" [20]. Кроме того, известно также, что изданием учебников для украинских школ занимался представитель Украинского Дальневосточного краевого кооператива "Чумак" в Токио Е.А.Коломиец [21].

Л.Глибощкий, в частности, говоря об имевшихся в украинских школах Свободненской округи учебниках, отмечает, что часть их была напечатана Хабаровской Украинской Окружной Радой, часть была прислана из Харбина, а часть - переслала Украинская Дальневосточная Краевая Рада, получив их от украинских организаций из Канады. Однако, положение с учебниками и учебными пособиями оставалось достаточно тяжелым, например, в Свободненской школе имелся всего один географический атлас [22].

Одним из главных препятствий к расширению сети украинских школ являлся также недостаток украинских учителей. Как отмечал один украинский автор, на Дальнем Востоке "при всей стихийности украинского национального движения... выявилась такая жалкая картина: каждое село горело желанием иметь свою школу, а украинского учителя хоть со свечкой ищи..." [23,с.83].

По имеющейся информации, кадры учителей для украинских школ создавались путем подготовки их на краткосрочных летних курсах [24]. Однако даже имевшиеся педагогические кадры государством фактически не содержались и находились на обеспечении сельских обществ, при чем, как свидетельствует Л.Глибощкий, "учителей украинских население по селам содержало хорошо" [25,с.57].

Характеризуя общее положение с украинской школой на Дальнем Востоке в октябре 1921 г., местная газета отмечала, что "по селам до сих пор, не взирая на многочисленные приговоры сельских обществ, до сего времени школ нигде, за исключением Хабаровского округа, нет, да и там они находятся в загоне. В городах школы содержатся украинцами на собственные средства и время от времени то замирают, то опять возобновляют свою деятельность" [26].

При этом, одним из важных источников пополнения средств, за счет которых содержались национальные школы, являлись украинские спектакли. Так, в частности, в Хабаровске осенью 1921 г.

местным украинским культурно-просветительным обществом “Просвита” ежемесячно устраивались благотворительные спектакли (“Мати-наймичка” - 27 сентября, “Мартин Боруля” - 29 октября, “Шельменко-денщик” - 25 ноября), сбор от которых направлялся в пользу местной украинской школы [27].

Как можно предположить, в дальнейшем ситуация не изменилась к лучшему. В официальном отчете о деятельности подотдела по делам национальных меньшинств Приамурской области ДВР отмечалось, что к лету 1922 г. его работа в этом направлении заключалась в передаче школ в ведение национальных организаций (к июню 1922 г. Хабаровской Украинской Окружной Раде было передано 24 школы 1 ст., в т.ч. 1 - в Хабаровске и 23 - в селах Приамурской области), выяснении количества детей нацменьшинств, “приискании средств на улучшение уже существующих и открытие новых школ”. Причем данные мероприятия осуществлялись исключительно “путем бумажной переписки”, а потому “не достигли каких-либо ощутительных результатов”. При этом подчеркивалось, что одна из главных проблем заключалась в отсутствии материальных средств и, как следствие - преданных делу и сознательных работников. В отчете констатировалось, что “все школы, названные здесь, одинаково нуждаются в учебниках, учебных пособиях и вообще учебных принадлежностях” и что “подотделом принимаются всевозможные меры к изысканию средств на издание необходимых учебников”. При этом выражалась надежда, что “возможно при содействии национальных организаций удастся предстоящим летом издать некоторые учебники и книги” [28,с.74-75].

Вопрос с финансированием национальных школ в дальнейшем решался путем перекладывания части расходов по их содержанию на органы местного самоуправления. Так, в соответствии с постановлением совещания председателей местных управлений, состоявшегося летом 1922 г., местные органы управления должны были принять на себя часть расходов по содержанию национальных школ в соответствии со ст.125 Основного Закона [29,с.33]. Учитывая же, что традиционно местные бюджеты являются еще более слабыми, чем центральный, можно предположить, что данная мера вряд ли могла позитивно отразиться на материальном положении национальных школ. Точных данных о количестве созданных в этот период украинских школ в масштабах всей ДВР обнаружить пока не удалось. По сообщениям прессы [30], к концу 1921 г. в ДВР уже было открыто до 60 украинских школ и сообщения об открытии новых школ все продолжали поступать вместе с требованиями присылки украинских учебников. В докладе заведующего ДальОНО о состоянии народного образования на Дальнем Востоке за период с ноября 1920 г. по 15 февраля 1923 г. приводятся данные по школам нацменьшинств на Дальнем Востоке, причем отмечено, что на 15.02.23 г. “сведения даны прежние и без Приморской губернии”, то есть, по всей видимости, относящиеся еще ко временам ДВР. По этим данным, на территории бывшей ДВР существовало 37 украинских школ 1 ст. (2 - в Прибайкальской губ., 9 - в Амурской и 26 - в Приамурской) с общим количеством учащихся в 1906 чел. Кроме того, в ДВР также существовало 5 корейских школ (134 учащихся), 7 - татарских (210), 4 еврейских (350) и 67 - бурятских, в том числе 1 - 2-й ст. с общим числом учащихся - 2211 [31].

Согласно сведениям, приведенным в докладе ДальОНО о состоянии дела просвещения национальностей нерусского языка в Дальневосточной области, заслушанном на заседании Президиума Совнацмена Наркомата просвещения РСФСР 6 июня 1924 г. [32], в Хабаровском уезде Приморской губернии в 1922-23 уч.г. имелось 22, а в Амурской губернии - 9 украинских школ при 24 учащихся и 690 учащихся (тогда как по мнению Л.Глибоцкого, потребность в украинских школах только в Свободненском округе составляла как минимум 10 школ [33]. Более того, в ходе обсуждения данного доклада приводились данные о том, что после революции на Дальнем Востоке открылось до 200 украинских школ 1 ступени и до 20 школ 2 ступени. Кроме того, известно, что украинцы добились создания в Свободном украинской учительской семинарии [34]. В Хабаровской учительской семинарии, где половина учащихся состояла из украинцев, в 1921-22 уч.г. читалось украиноведение как отдельный предмет [35].

Но, в связи с отсутствием учителей и учебных пособий, украинские школы в ДВР владели жалкое существование. После ликвидации в ноябре 1922 г. ДВР и присоединения Дальнего Востока к РСФСР украинские организации, благодаря материальной поддержке которых и существовали украинские школы, были распущены, а их лидеры и активисты арестованы [36,с.197-211].

Аресту подверглась и часть учителей украинских школ, после чего последние оказались брошенными на произвол судьбы и пришли в упадок. По информации, приведенной на упоминавшемся заседании Президиума Совнацмена Наркомата просвещения РСФСР 6 июня 1924 г., к тому времени на Дальнем Востоке оставалось до 70 украинских школ, “которые владели жалкое существование, поскольку они никем не контролировались и вообще оказались брошены на произвол судьбы” [37]. О достоверности факта существования на Дальнем Востоке в 1924 г. около 70 украинских школ судить трудно. Но фактом остается то, что украинские национальные школы, возникшие в ДВР, прекратили свое существование вскоре после установления на Дальнем Востоке советской власти. Дела бывшего Миннаца ДВР по просвещению национальных меньшинств 11 декабря 1922 г. были переданы подотделу социального воспитания

ДальОНО, который в дальнейшем занимался организацией национального образования практически исключительно для “восточников” (корейцев и китайцев) и туземного населения. Таким образом, подводя итог, следует отметить, что впервые украинская школа на Дальнем Востоке как относительно широкое явление, как система национального образования крупнейшего из национальных меньшинств региона появляется только в Дальневосточной Республике. Это стало возможным благодаря демократическому характеру ДВР и явилось ответом на стихийную потребность украинских масс получать образование на родном языке, которая выразилась в многочисленных приговорах сельских обществ об открытии украинских школ, в соответствующих решениях, принятых на четырех Украинских Дальневосточных съездах, состоявшихся в 1917-18 гг. и закрепленных затем в Конституции украинства Дальнего Востока (1919) [38]. Как признавали впоследствии даже советские деятели, это движение не было "движением искусственным, движением только украинской интеллигенции, оно было движением и большой массы украинского крестьянства, которое приступило к сознательной национальной жизни и начало на свои средства открывать украинские школы, клубы, театры и добиваться автономии для районов, населенных украинцами" [39]. При этом роль государства (ДВР), оказавшегося не в состоянии обеспечить реализацию на практике тех прав, которые были юридически закреплены, была минимальной. Как констатировалось на заседании Президиума Совнацмена Наркомата просвещения РСФСР 6 июня 1924 г., МНД ДВР в связи с отсутствием стабильности в финансировании, "не имело возможности оказать материальной поддержки и заботы его не шли далее благих пожеланий и писания циркуляров, запросов, анкет и т.п., на которые Министерство, в большинстве случаев, не получало ответов. Места упорно молчали, только изредка отписываясь, так как знали, что Министерство бессильно оказать какую-нибудь помощь". Более того, кроме экономических трудностей, украинским организациям на местах приходилось зачастую сталкиваться с давлением, политическим шантажом, а то и прямыми репрессиями со стороны местных прокоммунистических властей, которые видели в них источник “национализма”. В особенности это характерно для Амурской области. Так, в 1921 г. аресту подвергся учитель Свободненской украинской школы И.Мармоль, а сама школа была закрыта местными властями. В том же 1921 г. властями был расстрелян учитель украинской школы из с.Большая Сазанка К.Холод [40, с.55].

Опыт строительства украинской школы в ДВР оказался непродолжительным (в силу кратковременности существования самой ДВР) и украинская школа в исключительных условиях продолжавшейся гражданской войны и экономической разрухи, не стала подлинно массовой, не охватывая все украинское население региона. Тем не менее в эти годы было наглядно продемонстрировано стихийное стремление дальневосточных украинцев к национальному просвещению, идущее из народных глубин, к сохранению своей этнической самобытности.

Источники

1. Щире слово. Владивосток. 1920, 11 квітня.
2. Щире слово. 1920, 18 квітня.
3. Голос трудящихся. Хабаровск. 1920, 16 сентября.
4. Голос трудящихся. 1920, 17 ноября.
5. Наше слово. Хабаровск. 1921, 26 марта.
6. Труд. Никольск-Уссурийский. 1921, 7 апреля.
7. Наше слово. 1921, 11 мая.
8. Известия Приамурского областного управления. 1921, 1 июля.
9. Маньжурський вістник. Харбин. 1934, 12 травня.
10. Наше слово. 1921, 17 сентября.
11. Наше слово. 1921, 1 октября.
12. Наше слово. 1921, 14 сентября.
13. Наше слово. 1921, 16 октября.
14. Маньжурський вістник. Харбин. 1934, 12 травня.
15. Траф'як М. Український рух на Далекому Сході // Золоті ворота. - К.,1993. - Вип.5.
16. ЦДАВОВУ України. Ф. 4. Оп.1. Д.70. Л.179-179об.
17. ЦДАВОВУ України. Ф. 4. Оп.1. Д.70. Л.176-177.
18. Траф'як М. Український рух на Далекому Сході // Золоті ворота. - К.,1993. - Вип.5.
19. Маньжурський вістник. Харбин. 1934, 12 травня.
20. Наше слово 1921, 28 октября.
21. Нова Україна. Календар на рік 1921. - Владивосток, 1921.
22. Траф'як М. Указ соч. С.55.
23. Корда Р. Як дальше? // Далекий Схід. - Харбінб 1939. - № 6.

24. Вестник ДВР. 1922, № 2. С.75.
 25. Траф'як М. Український рух на Далекому Сході // Золоті ворота. - К.,1993. - Вип.5.
 26. Голос Прибалтики. - Владивосток. 1921, 15 октября.
 27. Наше слово. 1921, 25 сентября, 29 октября, 25 ноября.
 28. Вестник ДВР. - Владивосток, 1922. - № 2.
 29. Вестник ДВР. - Владивосток, 1922. - № 4. .
 30. Жизнь народов. Владивосток. 1921, 30 октября.
 31. РГИА ДВ. Ф.2422. Оп.1. Д.232. Л.13-16.
 32. РГИА ДВ. Ф.2422. Оп.1. Д.1181. Л.10-17.
 33. Траф'як М. Український рух на Далекому Сході // Золоті ворота. - К.,1993. - Вип.5.
 34. ЦДАВОВУ України. Ф. 4. Оп.1. Д.70. Л.179-179об.
 35. РГИА ДВ. Ф.2422. Оп.1. Д.1181. Л.10-17.
 36. Черномаз В. Читинский процесс (1924 г.) и разгром украинского национального движения на Дальнем Востоке. // Политические репрессии на Дальнем Востоке (20-50-е гг.). Материалы Первой Дальневосточной научно-практической конференции. - Владивосток, 1997.
 37. РГИА ДВ. Ф.2422. Оп.1. Д.1181. Л.10-17.
 38. Черномаз В. Национально-культурное развитие украинского населения Дальнего Востока в начале XX в. // Вопросы социально- демографической истории Дальнего Востока в XX в. Владивосток, 1999. С.17-34.
 39. ЦДАВОВУ України. Ф.1. Оп.5. Д.476. Л.16.
 40. Траф'як М. Український рух на Далекому Сході // Золоті ворота. - К.,1993. - Вип.5. С.55.
- Стаття надійшла до друку 16.11 .2013.

Вячеслав Черномаз

Українські школи в Далекосхідній Республіці в 1920-1922 роках

Анотація: В статті досліджуються перші українські школи на Далекому Сході в 1920-1922 роках.

Основний акцент сконцентрований на ролі Далекосхідної Республіки та місцевих українських організацій в створенні українських шкіл.

Ключові слова: Українські школи, українські організації на Далекому Сході, Українські Ради.

Viacheslav Chornomaz

Ukrainian schools in the Far Eastern Republic in 1920-1922

Annotation: First Ukrainian schools in the Far East in 1920-1922 are researched in the article.

The main emphasis is put on the role of the Far Eastern Republic and local Ukrainian organizations in Ukrainian schools creation.

Key-words: Ukrainian schools, Ukrainian organizations in the Far East, Ukrainian Councils.

Історія становлення та розвитку української діаспори в Москві

Анотація: У статті з'ясовується історичний процес становлення та розвитку української діаспори в Москві.

Основний акцент концентрується на громадській, освітній та науково-дослідній роботі українських громад у продовж століть та на сучасному етапі.

Концентрується увага на конкретних діях які зробили вклад в розбудову українського національного, наукового, освітнього життя українців Москви.

Ключові слова: Україна-Русь, Московська держава, Москва, Росія, Україна, українці Москви, українська колонія Москви, українці в Російській Федерації.

Існує чимала література в різних формах відносно як виникнення міста Москви, так і походження самої назви. Особливо збільшується вона зараз, коли Москва відсвятковує щорічно свято з дня заснування міста, від часу першої згадки про неї в Іпатіївському літописі. Факт незаперечний, але коли з'явилося в дійсності саме поселення, що означає назва, звідкіль вона взялася-ніхто до цього часу не може впевнено і аргументовано сказати. Є навіть думка, нібито Москву заснував ще в 432 році нашої ери, князь Мосха, хозарський єврей[6,с.107].

Та більше нас цікавить не історія виникнення та розвитку самого міста, а лише те, який внесок в цю справу зробили за довгі століття вихідці з території сучасної України.

Проблема до цих пір, з нашої точки зору, не досліджена. Окремих епізодів українського сліду в Москві описано багато, але всі вони не мають більш менш системного вигляду. Причин тут безліч. Основні з них відомі читачам, особливо тепер, як на карті світу з'явилась самостійна держава Україна.

Матеріал, що подається нижче, не може, звичайно, вичерпати підняту тему. Це лише спроба скласти певне уявлення про так звану «українізацію Москви», хоча вона здавна хвилювала і продовжує зараз хвилювати уявлення багатьох дослідників, в тім числі і в Росії.

Можна тільки мріяти, що нарешті знайдуться автори, перш за все з жителів Москви українського походження, які зуміють об'єктивно розкрити не просту проблему. Нагадаємо: згідно останнього перепису населення в столиці теперішньої Москви, як столиці Росії проживає більше 250 тис. українців. Чи вірити таким даним?

В засобах масової інформації, в побуті говориться, що їх тут наліковується від 800 тис. до 1 млн. Вірогідно, коли з відомих причин люди вимушені були називати при перепису чужу національність.

Ясно одне: найчисельніша діаспора в Москві - українська.

Свою розповідь побудуємо на відомих нам джерелах виключно російського походження. Щоб уникнути різних звинувачень в передвзятості, яку так часто і легковажно приписують українцям великоруські автори. Книжка "Москва в прошлом и настоящем"[9,с.23-25; с.1167], відкривається висловом, згідно якого Москва - це символ всіх світлих та темних сторінок багатовікової історії Росії. Сказано доречно. Відноситься він і до впливу наших земляків на її розвиток.

Сліди людського побуту на теренах Москви та її околицях фахівці знаходять в так званих городищах при розкопках пам'ятки фінського народу Меря. Земляні споруди давніх поселень народу Меря розташовувалися, як правило, по берегах річок на підвищеннях, переважно в гирлах або ж на мисах. Доповнювались поселення штучними ровами, насипними земляними валами та дерев'яними частоколами на них. Деякі городища створювались як жертovníки (ніби розташовувались нижче до неба).

Вважають, що такі житла характерні для язичницької культури фінського народу Меря VI-XI століть нашої ери так і християнської культури Меря XII-XIII століть[3,с.4-7].

Згідно переказів перша дерев'яна церква воїм'я Іоана Предтечі постала в Москві біля Боровицьких воріт Кремля в 1291 році. В літературі згадується, що в 1296 році великим князем Данилом Олексійовичем засновано недалеко від Кремля Богоявленський монастир. Тому маємо причини говорити про християнізацію Москви лише в кінці XII століття. Звідки прийшло сюди духовенство- з півночі чи з півдня - невідомо. Зрозуміло давніше бажання зв'язати якимось Москву з Києвом.

Впевнено можна стверджувати, що до кінця XII століття вихідці з півдня не колонізували цю місцевість. Хіба навіть від кочівників вони змушені були ховатися у лісах, тобто тікати з більш родючих до малоосвоєних земель. Якщо під тиском ворога люди півдня переселялися в затишніші лісові краї півночі, то масовий їх вихід з насиджених місць історією не зафіксований. А взагалі до Москвських земель, на яких у XII столітті проживали угро-фіни і слов'яни-кочовики ставилися по іншому, як до більшості слов'янських

князівств. Про це-окрема розмова. Подальша історія московської землі пов'язується із сусідством із прийдшими із Азії і заснувавшими на Волзі свою державу Золоту Орду - татарами. Татари не часто тривожили цей регіон, що давало змогу згуртування тут населення і політичного і економічного центру зокрема. Ясно, що «татарський спокій» був на руку возвеличенню Москви.

Перетворення невеличкого поселення на місці теперішнього Кремля в князівську столицю розпочалося при князю Івані Калиті, який добився того, що Володимир, перше місто Суздальської землі, становиться придатком Москви. На початку діяльності князя І.Калита існували самостійні Тверське, Ростовське, Ярославське, Рязанське князівства, Новгородська, Псковська-феодалні республіки. Князь Іван Калита прославився в історії тим, що поклав підвалини для кристалізації у майбутньому великого Московського князівства. Таким чином маємо всі підстави сказати, що Москва виросла в столицю нового народу, який в свою чергу склався з суміші слов'ян, угро-фінів, тюркських народів і татар, і став надалі називатися «північно-східним слов'янством». Було це в першій половині XIV століття нашої ери [7,с.10-17].

На думку багатьох дослідників, особливу і велику роль відіграв осідок Москва, який стояв осторонь татарських розбоїв. Власне в Москву князь Іван Калита після падіння Костянтинополя переніс всі святині із Володимира, перевів свій полк та всіх слуг в кількості 1700 чоловік, як наголошує літопис «1700 отроків». З того матеріалу, яким нам вдалося користуватися, це чи ненайперша літературна згадка відносно приходу до Москви людей з території України-Руси. Багато авторів наголошує, що за часів Івана Калита розпочинається довгий ряд переселень в Москву знатних бояр і купців з інших князівств в тому числі із південно-західної Русі [1,с.21].

В значній мірі переселення з теренів сучасної України проходило за рахунок духовенства. Чимало для цього зробив митрополит Петро. Його дії мали для Москви неабияке значення. Народився він на Волині. Ще хлопчиком 12 років Петро поступив в один з тамтешніх пустельних монастирів. Вів тут життя подвижника, прийняв постриг, був удостоїнний спочатку д'яконського, а потім пресвітерського сану, пройшов усі стадії іночеського подвигу. Пішов з монастиря в безлюдне місце на річці Рать де заснував монастир. Є відомості що Петро, будучи вже ігуменом Радського монастиря, нібито від набігів на монастир татар пішов до міста Володимира, де його радо зустріло духовенство. Як свідчитиме подальша історія церкви та Москви, очевидно між двома представниками духовенства у Володимирі склалися непогані церковні відношення.

Сталося між іншим так, що справами Максима був незадоволений володар України-Русі король Юрій Львович. Митрополит з Володимира віддавав перевагу віруючим Московії, майже не довідувався до своїх підлеглих, які перебували у той час у складі іншої держави. Тому Український король Юрій Львович вирішив мати для своїх володінь окремого митрополита. З цією метою він запропонував ігумену Радського монастиря Петру відправитися на відповідне висвячення в Костянтинополь до патріарха разом з своїм послом та грамотою. Прийняли Петра в православному центрі з великою честю і висвятили на митрополита. Петро повернувся в Київ, а не до короля Юрія Львовича у тодішній столичний Львів, пробув тут біля року, а потім переселився до міста Володимира на Клязьмі, став наступником грека Максима. Глибоко могобільний московський князь Іван Калита зблизився з Петром, заохочуючи відвідини Москви митрополитом. Старець не залишався байдужим, він благословляв багато починів московського володаря. В решті - решт Іван Калита упросив Петра переїхати на житло в Москву. В цей час Володимир уже перестав бути центром Північно-Східної Русі. І лише перебування тут глави церкви надавало йому певне значення. Тоді митрополит був майже незалежний від місцевих князів, так як поставлявся візантійським патріархом і фактично виступав тією особою, що втілювала єдність православної України-Руси і Московського князівства. А для Івана Калита було дуже важливо, щоб вище церковне керівництво знаходилося в його місці, чим возвеличувало би свого князя, вже не кажучи про матеріальну сторону цього акту. Адже до Москви разом з митрополитом переходив також і церковний скарб. Історик Д.Бантиш-Каменський повідомляє, що Петро перебрався до Москви в 1325 році, де невдовзі і помер[1,с.22-28].

Вихідець з Волині за своє життя зробив для Москви багато різних справ. З його благословення місто почало забудовуватися кам'яними храмами. Він ініціював закладку відомого всім собору в честь Успіння Пресвятої богородиці в Москві[4,с.70-71; с.595].

Петро, розказують власними руками виготовив собі з каменю гробницю в якій упокоївся задовго до завершення будівництва храму. Зі слів знавця Москви І.Забеліна гробниця Петра стала немов наріжним каменем могутності та величі до того маловідомого міста. Петра з Волині називають провісником московського самодержавства.

Знайти сліди переселень українців до Москви практично не можливо. Лише відомості про окремих діячів, що збереглися в доступній літературі, старі чи нові назви вулиць, площ, адреси будинків столиці можуть в якійсь мірі дати приблизну уяву про вклад вихідців з України - Русі в розвиток міста.

Наприклад є дані, згідно яких до Москви переїхав з Чернігова боярин Федір Бяконт. Логічно припустити: подібні люди брали з собою і челядь. Мабуть за значні заслуги перед престолом сам І.Калита став Ф.Бяконту кумом, а похресник, досягнувши 15 років, поступив в Богоявленський монастир з і менем Олексія і через 20 років став патріархом. Цього церковного ієрарха цікавили тільки інтереси Москви, хоча він повинен був опікуватися і православними України-Руси. Владика до речі був високоосвіченою людиною. В 1358 році ним засновано в Кремлі Чумонастир, який з перших днів отримав значимість освітнього центру, куди стали прибувати також учені старці з Києва. Перенесення до Москви православія сприяло приходу сюди з України-Русі багатьох служителів церкви. Там, де зараз стоїть пам'ятник О.С.Пушкіну, в XIV-XVI столітті існувало Києво-Печерське подвір'я[10,с.201].

Всі знають: Москва бере свій початок від Кремля. В перші століття він був військовою фортецею, потім садибою удільних князів, центром Московії.

В 1339 році князь Іван Калита споруджує нові стіни та башти укріплень з дуба, а наприкінці 15-го століття Кремль отримує цегляну огорожу разом з башнями. За його стінами облюбували собі місце торговельники. Сюди приїжджали купці з різних країн, в тому числі і з України-Русі. Навколо Кремля виникли окремі поселення звані слободи, які потім переростали в своєрідне місто. Московські князі добре розуміли вигоду торгівлі під стінами Кремля. Вони навіть приймали всякі заходи по її охороні. Було, наприклад, вирішено обнести другим муром територію, де знаходились торговельні місця та будівлі. В результаті виникло Китай-місто. Сталося це десь в першій половині XVI ст. В цім районі, неподалеку від Кремля, зберігся до цього часу Спровулок (перша його назва-Космодаманський, походить від назви стоявшої тут церкви). Інколи ім'я провулка пов'язують з прийшлими поляками. Воно і так і не так. Панами називали у Москві і українців, особливо тих, котрі перебували в ті часи під владою Литви та Польщі. Ще В.Г.Рубан - чи ненайперший автор московського довідника, згадує наявність Старопанського провулку[13,с.23-29].

Чому з'явилась така назва? Можливо тому, щоб якось відрізнити більш нові поселення від старіших. Цей висновок співпадає з пізнішою історією міста.

Взагалі потрібно відзначити, що в описувані часи православні могли переходити до Москви, тікаючи від утисків католиків на теренах Литви та Польщі. Невідомо, коли виникло, але в межах Китай-міста вказується на існування українського подвір'я в Черкаському провулку[14,с.5], який зберігся до сьогодні і походить не від однойменного міста в Україні, а зв'язаний з прізвиськом князя черкаського, володіння якого знаходились у даному регіоні. Цікаво є також ті обставини, що напроти Кремля на березі-Москви-ріки згадується місцевість Києвець[4,с.70-71; с.595].

З кінця XVI століття починає нести службу московському престолу вільне запорізьке козацтво. Наприклад, князь Дмитро Вишневецький, або ж Байда по прозвищу, один час подався з військовим загоном до царя Івана Грозного маючи наміри залишитися у нього на постійній службі. Цілком можливо, що прийшли козаки могли якось вплинути на місто. За першу половину XVII століття у нас немає точних джерел. Можна тільки допустити, що діяли тіж тенденції переселення на північ населення з України-Русі, про що маємо переконливі докази. Д.Баштин-Каменський розповідає про події 1609-1610 років: "малоросийские казаки" під проводом князя Романа Ружинського, допомагаючи третьому самозванцю облягши Москву довго проживали у її околицях[1,с.24-29].

Також відомо, що в 1618 році наступало на Москву 20-тисячне військо П.Коношевича-Сагайдачного (разом з польським королевичем Владиславом). Українські козаки підійшли безпосередньо до міста, розташувавшись табором на довгий час біля стін Донського монастиря[15,с.158].

З 1626 року царський уряд офіційно починає зараховувати на дійсну військову службу вихідців з України, особливо після того, як вони побували на Дону. В науковій літературі приводяться дані, згідно яких в такий спосіб до Москви в 1647 році було взято 34 валуйських черкас (так ще називали українців). Зовсім по іншому виглядає друга половина XVII століття. Деякі українські автори характеризують цей період як епоху киевізації Москви. Точка зору їх доречна. Друга половина XVII ст. пов'язана з підписанням гетьманом Богданом Хмельницьким угоди з царем.

За часів гетьмана Івана Мазепи місце з церквою Покрови, де проживали українці, ще називався як "Маросейка". Воно починалося від Поварської вулиці і включав в себе такі провулки як Скатертний, Хлібний, Сторожевський, Сабуровський[16,с.23-41].

Так могло бути і ось чому. Для задоволення своїх потреб московські господарі стали запрошувати з України-Русі до двору робітників різних професій - виробників хліба, вина, ткачів, служивих та ін. По такому ж принципу виник існуючий до сьогодні Хохловський провулок, поряд з Маросейкою. Колись навколишнє урочище мало назву "В Старых Садах", або "Садовники". Ця частина Білого моста була, як кажуть, самою живою. Розташовувалася вона на крутому південному схилі Москви-ріки, добре продилялась і прогрівалась сонцем, тому здавна використовувалась для розведення садів. Ще на початку

XV ст. район урочища облюбувала столична знать. Тут існував загородний царський двір, була літня резиденція митрополитів, боярські садиби. Сади поставляли до правлячого столу фрукти. А щоб за деревами був кращий догляд, стали спеціально виписувати доглядачів за ними з України, коли появилась така можливість. А.Мартинів описує ситуацію так: "По присоединении в XVII веке Малоросии, когда тамошние выходцы Хохлы показались в Москве, то они заняли частью и Садовники и с той поры появилось название урочища Хохловка, давшее название этому переулку"[12,с.144].

Хохловський провулок переходить в площу з таким же іменем, яка збереглася до сьогоднішнього часу. Правда, вона зараз перетворена в автостоянку. Але в давні часи навколо неї селилися українці. В Хохловському провулку постає церква. Про неї знаємо з багатьох джерел. Джерелами встановлено, що побудована вона була в кінці XVII - на поч. XVIII ст. і українські священники висвятили її під іменем Святої Трійці. З перших довідників Москви довідуємось, як цю цю церкву величали: "Живоначальныя Троицы, что в Старых Садах, что на Хохловке. С приделами: 1)Владимирскія Пресвятая Богородицы; 2)Дмитрія, Ростовского Чудотворца"[12,с.144-145].

Немає сумніву, що в будівництві церкви в Хохловському провулку приймали безпосередню участь своїми коштами вихідці з України, які селилися навколо. Навіть один з вівтарів названо в честь митрополита Дмитра Туптало, українця по походженню (до речі з козацького роду), славнозвісного релігійного діяча.

Багато чого слід розповісти про церкву Троїці в Хохлах, як її величають теперішні довідники. Храм обезглавили в 1917 році. Деякий час в ньому влаштовувався гуртожиток МДУ. В середині приміщення релігійна споруда була змінена.

Пізніше дана українська церква була віддана під контур "Нефтегазтреста", потім - кооперативу. В останні роки церква передана релігійним установам (нажаль не українським), в ній проводяться реставраційні роботи, хоч дуже повільно за браком коштів.

Немає сумніву - писав з приводу "кивізації" Москви ще в минулому столітті П.А.Безсонов, що "малороси" мали вплив на "великоруське" суспільство. На його погляд, всякий знає про силу та дії на півночі вихідців з України. В Москві вони займали самі видні місця-від ієрархів до управління консисторіями, ними ж влаштованими, від вихователів царських сімей до монастирських настоятелів, від ректорів, проректорів і вчителів також ними ж проєктованих шкіл, діловодів, дяків та секретарів. Майже все підлягало їх реформі: богословське вчення, виправлення священних книг, текстів, видавнича діяльність, справи розколу в церкві, адміністрація всіх напрямків, проповідь, церковний, громадський та домашній спів, ноти, зовнішній вигляд архиєрейських будинків, спосіб життя останніх, екіпажі, одяг служителів, предмети та способи навчання, утримання бібліотек, правопис, розмова, суспільні ігри, видовища і т.д. Були серед прийшлих українців добрі релігійні місіонери, священники, військові, законотворці, перекладачі, іконописці, гравери. З ініціативи боярина Ртищева, освіченої людини, але представника старої Москви, цар прийшов до висновку про необхідність перегляду богослужбових книг, в яких було багато помилок, викривлень та інших. недоліків. Як вище говорилося, в Москві на всіх рівнях вважали себе єдиними захисниками православного світу, навіть не довіряли грекам у цьому відношенні.

Ідея "Третього Риму" володіла умами багатьох. То ж ніби на прохання Ртищева підтримане царською владою, Київ посилає до Москви велику групу вчених, серед котрих-івидатні богослови: Єпіфаній Славинецький, Арсеній Сатановський, Теодосій Сафонович, Іоникій Голятовський, Гаврило Домецький, Дамаскін Птицький. Найбільшу роль зіграв в становленні та розвитку московської просвіти і культури Єпіфаній Славинецький. Боярин Ртищев розмістив вченого старця з прибулою братією в новозбудованому Андріївському Преображенському монастирі, що на березі Москви-ріки, і почав посилати сюди молодь вчитися різним мовам, слов'янській граматиці, риториці, філософії. З допомогою Славинецького монастир перетворився в перше вільне братство в Москві, заснована ним школа стає предтечею майбутньої Слов'яно-Греко-Латинської Академії. Невдози цар призначає Славинецького коректором місцевої друкарні, яку згодом переводить в Кремль, до Чудового монастиря. Знавці всяких наук,європейські освічені люди з України заснували в Москві гніздо освіти. Сюди стали прибувати багаточисленні вихованці Києво-Могилянської Колегії. Вже було багато сказано про Славинецького.

Ще додам, що він також випускник відомого закладу, вчився за кордоном, добре знав єврейську, грецьку та латинську мови, історію, археологію. Переклав з латини також ряд світських книг з педагогіки, історії, географії навіть анатомії. Видав два словники-філологічний і греко-слов'янський. Залишив після себе визначний вчений доробок. Як на нашу думку, Славинецький з братією зробив для просвіти в Москві та Росії більше, ніж колись святі Кирило та Мефодій. Але його вплив замовчується, особливо після жовтневого перевороту, мало хто з росіян знає про діяння Славинецького. Чого тільки вартий його переклад Нового Завіту та П'ятикнижжя. Помер богослов в 1675 році і похований в Чудовім монастирі, де працював, тепер не існуючому.

Про вплив киян-вчених на життя в Москві писав на поч. XX ст. історик-академік С.Ф.Платонов так: "Учёные Киевские выходцы, приезжавшие в Москву, показывали своим примером, как много значит школьная наука они оставались русскими и православными людьми, но, пройдя правильную западнорусскую школу, были много культурнее своих московских собратьев. Наблюдая многих людей, москвичи стали понимать, что их прежнее самодовольство и национальная гордость были наивным заблуждением, что им надо учиться у иностранцев и перенимать у них всё то, что может быть полезным и приятным для московского быта. Так появилось среди московских людей стремление к реформе, к улучшению своей жизни через заимствование у более просвещённых народов знаний, полезных навыков и приятных обычаев"[11,с.258-259].

За гетьманування Юрія Хмельницького до Москви потрапляють українці вже не з власної волі. Ті з них, хто змушений був миритися з царським свавіллям, працювали на возвеличення столиці.

Українські впливи на Москву зросли при царюванні Федора Олексійовича. Особливо змінили її зовнішній вигляд різні споруди.

Вперше в Москві все будівництво храмів було продиктоване українським духовенством. Затвердились традиційні для півдня трьох-та п'ятиглавіє при будівництві церков, восьмирики, зменшуючі доверху четвереки і восьмереки у вигляді вежі, стремління церковних форм в височинь утворюються з українськими стилями церковобудування. Такі стилі називались «українським барокко». Багато в чому його нагадує св. Ісафа-царевича в Ізмайлові, Покрова Пресвятої богородиці і надвратна церква Ново-Дівочого монастиря.

Українські впливи є наявними і в другій надвратній церкві того ж монастиря-Преображення Господня, де примінено тризначний симетричний поділ плану, яскраві багатогранні глави, типове для стилю нашарування бань. Тогочасні українські форми присутні в храмові, що в Філях.

В першу чергу впливи Києва здійснились в Москві на будівництві нешатрових дзвіниць. Починаються вони з восьмирика на чотириреку і завершуються главою для дзвону. Таких споруд багато в Москві. Найбільш видатна з них-окремо стояча ярусна дзвіниця Ново-Дівочого монастиря.

В години сумного упадку Софії Київської жив і творив у Москві майбутній ростовський митрополит Дмитро Туптало (про вітвар його імені в церкві Троїці в Хохлах вже йшла мова вище).

Про церкви які пов'язані з ним, розповідають, що вона є рідкісним представником громадської кам'яної архітектури, який зберігся в цій частині міста після багаточисельних пожеж. Все пов'язане з іменем гетьмана Івана Мазепи в Росії, як відомо, або ж замовчувалося, або ж знищувалося. Наприклад, сучасний ексурсовод по Кремлю розкаже багато про виготовлення гармати, що біля Арсеналу, її вагу, майстра. Але не знає того, що ця зброя відлита коштом гетьмана Івана Мазепи та подарована останнім Петру І. На стволі гармати, до якого не можна дістатись пересічному громадянину, є на це відповідний напис. В XVII ст. в Україні під впливом Заходу запановує багатоголосий (партісний) хоровий спів в церковній музиці, який внаслідок широкої популярності переноситься до Москви. Поборником нового мистецтва стає киянин Дилецький, музичний теоретик і композитор високопрофесійного рівня. З яких причин-невідомо, але він приїздив до Москви, де в 1679 році друкується його "Музыкальная грамота"- перша на теренах Московії праця в області композиції. В ній вже використано лінійне нотне письмо, що прийшло на зміну крюковому[2,с.765].

На початку XVIII століття, при царюванні Петра І, особливо після Полтавської битви в Москву змушені були виїздити кращі просвітницькі сили з України. І вони знову ж відіграють чи не головну роль у розвитку місцевого культурно-духовного життя. Потрібно при цьому зауважити, що перенесення столиці ще північніше зменшило і приплив людей в Москву з Києва.

Видатним церковним пам'ятником епохи Петра І в Москві вважається "Меншикова Вежа" - храм Архангела Гавриїла біля ст. метро "Чистые Пруды", воздвигнутий під керівництвом знатного українця - архітектора Івана Зарудного.

До речі, в споминах датського посла в Росії Юля Юста, який проїздив в 1711 році через Україну, розповідається, що князь Меншиков - друга особа в Російській імперії - не вмів ні писати, ні читати. Сам же Петро І вийшов на світову арену з своїми реформами відзначається в літературі, при парадоксальній допомозі двох визначних представників київського культурного центру: Феофана Прокоповича (професора Києво-Могилянської Академії, філософа, драматурга, бувшого панегіриста гетьмана Івана Мазепи) і Стефана Яворського (місцєблюстителя патріаршого престолу).

Москву XVIII століття важко уявити собі без розкішних садиб сім'ї Розумовських, кошти на утримання якої поступали з України. В будинку класичного стилю на Воздвиженці (з великим круглим фасадом та колонами, дійшов до сучасників) довгий час проживав гетьман Кирило Розумовський, жонатий на Нарішкіній. Розказують, ніби він приймав у себе всю Москву, під старість виходив до гостей в нічному вбранні з нашитю на ньому андріївською стрічкою. Син же його А.К.Розумовський побудував собі по

проекту М.Ф.Казакова палац на Гороховому полі. Славилась також його ботанічна колекція[9,с.23-25; с.1167].

Зараз тут розміщується Інститут фізичної культури. А.К.Розумовський спорудив також недалеко від палацу по проекту того ж М.Ф.Казакова оригінальний круглий храм Вознесіння Господнє (зберігся).

На Тверській-грандіозної архітектури будівля, що вже належала Л.К.Розумовському, потім Англійському клубові, за радянських часів-музею Революції. На Маросейці, в будинку, де зараз аптека та відкрито стелізоване кафе, в кінці XVII ст. з'явилися апартаменти графині Розумовської-першої жінки А.К.Розумовського, побудовані коштом чоловіка. Сім'ї Розумовських, як уже згадувалося,належали в Москві цікаві архітектурні споруди, одні з них дарувалися їй царською владою за службу престолові, другі зводилися за власні гроші,але всі вони утримувалися разом з великою обслугою за рахунок українських маєтків, праці багаточисельних земляків.

В XIX ст. немало співвітчизників змушені були відірватися від рідної землі і перейти на чужу, московську, котра "велично" дозволяла їм проявити свій розум та талант. Серед них - видатні вчені, літератори, видавці, артисти, історики, добрі знавці різних професій.

Слід нагадати в зв'язку з цим про Рубана, Амбодика, Бортнянського, Козицького, Сохацького, Наріжного, Капніста, Богдановича, Гнідича, Максимовича, Короленка та багатьох інших.

Не раз бував у Москві Т.Г.Шевченко. В стінах Московського університету працював історик, славіст, філософ, письменник Осип Бодянский. Ним здійснені важливі видання праць і документів серед котрих "История Руссо", "Летопись очевидца".

Прикрашають сучасну столицю Росії і два пам'ятка українцю М.В.Гоголю, який довгий час в ній проживав, а також один із найкрасивіших пам'ятників на березі Москви ріки перед гостинницею "Україна"- великому Кобзарю - Т.Г.Шевченку.

У Великому театрі співали вихідці з України, в тому числі автор національної опери "Запорожець за Дунаєм" Гулак-Артемовський (похований на Ваганковському цвинтарі). Біля Донського монастиря знаходиться могила першого історика України Баштин-Каменського. Приблизно в цей період на мапі Москви з'являється ще одне компактне поселення українців з назвою "Хохловка" в районі Рогожської застави на Таганці. Були для цього, з нашої точки зору,певні причини. Навколо Рогожської застави селилися розкольники,в своїй більшості вони торгували продуктами з різних регіонів України, в більшості зерном. Царськими указами Україні не дозволялося вступати в прямі зв'язки з закордоном.Торгівля хлібом йшла зовні через Росію. Очевидно,що якась частина українців,яка торгувала хлібом селилася поруч з розкольниками. Після багаточисельних перейменувань до нас всетаки дійшли назви вулиць: Новохоловська, Грайвороновська з однойменними провулками, ще недавно тут були Великохоловська вулиця та текла невеличка річка Хохловка[8,с.46-48].

На возвеличення Москви працювало її населення українського походження в XX століття. Земляки вирішили в 1910 році подати на розгляд Московського Губернського присутствія статут клубу "Українська хата". Але градоначальник не захотів реєструвати документ і вніс протест до Синату. Цю позицію підтримало також Міністерство внутрішніх справ імперії.

На початку століття в Москві видавався журнал "Украинская жизнь" за безпосередньою участю Симона Петлюри.

В 1924-1930 роках діяла музична драма, а в 1930-1932 роках працював театр муз-драми РСФСР. Припинив останній свою діяльність з відомих причин в 1934 р.

Боротьба з так званим з українським буржуазним націоналізмом перекинулася і в Москву.

В 30-роки були тут українська школа (тепер приміщення "Легпрома") в Хохловському провулку, бібліотека, пізніше ліквідовані. А чого варті різні творчі колективи без талановитих українців. Хто не знає голосу знаменитого українського співака Івана Козловського, чи художніх фільмів українця Сергія Бондарчука? За радянської влади в Москву переводилися співвітчизники по патрійній, урядовій, науковій, мистецькій та інших "лініях". Велика кількість обдарованої молоді залишалась після навчання в вузах, аспірантурі, служби в армії.

В 30-роки погнав на Москву багатьох людей штучно організований в Україні голод...

Москва кінця XX початку XXI століть, це засновник і голова Об'єднання українців Росії, засновник часописів Український Кур'єр, Український Вибір, "Українське життя", Олександр Руденко-Десняк, це засновник і голова Бібліотечної Ради Української Бібліотеки в Москві Юрій Кононенко, засновник і голова Українського Історичного Клубу міста Москви, засновник і ректор Українського Інституту при Московському державному відкритому педагогічному університеті, засновник і ректор Українського державного університету в Москві, редактор Наукового Вісника Українського Інституту при Московському державному відкритому педагогічному університеті, редактор Наукового Вісника Українського Історичного Клубу міста Москви, засновник і редактор: Українського Історичного Альманаху в Росії,

Української Історичної Газети в Росії, Наукового Вісника Українського Історичного Клубу, Наукового Вісника Українського Університету міста Москви, організатор міжнародних наукових конференцій “Українська діаспора в Росії”, “Українсько-російські відносини на зламі тисячоліть”, міжнародної наукової конференції пам’яті “Гетьмана Петра Дорошенка” - Віктор Ідзьо. Цього талановитого і видатного українського історика, учня академіка В.Грабовецького, що з наукової школи І.Крип’якевича-М.Грушевського, що проживає в Москві ось уже близько 30 років, який внаслідок клопіткої праці, став доктором історичних наук, професором, академіком Міжнародної Академії Наук Євразії та в Україні академіком Академії Наук Вищої Школи України, лауреатом премії ім. академіка І.П.Крип’якевича та номінантом нагород, зокрема він став кавалером ордена Короля Данила Галицького слід віднести до найвизначніших українських діячів кінця ХХ – початку ХХІ століття, що проживали у Москві. Однак вітати Віктора Святославовича Ідзя передусім треба як видатного організатора та історика за розбудову української науки в Москві, Українського державного університету в Москві та чисельні наукові праці та монографії з проблем української діаспори, зокрема: “Українська діаспора в Росії. Історія, наука, релігія”. Львів. БАК. 2002, 304с., яка отримала 7 - місце в класифікації найкращих наукових монографій Світу 2002 року, наукові праці: “Михайло Грушевський на шпальтах часописів українців Росії “Украинский Вестник” та “Украинская Жизнь” у першій чверті ХХ століття. - Львів “Сполом”, 2007 та 2012р.”, “ Митрополит Андрій Шептицький на шпальтах російської преси та часопису українців Росії “Украинская Жизнь” в 1914 - 1917 роках ХХ століття. - Львів “Сполом”, 2007.- 52с.”, “ Леся Українка: поет, літературознавець, борець - революціонер за відновлення незалежної Української держави в 1917 році - аналіз творчості українських видань та часопису московських українців “Украинская Жизнь” в першому десятилітті ХХ століття. - Львів “Сполом”, 2008. - 44с.”, “Міжнародні наукові конференції “Українська діаспора в Росії”, “Українсько - російські взаємовідносини” в Москві у 1997 - 2007 роках. - Львів “Сполом”, 2008. - 80с.”, “ Український Університет м. Москви в 1992 - 2007 роках. - Львів “Сполом”, 2008. - 92с.”, “ Українські Греко - Католики в Росії”. - Львів “Сполом”, 2009. - 80с.”, “Міжнародні наукові конференції “Українського Історичного Клубу, Українського Університету міста Москви в Україні в першому 10 - ти літті ХХІ століття. - Львів “Сполом”, 2009. - 98с.”, “ “Украинский Вестник” (Санкт - Петербург, травень - вересень 1906) та участь у його роботі Михайла Грушевського . - Львів “Сполом”, 2009. - 68с.”, “Українізація. Голодомор. Сибірські Концтабори”. - Львів “Сполом”, 2008. - 44с.” та багато інші, що розширюють знання з багатьох проблем української діаспори в Росії. Власне опрацьований в московських архвах та бібліотеках, зокрема в Російській державній бібліотеці міста Москви, матеріал, який він поставив в основу своїх наукових праць, що склало йому велику повагу в українському міжнародному науковому товаристві. Власне за них, академіка Віктора Святославовича Ідзя було обрано Членом Президії Наукової Ради при Світовому Конгресі Українців, першим віце - президентом Міжнародної Асоціації “Україна та Світове Українство”, Дійсним Членом Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, Почесним Науковцем Республіки Татарстан РФ, Почесним Науковцем Українського Історичного Клубу міста Москви. В 2009 році академік В.С.Ідзьо заслужено і справедливо на честь 30 - ти літньої науково - педагогічної діяльності (1979 - 2009) був нагороджений орденом “За розбудову України” і т. д.[17,с.21;с.18; с.62-90;с.4-8; с.6-13].

Москва сьогодні, це і космонавт - українець, президент московського Товариства української культури “Славутич” Павло Попович, засновниця українського хору міста Москви - Вікторія Скопенко, засновник митрополії Української Православної Церкви Київського Патріархату в Росії, митрополит Адріан, засновники Української Греко - Католицької Громад міста Москви: отці Української Греко - Католицької Церкви: Олександр Сімченко та Валерій Шкарубський та інші[5,с.5-24].

Нарешті, найбільша діаспора в столиці Росії, місті Москві більше 1 млн - українська, поборниця демократичних змін в суспільстві. Її представники приймали безпосередню участь під жовто-блакитними стягами в чисельних маніфестаціях, мітингах, походах столичного населення за встановлення кращого порядку в Росії. І зараз серед урядовців, депутатів, керівників різного рангу є чимало українців...

Бібліографічний список

- 1.Д.Н.Баштин-Каменський.История Малой России. Репринтне видання. - К.,1993.
- 2.Большая Советская Энциклопедия. - М.,1947. - Т.55.
- 3.Л.Гумилёв.В какое время мы живём. - М.Ж.«Соласие»,1991. - №1.
- 4.И.Забелин.История города Москвы. - М.,1905. - Часть 1.
- И.Забелин.Материалы для истории,археологии и статистики города Москвы. - М.,1884. - Ч.1.
- 5.Віктор Ідзьо. Українська діаспора в Росії. Історія, наука, релігія. Львів. БАК. 2002, 304с.
- 6.В.М.Кандиба.История русского народа до 12 в. н.е. - М., 1995.

- 7.В.О.Ключевський.Русская история. - М.,1993.
- 8.А.Мартынов. Названия Московских улиц и переулков. - М.,1881.
- 9.Москва в прошлом и настоящем . - М., 1909.
Москва. Путеводитель.Под ред.Е.А.Звягинцева.М.1915,с.1967
- 10.По Москве Репринтное издание. - М.,1991.
- 11.С.Ф.Платонов. История России. СПб.Репринтное издание. - М.1995.
- 12.Православная Москва. - М.,1993.
- 13.В.Г.Рубан.Описание императорского столичного города Москвы. - СПб.,1782.
- 14.В.Соколов.Указатель жилищ и зданий в Москве и адресная книга с планом. - М.,1826.
- 15.О.В.Творогов.Древняя Русь. - СПб.,1994.
- 16.В.Г.Творогов.Описание императорского столичного города Москвы. - СПб., 1782.
- 17.М.Шикір.Українці в Москві. Історико-Філологічний Вісник Українського Інституту. - М.,1997. - Т.І.
- М.Шикір. Українці в Москві.Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М.,1999. - Т.ІІІ.
- М.Шикір. Гетьман Петро Дорошенко. Науковий Вісник Українського Університету. - М., 2006. - Т.ХІ.
- Академік Віктор Ідзьо. Бібліографічний довідник з нагоди 30 - ти літньої науково- педагогічної діяльності (1979 – 2009) . - Москва, 2009.
- М.Шекір. Українці в Москві. Науковий Вісник Українського Університету в Москві. - М., 2010. - Т.ХV.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013

Николай Шыкир

История становления и развития украинской диаспоры в Москве

Аннотация: В статье исследуется исторический процесс становления и развития украинской диаспоры в Москве.

Основной акцент концентрируется на общественной образовательной и научно-исследовательской работе украинской диаспоры в Москве на протяжении веков и на современном этапе истории.

Концентрируется внимание на конкретных деятелях которые зделали вклад в зарвитие украинского національного, научного, учебной увага на конкретных діячах які зробили вклад в розвитие української національної, научной, образовательной жизни украинцев в Москве.

Ключевые слова: Украина-Русь, Московское государство, Москва, Россия, Украина, украинцы Москве, украинская колония Москвы, украинцы в Российской Федерации.

Mykola Shykir

The formation and development history of the Ukrainian diaspora in Moscow

Annotation: The formation and development historical process of the Ukrainian diaspora in Moscow is elucidated in the article.

The main emphasis is put on the social, academic and research work of Ukrainian communities during centuries and in current time. Special attention is given to certain figures who made a contribution to the development of national, scientific, academic life of Ukrainians in Moscow.

Key-words: Ukraine-Rus', Moscow state, Moscow, Russia, Ukraine, Ukrainians of Moscow, Ukrainian colony of Moscow, Ukrainians in the Russian Federation.

**Рецензія на підручник доктора історичних наук, академіка Віктора Ідзя
«Лекції з Українознавства». Івано-Франківськ «СІМІК», 2013р. - 360с.**

Підручник доктора історичних наук, академіка Віктора Ідзя «Лекції з Українознавства» для вищих навчальних закладів, який виданий в видавництві «СІМІК» в Івано-Франківськ у 2013 році новітнім проявом наукового дослідження, яке є прикладом для усього українознавчого наукового простору в епоху розвитку українознавства в незалежній Українській державі.

Апробація підручника уже дала результат в Українському державному університеті міста Москви, середовищі українознавчих осередків в Росії, регіональних представництвах Українського Університету в Україні в Львівському національному аграрному університеті та Університеті «Львівський Ставропігон» та в.

На основі підручника доктора історичних наук, академіка Віктора Ідзя «Лекції з Українознавства» пройшов перегляд структурування, методології вчених кафедри українознавства Українського Університету м. Москви, зокрема розпочата науково-освітня з викладання українознавства на основі обговорення підручника в Росії.

Враховуючи аспекти українознавчої освіти в українській діаспорі, та науково-освітні напрацювання світової української діаспори, автор підручника «Лекції з Українознавства», відповідно організував текст праці згідно історико-філологічних та філософських стандартів, та подання бібліографічного, методологічного та інших видів аналізу, на глибоконаукових традиціях. І це зрозуміло, оскільки підручник «Лекції з Українознавства» яскраво розкриває наукові основи українознавчої проблематики, методології, аналізу історії, літератури, об'єкту і предмету дослідження. Рівень опрацювання зазначеного історико-філологічного блоку в підручнику «Лекції з Українознавства» відповідає всім параметрам сучасного наукового дослідження.

Як бачимо із аналізу підручника «Лекції з Українознавства» його написання передувала багаторічна пошукова праця численних розпорошених і несистематизованих фактів, робота ускладнювалась тим, що більша частина джерел знаходиться в архівах та періодиці десятків міст України та на території країн де проживає світова українська діаспора. Залучення унікальних бібліографічних матеріалів, автентичних документів, якими насичений підручник «Лекції з Українознавства», що дало змогу відтворити естетичний і вербальний смак який ми черпаємо з українознавства.

Підручник «Лекції з Українознавства» демонструє глибоке відчуття українського світового українознавчо - освітнього процесу, реанімує пам'ять про цілі його пласти української історії та літератури, не лише вітчизняних, але й наукових та громадських кіл української світової діаспори. Введення в науково-освітній обіг підручника «Лекції з Українознавства», заповнює суттєві прогалини історичного вакууму в охопленому історико-літературному та культурному процесі. Слід наголосити, що, автор прискіплює переглядає всі українські українознавчі та науково-освітні масиви в Польщі, Німеччині, Франції, США, Канаді та Росії. На перший погляд, структурування дослідження за розділами видається складним, але глибше занурившись у проблематику підручника «Українознавство» стає зрозуміло, що воно абсолютно логічне, враховуючи, що об'єм наукового матеріалу в підручнику перевищує «ВАКівські» нормативи, відносно підручника такого роду у двічі.

Підручник «Лекції з Українознавства» синхронно аналізує історичну, літературну та мовну спадщину українців, розвиває її у загальноєвропейському і світовому аспектах.

Слід наголосити, що просуватися українознавству у цьому напрямку донедавна не давала змоги тривала історична дискримінація, блокування “невигідних” тем та галузеві обмеження розвитку українознавчої науки. Аналізуючи великий масив історичних фактів, академік Петро Кононенко у підручнику «Лекції з Українознавства» ламає “табу” закритих тем у багатьох напрямках, відкриває нові горизонти для досліджень українознавства та його викладання як в Україні так і в науково-освітніх закладах світової української діаспори і зокрема в українській діаспорі в Росії.

Слід наголосити, підручник «Лекції з Українознавства» має в своїй основі масивний історичний та бібліографічний матеріал, поданий у вигляді сучасної наукової якості, як нової системи розвитку науки і освіти, зокрема в українській діаспорі в Росії.

Окрім наукової цінності, у підручнику доктора історичних наук, академіка Віктора Ідзя «Лекції з Українознавства» зібраний науковий фактаж, який вже зараз виконує дидактичну і підручникову функцію, зокрема для навчального курсу з українознавства в Українському державному університеті м. Москви та інших науково-освітніх закладах української світової діаспори.

Слід наголосити, що підручник доктора історичних наук, академіка Віктора Ідзя «Лекції з Українознавства» апробувався на кафедрах українознавства: Українського державного університету міста Москви, Львівського національного аграрного університету, Університету «Львівський Ставропігій».

Підручник доктора історичних наук, академіка Віктора Ідзя «Лекції з Українознавства», це практичний внесок у розбудову сучасної моделі українознавства, узгоджений з європейським досвідом, приклад для українознавчих науково-освітніх закладів світової української діаспори.

Завершуючи стислий аналіз доктора історичних наук, академіка Віктора Ідзя «Лекції з Українознавства», слід відзначити один принциповий, за його автором, висновок: українознавство це самоорганізація освіти на принципах науковості. Це матеріально-духовна база яка закладена для України і світової української діаспори.

Підручник доктора історичних наук, академіка Віктора Ідзя «Лекції з Українознавства», відповідає всім науковим вимогам і має високий рівень наукового викладу. Його розділи чітко і логічно структуровані, мають солідний масив бібліографії.

Враховуючи усі викладені міркування, зокрема величезний класичний історичний та філологічний матеріал підручник «Лекції з Українознавства» цілком може бути базовим по вивченню українознавства для світової української діаспори, втому числі й в Росії. Апробацією підручника «Лекції з Українознавства», зокрема на кафедрі українознавства в Українського державного університеті м. Москви, кафедрі українознавства Львівського національного аграрного університету, кафедрі українознавства, кафедрі українознавства в університеті “Львівський Ставропігій” та інших афедрах українознавства.

Схиляємося до висновку, що рецензована нами праця повинна поширитися я системі українознавчих кафедр як в Україні так і в науково-освітніх закладах світової української діаспори.

Petro Kononenko

The review of the textbook “Lectures on Ukrainian Studies” by Doctor of History, Academician Victor Idzo

УДК101

Микола Недюха

Рецензія на монографію Мирослава Павлюка «Радіо “Воскресіння” - унікальне явище в історії інформаційного простору України у 1989 – 2009 роках». Івано-Франківськ «СІМІК», 2010. - 324с.

Монографія М.Павлюка « Радіо “Воскресіння” - унікальне явище в історії інформаційного простору України у 1989 - 2009 роках. Івано-Франківськ «СІМІК», 2010. - 324с.

може бути віднесена до унікального явища в історії інформаційного простору України, де впродовж 20 років (1989 - 2009 рр.) здійснено дослідження процесу становлення та розвитку релігійного радіомовлення від тоталітарної держави до незалежної та суверенної України.

Внесок “Радіо “Воскресіння” як засобу демократизації українського суспільства, утвердження толерантнісних засад, розвитку правової держави і громадянського суспільства тяжко переоцінити, адже духовні сентенції, виголошені в програмах Радіо, доходять до кожної оселі, кожного слухача, формуючи громадянські, національно-патріотичні, духовно-християнські почуття.

Значення “Радіо “Воскресіння” полягає в тому, що воно працює на становлення самодостатньої особистості, в основі життєдіяльності якої християнські засади буття як узasadничені щодо утвердження цілісності людини - як громадянина, працівника та громадсько-політичного діяча, а значить і утвердження вічності, незнищенності українства як феномена світового цивілізаційного процесу.

Рекомендуючи книгу Мирослава Павлюка „Радіо “Воскресіння” - унікальне явище в історії інформаційного простору України у 1989 - 2009 роках. – Львів, 2010. - 324с.” до видання, слід наголосити на відповідності її архітектоніки, змістовного наповнення, апробаційних ознак вимогам Болонської конвенції, усталеним зразкам опублічнення наукових праць, що буде з вдячністю сприйнято масовим читачем, як в Україні, так і поза її межами.

Mykola Nediukha

The review of the monograph “Radio “Rebirth” – a unique phenomenon in the information space history of Ukraine in 1989-2009” by Myroslav Pavliuk. Івано-Франківськ «СІМІК», 2010. - 324с.

Наші автори:

Ідзьо Віктор - доктор історичних наук, професор, ректор, завідувач кафедрою українознавства Українського Університету міста Москви, академік МАНЄ, професор Університету «Львівський Ставропігон».(Москва).

Кабузан Володимир - доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Українського Університету міста Москви.(Москва).

Кононенко Петро - доктор філологічних наук, професор, академік АНВШ, академік МСАН, академік УАПН, академік УВАН, директор ННДІУВС МОН України, голова Вченої ради з захисту кандидатських та докторських дисертацій, професор кафедри українознавства Українського Університету міста Москви.(Київ).

Мануйленко Анатолій - кандидат історичних наук, професор кафедри українознавства Українського Університету міста Москви.(Москва).

Нам Иван - кандидат исторических наук, доцент Томского государственного университета.(Томск).

Наумова Наталія - кандидат исторических наук, доцент Томского государственного университета.(Томск).

Нироко Олексій - доцент, представник Українського Університету міста Москві у Кубані та Криму.(Ялта).

Недюха Микола - доктор філософських наук, професор, академік АНВШ України. Завідувач сектору методології Інституту Законодавства Верховної Ради України.(Київ).

Окара Андрій - кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту стратегічних досліджень РФ. (Москва).

Храбан Олег - кандидат історичних наук, професор кафедри українознавства Українського Університету міста Москви.(Москва).

Чорномаз Вячеслав - кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Українського Університету міста Москви.(Владивосток).

Шекір Микола - кандидат технічних наук, доцент відділу українознавства Українського Університету міста Москви.(Москва).

Пам'ятка авторів

* Стаття повинна відповідати тематиці журналу і сучасному стану науки, бути літературно опрацьованою.

***Автор статті відповідає за достовірність і вірогідність викладеного матеріалу, за правильне цитування джерел і коректне посилання на них.**

* У статті повинні бути присутні такі необхідні елементи; постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження; висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

* Структура статті:

- > УДК;
- > прізвище та ім'я автора;
- > назва статті;
- > текст статті,
- > список використаних джерел,
- > резюме російською й англійською мовами (обсягом до 7 рядків) у такій послідовності:

ім'я та прізвище автора, назва статті, текст анотації.

Обсяг статті – 9-12 сторінок комп'ютерного набору.

* Текст статті друкується в одному примірнику українською мовою на білому папері формату А4 кеглем 14 через 1,5 інтервали з дотриманням розмірів полів: верхнього, нижнього і лівого – 30 мм, правого – 10 мм (29 рядків, 60-65 знаків у рядку). Не допускається друкування будь-якої частини тексту меншим інтервалом.

* У тексті статті посилання на використані джерела подаються у квадратних дужках, зазначається порядковий номер і сторінка цитованого джерела.

*Список використаних джерел складається в алфавітному порядку за вимогами Держстандарту.

*Сторінки статті нумеруються за порядком, без пропусків і буквених позначень. Автор підписується на звороті останньої сторінки, чим підтверджує, що дати, цитати, фактичні дані, бібліографія звірені, а стаття готова до видання.

*Ілюстрації та таблиці входять до загального обсягу статті. Загальна кількість ілюстративного матеріалу – таблиць, схем, малюнків – у статті не повинна перевищувати п'яти. Таблиці виконуються згідно з вимогами Держстандарту і розмішуються в тексті статті.

* Разом із роздруком статті необхідно надіслати дискету, в якій файл статті (у двох копіях) записується в редакторі Microsoft Word 97, шрифт – Times New Roman, розмір шрифту – 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Схеми та діаграми виконуються в редакторі Word.

*До статті додаються такі супроводжувальні документи:

- > рецензія доктора або кандидата історичних чи філологічних наук відповідно до напрямку статті,
- > повідомлення про автора (прізвище, ім'я, по батькові, посада, спеціальність, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (повна назва навчального закладу, установи), поштова адреса з індексом, службовий і домашній телефони) та кількість замовлених примірників журналу.

*Редколегія журналу залишає за собою право подавати рукописи на зовнішнє рецензування. Рукописи не повертаються.

*Редакція зобов'язується кожному автору за плату, надіслати один примірник журналу.

Наукове видання

Українознавець

Connoisseur of Ukraine

Випуск - Issue XIV

**Технічне забезпечення та комп'ютерний набір під керівництвом
доктора технічних наук, професора Львівської Академії Друкарства Огірка І.В.**

Наукова редакція:

доктор історичних наук, професор Калакура Я.С.

доктор історичних наук, професор Васюта С.І.

Літературна редакція:

доктор філологічних наук, професор Кононенко П.П.

доктор філологічних наук, професор Мосенкіс Ю.Л.

Переклад англійською мовою:

викладач, перекладач кафедри іноземних мов ЛНАУ Турчин І.М.

випускник ЛНУ, перекладач з англійської філології, магістр Борецька Ю.В.

За редакцією

доктора історичних наук, професора УУМ,

завідувача кафедри українознавства УЛС,

професора УЛС, професора ЛНАУ,

завідувача кафедри українознавства УУМ,

академіка МАНЕ, академіка АНВШУ,

лауреата премії ім. академіка І.П.Крип'якевича,

члена президії Світової Наукової Ради при СКУ - Ідзьо В.С.

Підписано до друку 28.10.2012р. Формат 60x84/а

Друк резогрф. Папір офсетний. Гарнітура-pragmatika.

Ум. Друк. Арк. 32, 81. Обкл.- вид. Арк 23, 48.

Наклад 300 прим. Зам. № 124-864.

Видавництво «Українознавця».

Адреса редакції: «Українознавець»

Україна, 79008, м. Львів, вул. Кривоноса 10,

тел: (097) 496 - 22 - 40, факс:(0322) 97-10-38.

E-mail:ukrainoznavezz@ukr.net